

**TÜRKMENLERİN İRAK'A GİRİŞİ VE
YERLEŞİMLERİ (674-1918)**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH**

Abdurrahman Kadir ALBAYATI

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Sami AĞAOĞLU**

TÜRKMENLERİN İRAK'A GİRİŞİ VE YERLEŞİMLERİ (674-1918)

Abdurrahman Kadir ALBAYATI

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Sami AĞAOĞLU

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Haziran 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
GİRİŞ.....	15
TÜRK MİLLETİ KAVRAMI, KÖKENLERİ VE DİNLERİ	15
1. İRAK'TA TÜRKMEN AŞİRETLERİNİN YERLEŞİMİ	27
1.1 Türkmen Aşiretlerinin Irak'a Göçünün Başlangıcı.....	27
1.2. Emevi Döneminde Türkmen Göçü	27
1.3. Abbâsîler Döneminde Türkmen Göçü	29
1.4. Büveyhiler Döneminde Türkmen Göçü	32
1.5. Irak'ta Selçuklular Dönemi (1055-1157).....	34
1.6. Irak Seçukluları (1118-1194).....	43
1.7. Atabeylik Dönemi.....	47
1.7.1. Musul ve Sincar Atabeyliği (H. 521-660 / M. 1127-1261).....	47
1.7.2. Erbil'deki Zeynüddin Ailesi Emirliği	52

1.7.2.1. Erbil Emirliği'nde Yapılan Önemli İşler.....	54
1.7.3. Kıpçak Emirliği H. 525-588 / M. 1130-M. 1191).....	56
1.7.3.1. Emirliğin Yeri ve Kuruluşu.....	57
1.7.4. Dağda El-ivaiye Emirliği: (H. 534-656 / M. 1139-1258).	58
1.8. İkinci Aşamada Türkmen Devlet ve Hükümetlerinin Irak'a Giriş.....	61
1.8.1. Moğol İlhanlı Devleti (H. 656-738 / M. 1258-1338).....	61
1.8.2. Moğol Ordusuyla Birlikte Irak'a Yerleşen Türkmenler.....	65
1.8.2.1. Kara Ulus.....	65
1.8.2.2. Tatran Aşireti.....	66
1.8.2.3. Bacalan Aşireti.....	66
1.8.3. Irak'ta Celâyir Aşireti ve Devleti (H. 738-814 / M. 1338-1411).....	68
1.8.4. Saruh Aşireti.....	72
1.8.5. Mavili Aşireti.....	72
1.8.6. Şebek Aşireti.....	72
1.9. Karakoyunlu, Akkoyunlu Aşiret ve Devletleri.....	73
1.9.1. Karakoyunlu Devleti.....	73
1.9.2. Karakoyunlu Aşireti.....	75
1.9.3. Akkoyunlu Devleti.....	76
1.9.4. Bağdat Akkoyunlu Devleti.....	79
2. SAFEVÎ VE OSMANLI DEVLETLERİ DEVRİNDE IRAK VE TÜRKMENLER.....	82
2.1. Safevi Devri.....	82
2.2. Safaviler Devrinde Yerleşen Türk Boyları.....	87
2.2.1. Bakdlı / Bakdili (Beğdili).....	87
2.2.2. Şabak Aşireti.....	87
2.3. Osmanlı Devri.....	87
2.3.1. Osmanlıların Irak'a Giriş 1534 (İlk Dönem).....	87
2.3.2. Osmanlı Devleti'nin Irak'ta İkinci Dönemi.....	94
2.3.2.1. Hafız Ahmed Paşa'nın seferi 1625.....	94
2.3.2.2. Hüsrev Paşa'nın seferi 1629.....	95
2.3.2.3. Sultan IV. Murad'ın Bağdat'ı Yeniden Ele Geçirmesi.....	96
2.3.3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi, İdari ve Kentsel Reformları ...	98
2.4. Osmanlıların Irak'a İskân Ettiği Türkmen Aşiretleri.....	101

2.4.1. Karagül	101
2.4.2. El-Daini.....	101
2.4.3. Arnaout	101
2.4.4. El-Askari.....	101
2.4.5. El-Halidi.....	102
2.4.6. Sari Kahiya Aşireti	102
2.4.7. Yağci Aşireti	103
2.4.8. Bayat Boyu.....	103
2.5. İngilizlerin Irak'ı İşgali.....	106
2.5.1. Irak Üzerine İngiliz Emperyalist Hedefleri.....	106
2.5.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak'tan Çıkarılması	107
3. IRAK'TAKİ TÜRKMEN DEVLETLERİNİN DÖNEMLERİNDE KURULAN BİLİMSEL, DİNİ VE KÜLTÜREL YAPILAR	112
3.1. Kurulan Medreseler	112
3.1.1. Nizami Medrese (H. 457 – M. 1565)	112
3.1.2. Ebu Hanife El-Numan Medresesi (H. 459 – M. 1067)	113
3.1.3. Sultan Melikşah Medresesi	114
3.1.4. Şeyh Abdülkadir El-Geylani Medresesi	114
3.1.5. Ebu El-Necib El-Sühreverdî Medresesi (H. 545 /M. 1150 yılından önce)	115
3.1.6. Umm El-Malik El-Saleh Medresesi.....	116
3.1.7. El-Aziye Medresesi (H. 576/ 589 / M. 1181-1192)	116
3.1.8. Mercan Medresesi (H. 758 – M. 1357)	116
3.2. Camiler.....	117
3.2.1. El-Nuri Camii veya El-Kebir Camii.....	117
3.2.2. Şeyh Maarouf El-Karhi Camii	118
3.2.3. El-Hasaki Camii.....	119
3.3. İlhanlılar Döneminde Bazı Kentsel Eserler	120
SONUÇ	121
KAYNAKLAR	123
TABLolar LİSTESİ	137
ÖZGEÇMİŞ	138

TEZ ONAY SAYFASI

Abdurrahman Kadir ALBAYATI tarafından hazırlanan “TÜRKMENLERİN IRAK'A GİRİŞİ VE YERLEŞİMLERİ (674-1918)” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Sami AĞAOĞLU

.....

Tez Danışmanı, Tarih Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 22.06.2023

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr.Recep KARACAKAYA (İMÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Tahir BİLİRLİ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sami AĞAOĞLU (KBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı : Abdurrahman Kadir ALBAYATI

İmza :

ÖNSÖZ

Türkmenler Irak halkının ayrılmaz bir parçasıdır ve bu halkın temel bileşenlerinden biridir. Bunula birlikte Irak Türkmen halkının özgünlüğü, Irak topraklarındaki tarihi köklerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, Irak'taki Türkmen varlığının köklerini göstermek ve açıklığa kavuşturmak için yapılmıştır.

Bu nedenle çalışmamızın giriş kısmında Türk milleti kavramı, kökenleri, dinleri, Türkmen boyları, dili ve dini ele alınmıştır.

Birinci bölümün Irak'taki Türkmen devletleri döneminde kurulan bilimsel, dini ve kültürel eserler, okullar, camiler ve önemli kültürel simge yapılara değinilmiştir.

İkinci bölümde Türkmenlerin Irak'a ilk ne zaman ve nasıl geldiği, zamanla yerleşik hayata nasıl geçtiği, askerî ve siyasî yönü göz önünde tutularak Emevîler, Abbasiler, Selçuklular, Atabeyler, İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri dönemi ayrı ayrı ele alınmış ve incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Safavilerin Irak'ı ele geçirmesi daha sonra Osmanlıların Irak'a girişi ve Irak'ı ilhak etmesi, Kanuni Sultan Süleyman, IV. Murad ve Osmanlılar döneminde gerçekleştirilen kültürel, dinî, siyasî, idarî ve kentsel eserler özetlenerek incelenmiştir. Irak'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Irak'ta yaptığı önemli muharebeler ve Osmanlıların Irak'ı terk etmelerine de değinilmiştir.

ÖZ

Güvenilir tarihi kaynaklara bakılınca Türkmenlerin, Irak'a İslam'ın daha ilk yüzyılında yani Müslümanların Irak'ı fethinden onlarca yıl sonra yerleşmeye başladıkları görülür. Irak'ın fethi Müslüman orduları tarafından H. 21 yılında yani - Nahavand Olayında- gerçekleştirildiği kabul edilirse Türklerin Irak'a ilk girişi H. 54 yılında olmuştur.

Türkler, Irak'a ilk kez birkaç bini geçmeyen genç savaşçıyla girseler de daha sonra çok sayıda ve büyük guruplar halinde gelmişlerdi. Bu guruplar kuzey, orta ve güney Irak'a yerleştiler. Müslüman milletlerle, özellikle Araplarla evlenmeleri sonucu bölgede oldukça etkin olmuşlardır. Yani her evde bir Türk bulunur hale gelmişti. Türkler zaman zaman Müslüman idarecilere hizmet etmiş, kimi zaman bağımsız olarak buldukları bölgeleri ve devletleri yönetmiş, hatta bağımsız hükümet ve emirlikler kurmuşlardı. On üçüncü yüzyıl tarihleri ve tarihçileri kültürel, sosyal, idarî, siyasî ve askerî meselelerde Irak'taki Türk etkisinden çokça bahseder.

Halifeler savaşlarda ve fetihlerde güçlü rakiplerine karşı kullanmak için Türkleri asker olarak getirdikleri ve onlara güvenerek büyük fetihlere giriştikleri görülür. Türkler ise kendilerine verilen görevleri başarıyla yerine getirerek Irak ve İslam için zafer gelene kadar savaştılar.

Türklerin sanayi, tarım, ticaret ve bilim gibi savaş dışı alanlarla da ilişkileri vardı. Bu alanlarda liyakat ve yeterliliklerini kanıtladılar ve vatanları Irak'ta savaşçı, bilim adamı, tüccar, üretici veya yönetici olarak samimi ve özgür bir biçimde yaşadılar. Öne çıkan özelliklerinden biri de yüce Allah'a olan mutlak inançları ve kalplerini dolduran İslam inancından dolayı gururlarıydı.

Irak'ı vatan haline getirmiş olan Türkler cesaret, disiplin, sabır, göreve bağlılık, istikrar, sessiz yaşama, durumu takdir etme, dürüstlük, ahlakı yükseltme, gerçeğe bağlı kalma ve savunma ile tanınıyorlardı. Bu onlara çok fazla fedakârlık getirse bile savaşlardan sonra mağluplarla el sıkışmak, yaralarını sarmak, sonuçlarına katlanmak ve zaferlerdeki alçak gönüllülükleri onları üstün kılmaktaydı. Yüzlerindeki soyluluk ve

yüce gönüllük okunabilirdi, onların yaşam felsefesi, bilgeliğinin başı Tanrı korkusuydu

Anahtar Kelimeler: Türkmenler, Abbasiler, Selçuklular, Moğollar, Atabeyler, Osmanlılar.

ABSTRACT

When we look at reliable historical sources, we see that the Turkmens began to settle in Iraq in the first century of Islam, a few years after the settlement of Muslims. If the conquest of Iraq was carried out by the Islamic armies in the year 21 AH, that is, in the incident of Nahavand, the first entry of the Turks into Iraq was in the year 54 AH. Although the Turks first entered Iraq with no more than a few thousand young fighters, they later came in large numbers and in large groups. These groups settled in northern, central and southern Iraq. They were very active and mixed with other Muslim nationalities in the region, especially with the Arabs, so that each house of the Arab role on the breadth of their country had an Arab belonging to the Turks with a betrayal, the Turks sometimes served the Muslim rulers, sometimes ruled the regions and countries in which they were independent, and even established independent governments and emirates. . Thirteenth-century historians speak at length about Turkish influence in Iraq in cultural, social, administrative, political and military matters. With the caliphs relying on the Turkmens who brought them as soldiers for use in wars and conquests against their powerful rivals, and participated with these forces in great conquests, fought bravely with non-Muslims and Romans Turkmens were killed and killed, but fought until victory for Iraq. Turkmens also had relations, in non-war fields such as industry, agriculture, trade and science. It was also in these areas that they proved their worth and competence and lived faithfully and freely in their homeland Iraq as fighters, scholars, merchants, producers or rulers, one of whose outstanding features was their absolute faith in God Almighty and their pride in the Islamic faith that filled their hearts. Turkmen citizens were known for courage, discipline, patience, dedication to duty, stability, living calmly, appreciating the situation, honesty, high morals, adhering to the truth and calling. Even if this carries them a lot of sacrifices, and one of their qualities is to help the defeated after battles, and to heal their wounds and console them for what befell them in humility in governance and victory, and their humility in victories made them superior. And that you read on the names of their face's nobility and magnanimity, and their philosophy of life (the head of wisdom is the fear of God).

Keywords: Turkmens, Abbasids, Seljuks, Mongols, Atabeys, Ottomans

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Türkmenlerin Irak'a Giriş ve Yerleşimleri (674-1918)
Tezin Yazarı	Abdurrahman Kadir ALBAYATI
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sami AĞAOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	22/06/2023
Tezin Alanı	Tarih Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	138
Anahtar Kelimeler	Türkmenler, Abbasiler, Selçuklular, Moğollar, Atabeyler, Osmanlılar

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Turkmens' Entry And Settlement in Iraq (674-1918)
Author of the Thesis	Abdurrahman Kadir ALBAYATİ
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Sami AĞAOĞLU
Status of the Thesis	Master Degree
Date of the Thesis	22/06/2023
Field of the Thesis	History
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	138
Keywords	Turkmens, Abbasids, Seljuks, Mongols, Atabeys, Ottomans

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
A.Ü.D.T.C.F.D.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
BETAV.	: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İSTEM.	: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi
M.Ö.	: Milattan Önce
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TOEM.	: Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TTEM.	: Türk Tarih Encümeni Mecmuası
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınlayan

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışma Türklerin Irak'a gelişi, nedenleri, yerleşmeleri, zaman içerisinde Arap ordularına verdiği desteği, idarî, siyasî, askerî, kültürel, ekonomik, sosyal yapılanmasının tarihi süreç içerisinde gelişimini açığa çıkarmayı konu edinmiştir. Irak'a hâkim olan siyasî yapılar ve devletler döneminde yerleştirilen Türklerin yerleşim yerleri ve ne zaman yerleştirildikleri tespit etmek bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türklerin Irak'a giriş tarihi, giriş nedenleri, yerleştikleri bölgeler ve Arap ordularına verdiği desteğin açıklığa kavuşturmasını amaçlamaktadır. Bu araştırma genel olarak, Abbasi Halifeliğinden I. Dünya Savaşına kadar Türk aşiretlerinin yerleşimlerini ve bunların Irak'ın üzerindeki etkilerini açıklığa kavuşturmayı hedeflenmiştir.

Çalışma, Türklerin Irak tarihindeki etkin rolü, bölgede sağladığı istikrar, Irak'daki Türk varlığının büyüklüğü, siyasî, idarî, ekonomik, sosyal ve kentsel durumu ve tarihteki rolünün açığa çıkarılması açısından önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, kitaplara, referanslara, Arapça, Türkçe, İngilizce ve Rusça kaynaklara bağlı olarak yapılmıştır.

Araştırmacı, Bağdat (Lisansüstü Araştırmalar Merkezi / Irak Üniversitesi), (Türkmen Araştırmaları Merkezi / Türkmen Kardeşlik Kulübü Kerkük), (Irak Türkmen Cephesi Kütüphanesi), (Kerkük Üniversitesi Kütüphanesi), (Kerkük Merkez Kütüphanesi), (Ankara Milli Kütüphanesi) ve (Türkmeneli Gazetesi) merkezlerine saha ziyaretleri gerçekleştirmiştir. En önemli Türkmen şahsiyetleri ile bir grup akademik araştırmacı ve siyasi yetkili ile birçok kişisel görüşmenin yanı sıra, Bunlardan ilki Türkmen Cephesi Başkanı Sayın Hasan Turan ardından Türkmen meselelerinin önde gelen araştırmacılarından Dr. Necat Kevthharoğlu'dur, Daha sonra Türkmen Eli gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Sayın Ayden Kerküklü ve ardından Kerkük'teki Türkmen Cephesi yetkilisi Kahtan El-Vandavi ve görüşmeler, araştırmanın birçok yönünün açıklığa kavuşturulması, zenginleştirilmesi ve

araştırmanın desteklenmesine katkı sağlayan birçok bilginin sağlanması açısından önemlidir.

Tarihçi Abbas el-Azzavi'nin “İki İşgal Arasındaki Irak” ve Dr. Najat Kawtharoglu'nun “Irak'taki Türkmenler İçin Medeniyet İşaretleri” kitabından yararlanılmıştır. Bu kitaplarda Türklerin Irak'taki varlığını ve aşiretlerini vurgulayan birçok bölümünde Türk devletlerinin yönetim dönemlerinin çoğuna yer vermiş, içeriğinde Türklerin varlığını vurgulamıştır. Irak'taki Türkmen varlığının tüm ayrıntıları ele alınmıştır.

Önemli kitaplar arasında İbrahim Kafesoğlu'nun Sultan Melikşah'ın Bağdat'a girişi de dahil olmak üzere araştırmanın birçok yönüne ışık tutan kitabı “Selçukluların Tarihi” ve Şakir Sabir Subayı'nın “Türkmenlerin Kısa Tarihi” kitabı bulunmaktadır, Türklerin Irak'a girişini ve giren kuvvetlere eşlik eden aşiretleri ve Irak'taki olayların seyri üzerindeki etkilerinin boyutunu vurgulamıştır.

Bu çalışma bilimsel, akademik ve objektif temellerle yapılmıştır. Türklerin gücünü ve Irak tarihindeki etkilerini uzun dönemler boyunca faaliyetlerini tespit etmeyi amaçladığı için bilimsel kaynak ve belgeler kullanılmıştır.

GİRİŞ

TÜRK MİLLETİ KAVRAMI, KÖKENLERİ VE DİNLERİ

Bu bölümde araştırmanın içeriğini açıklığa kavuşturmak için gerekli izahat yapılmıştır. İlk olarak Türk kelimesinin anlamı, milliyet kavramı, kökenlerinin ne olduğu, devletin tanımı, Türklerin tabi oldukları din ve mezhepler incelemektir. İkinci bölüm, Selçuklu hakimiyeti (H. 447 / M. 1055)'nin başlangıcından Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye hâkim olmasına (H. 941 / M. 1534) kadar Irak'ı yöneten Türk devletleri dönemlerinde kurulan simge yapılar aracılığıyla Irak'taki Türklerin bilimsel ve mimarî anıtlarının incelenmesine ayrılmıştır.

Türkmen Kelimesinin Anlamı

Tarihçiler, Türkmenlerin Türk olduğu konusunda hemfikir olmalarına rağmen, Türkmen kelimesinin anlamı konusunda hemfikir değillerdir. Çince versiyonundaki

isim (*Tokumink*), Bavyera-Alman Bilimler Akademisi toplantı tutanaklarında Hirth tarafından belirtildiği gibi, VIII. Yüzyılda ansiklopeti de (Tung Tin) görülmüştür.¹

Türkmen kelimesi ilk defa el-Makdisi'nin Coğrafya Kütüphanesi isimli kitabındaki coğrafya çalışmalarında geçmiştir.²

Fars tarihçileri, El-Kurdizi'nin yazılarında belirtildiği gibi, M.Ö. V. yüzyıldan XI. tüzyıla kadar "Türkmen" adı Farsça çoğul formda "Türkmence" olarak kullanılmıştır.³

Rus oryantalist Bartold, Türkmen kelimesinin "hala kökeni bilinmemektedir ve belki de bu konuda araştırmacılar ve tarihçiler tarafından ileri sürülen birçok görüşten bu bizim için daha açıktır".⁴

Türkmen Kelimesinin Kökeni ve Tarihi Temelleri Hakkındaki Görüşler

- 1- Bazı tarihçiler "Türkmen" kelimesinin "Türk" ve "Manand" (Farsça) kelimelerinin bileşimi olduğunu söyler.⁵ Bu görüşü savunanlar, Müslüman olan Türklerin bu isimle tanındığını dile getirir. Darblu ayrıca, Oğuz Han'a bağlı bazı kabilelerin Horasan yakınlarına taşındığını, burada lehçelerinin babalarının saltanatından kalan bir pürüzlülüğü koruduğunu ve bu nedenle nüfus tarafından yarı Türk olarak adlandırıldıklarını söylüyor.⁶
- 2- Prof. Dr. Faruk Sümer'in tespitine göre "Türkmen" kelimesi, İslam ülkeleri arasındaki ticari temaslar sonucunda X. yüzyılda başlayan ve XI. yüzyılda Oğuz boylarının çoğunluğunun İslamiyeti kabul etmesiyle sonuçlanan bir sürecin sonucu olarak XII. yüzyılda "Oğuz" adının yerini alacak şekilde gelişmiştir.⁷
- 3- Türk tarihçi Yılmaz Öztuna, Müslümanların "Türkmen" ismini "Oğuz" olarak adlandırdıklarını ve bununla "Müslüman Türkler" demek istediklerini, ancak

¹ Şantnavi, Ahmad Ve Meslektaşları, *İA.*, C. V , S. XLVI. Koberlizadeh, *Türk Tarihi*, İstanbul, 1923, s. 147.

² Şantnavi, *İA*, a.g.e., C. III, s. 274 - 46.

³ Şantnavi, *İA*, a.g.e., C. III, s. 212.

⁴ Bartold, Vasili, *Tarih El-turk fi asya El-vosta*, Çev. Ahmed Saeed Suleiman ,Yay.Anclo Mısır Kütüphanesi 1958, s. 76.

⁵ Oğlu, Ahmet Cafer, *Türkmenler (Türkmen)*, Yay.Türkkul Kültür Dergisi, S. XX, Haziran, 1946, s. 24.

⁶ Dukini, Hunların,*El-Tarih El-Am Llhon Ve El-Türk Ve El-Meğol Ve Sair El-Ttar*, C.IV ,Türkçe Tercüme, Yay.Tannin Matbaası, İstanbul, 1924, s. 238.

⁷ Sümer, Faruk, *Oğuzlar-Türkmenler Türkçesi (Oğuz Ve Türkmence)*, Yay.Ankara Matbaası, 1967, s. 1.

bu kelimenin XI. yüzyıldan itibaren “Oğuz” kelimesiyle eş anlamlı hale geldiğini ve göçebe kabileler olarak adlandırıldığını söyler.⁸

- 4- "Türkmen" kelimesi, İbn Kesir ve Mehmet Naşir'in önerdiği gibi "Türk" ve "iman" kelimelerinin bir bileşimi olabilir.⁹
- 5- Ebu El-Fida, Türkistanda yani nehrin ötesinde yaşayan ve Müslümanlığı kabul edenlere Türkmen dendiğini ve bunların Müslüman olduktan sonra Arapçayı öğrenerek, Arap fatihlere tercümanlık yaptıklarından kaydetmiştir.¹⁰
- 6- Dukini, İran, Suriye ve Anadolu'yu ele geçiren Selçukluların iki guruptan oluştuğunu, birinci gurubun Kuman ve Kıpçak olduğunu belirtir. Bu ilk gurubun halifelerin imparatorluğunda Ermenistan ve Horasan sınırları boyunca nehrin ötesine yayıldığını, Arap tarihçilerin “ğız” olarak isimlendirdiği Oğuz olarak bilinen kısmın bir bölümünün Avrupaya geçtiğini diğer kısmının ise merkezde kaldığı görüşünü savunur. Dukini'nin görüşüne göre, "Türk-Kuman" adı “Türkmen”e dönüşmüştür.¹¹
- 7- Necib Asım, "Türkmen" kelimesinin Türk + İnsan kelimelerinden oluştuğuna veya birlikte Türk erkeği veya Türk savaşçısı anlamına geldiğine inanmaktadır. Türkmençe bileşik kelimesinin otantik Türkçe veya saf kan anlamına geldiği sonucuna varılır.¹²
- 8- Claude Cahen, “Ottoman Turkey”¹³ adlı kitabında, Türkmen isminin Türk İslam döneminde Müslüman göçebe Türkleri yerleşik şehir Türklerinden ve inançsız bedevi Türklerden ayırmak için ortaya çıktığını söyler. 16 Temmuz 1925’de¹⁴ Türkmen kelimesi Milletler Cemiyeti'nin uluslararası bir organı tarafından tescil edilmiş resmi bir uluslararası belgede kullanılmıştır.¹⁵ Bu belge, Milletler Cemiyeti tarafından Irak ile Türkiye arasındaki sınır konusundaki referandumu denetlemekle görevlendirilen özel organın raporudur. Milletler Cemiyeti'ne sunulan raporda, “İslam’a geçmeden önce Oğuz olarak isimlendirilen bu halklar XI. yüzyılda Yedisu nehrini (cihon)

⁸ Uztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi, Türkçe*, C. II, İstanbul, 1963, s. 10.

⁹ Samancı, Aziz Kadir, *Tarih El Siyasi Ltürkman El-Irak*, Yay. Dar El-Saki, I.Baskı, 1999, s.25.

¹⁰ Zabit, Şakir Sabir, *Mücez Tarih Türkman Fi El-Irak*, Bağdat 1962, s. 31.

¹¹ Dukini, a.g.e., s. 238.

¹² Samancı, a.g.e., s. 25.

¹³ Claude Cahen, *Ottoman Turkey*, London, 1968, s. 8.

¹⁴ Hürmüzlü, erşed, *Irak'ta türkmen gerçeği*, II.Baskı, istanbul, 2021, s.97

¹⁵ Bayati, Mehdi, *Bidayet El Neşir Leda El-Türkman*, 1970, s. 6.

geçip Müslüman olduklarında Türkmen olarak adlandırıldılar.¹⁶ Türkmen kelimesinin anlamı İran, Azerbaycan, Irak, Küçük Asya, Suriye ve Mısır'a yerleşen tüm Türkleri ifade eder. Buna XIII. yüzyılda Konya'daki Selçuklu devletinin bir parçasını oluşturan Küçük Asya'daki tüm Türk halkları da dahildir.

Bu Türkmenler yavaş yavaş gruplara ayrıldılar siyasî ve coğrafi konumlarına göre isimlendirildiler. Örneğin Azerbaycan'a yerleşenlere “Azeri”, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına giren Küçük Asya'ya yerleşenlere “Osmanlı” denir. Küçük Asya'daki bazı göçebe veya yarı göçebe kabileler hala “Türkmenler” olarak bilinir. Hazar Denizi'nin doğusundaki ülkelerde yaşayan Türkler, “Türkmen” adını korudular. Benzer şekilde, Irak'taki Türkler özel bir isim taklidi yapmadılar çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girmeden önce uzun zaman kullandıkları “Türkmen” ismiyle bilindiler.¹⁷

Türkmenlerin başından geçen olaylar ve İslam'a girmeleri açısından Necib Asım ve Faruk Sümer'in iddialarının daha gerçekçi olduğu görülür. Necib Asım'e göre Müslüman Türkler anlamına gelen “Türkmen” kelimesinin kökleri Türk kökenli veya Türk savaşçısıdır.

Milliyet Kavramı

Sözlüklerde “milliyet” kavramı; insan grubu, milletler ve halk anlamına gelmektedir. İbn Manzur zamanının büyük insan topluluklarına ümmet yani milliyet demiştir. Buna göre her peygamber kendi kavmine görevlendirilmiştir ve Hz. Muhammed ise bütün kavimlerin tamamına indirilmiş böylece tek millet yani ümmet oluşmuştur.¹⁸ İnsanları birleştiren öğeler vardır, bunlar din, yer ve zamandır. Bunların bir araya gelmesiyle ümmet ortaya çıkar. Ragheb El-İsfahani tarafından da bu görüş desteklenmektedir.¹⁹ Bununla birlikte, sözlükler bu kavramın diğer anlamlarından da bahseder ve İbn-i Enbari, “El-Zahir fi Ma'ani Kelimâti'n-Nas” adlı kitabında, Araplardaki ümmetin "topluluk, zaman ve din" de dahil olmak üzere sekiz bölüme

¹⁶ Bartold ,a.g.e., s. 75.

¹⁷ Irak Ve Türkiye'nin Sınırları Konusundaki Referandum Raporu (Arapça Versiyonu) s. 55-56.

¹⁸ İbn Manzur, Muhammed Bin Mukkerem Bin Ali, Ö. 711, *Lisan El-Arab*, C.XII, Beyrut, Yay. Dar Sader, 2010, s. 26.

¹⁹ Rağib Esfehani, Hüseyin İbn Muhammed, Ö. 1108 AD, *Müfredat Elvaz El Kuran* , Ed: Safvan Adnan Davoodi, Yay.İşğin Öncüsü, I. Baskı, Beyrut, H. 1426 – M.2006, s. 86.

ayrıldığından bahseder.²⁰ Kur'an'ın çeşitli kaynaklarda farklı anlamlarla kullandığı bu kelimenin anlamlarının çeşitliliğinin temel nedeni, geri kalanının güvenilir kabul edilmesi için bunları tek bir anlamda birleştirmektir, bu da onu söylem ve metindeki kullanımına ve kullanıcının niyetine göre değişen birçok anlama sahip olduğunu varsaymaya zorlamaktadır.

Siyaset Ansiklopedisi, "ulus"u, "adaptasyonu ve ulusal homojenliği, ortak bir dilin elde edildiği, tarihsel aşamalardan geçen, ulusal kişilik duygusuna, birleşik ve bağımsız ulusal özlem ve çıkarlara yol açan bir insan grubu" olarak tanımlar.²¹ Bu tanımın, insanları ulus olarak adlandırmak için çok sayıda belirleyiciyi bir araya getirdiği ve bunların din, dil, tarih, miras ve ortak kültür gibi faktörler olduğu görülmektedir. Fakat insanlar bunlara büyük sadakat duydukları ve ulusal özelliklerini el üstünde tuttukları için yanlış yorumlandığı görülür.²²

Milliyetçilik Kavramı

Millet veya milliyet terimi, toplumun sosyal gerçekliğine dayandığı için geniş bir anlama sahiptir.²³ Kur'an-ı Kerim'de (halk) kelimesinden bahsedilmiştir. Yüce Allah'ın dediği gibi: (وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُونَ) ²⁴ Arapça'da millet ve milliyet kelimesi, "halk" kelimesinden türetilmiştir²⁵. Sözlük, millet kavramını; anavatan, dil, cinsiyet ve kamu malları faydalarının paylaşılmasından, işbirliği ve dayanışma ile birliğe kadar ulaşan sosyal-duygusal bir bağ olarak tanımlar.²⁶ Sosyoloji sözlüğü, onu politik bir perspektiften "popüler akrabalık duygusunun vatanseverliği ifade etmek için bir siyasi bilinç biçimine, bireylerin vatana sadakatini artıran bir toplumsal değere ve aynı milletten tüm vatandaşların ortak sorumluluk duygusuna dönüştürülmesi" olarak tanımlar.²⁷ Latince "*Nationalism*" olarak tanımlanır ve belirli

²⁰ El-Seyyid, Radvan, *El-Ome Ve El-Cemae Ve El- Solte*, Yay. Dar Iqra, I. Baskı, Beyrut, 1984, s. 43-44.

²¹ Keyyali, Abdel Vehab, *Mevsoee El- Siyase*, C. XXIII, Yay.Arap Vakfı, III. Baskı, Beyrut, 1990, s. 305.

²² Ansiklopedi İşletme Vakfı, *El-Mevsoee El-Arabiye El-Alemiye*, II. Baskı,Riyad, 1990, s. 693.

²³ El-Ğevil, Suleiman Saleh, *El-Devle Ve El-Kavmiye Ve Dirase Tahliliye Mokarene*, Yay.Dar El-kotob El-vetaniye , VII. Baskı, Binğazi, menşorat camiet karinos, Libya, 2002, s. 17.

²⁴ Kur'an-ı Kerim, Zuğrof, Suresi A. 57

²⁵ Akkabi, Ibtisam Abdul Zahra And Riush, *Devr El-Akeliyat El-Kavmiye Fi Kofet El-Devle Dirase An Dovel Yoğslaşfiya El-İtihadiye El-Sabike Llmode Mn 1945-2000m.*, Yüksek Lisans Tezi, Kızlar İçin Eğitim Koleji, Bağdat Üniversitesi, 2001, s. 11, Yayınlanmamış.

²⁶ İbrahim Mustefe Ve Diğerleri, *Mocem Vesit*, C. I ,Bakri matbassı, moceme El-loğe El-arabiye,Yay. El-İdare El-Ame El-Ahyaa El-Toraz, II. Baskı, İran,1427 H, s.798.

²⁷ Badawi ,Zaki , *A Dictionary Of The Social Sciences*,English-French_Arabic,Yay.Libraries Du Lübnan,1977 , P 280 .

bir coğrafi bölgede doğan bir grup insan için doğmak üzere "to be born" anlamına gelen (*Nasci*) kelimesinin kökenine kadar uzanır.²⁸ "Nation" kelimesi, her ikisi de Nascil kelimesinden alınan "Natus" kelimesi olan aynı kökenden gelen Latince "Ben doğdum" anlamındaki "Nascil" kelimesinden türetilmiştir".²⁹ Britannica Ansiklopedisi, sadakatin bireyin adı ve ulus-devlete ait olduğu bir zihin durumu olarak tanımlar³⁰, Milliyet kavramını, bireyler arasında karşılıklı bir duygu olarak tanımlayan, tek bir toprak oldukları ve tek bir dil konuştukları ve siyasi, ekonomik ve kültürel çıkar ve özelemlerinin aynı olduğu için vatana sadakat fikrinden duygu ve davranışlarında etkilenmelerini sağlayan bir siyasi eğilim vardır. Her milliyetin kendi içinde belirli özellikleri vardır ve köken birliğinin unsurları veya milliyetin temel unsurları olarak bilinir ve cinsiyet veya köken, din, ortak maddi çıkarlar, ortak eylemler ve amaçlar tarafından temsil edilir.³¹ Medeniyetleri inşa etmede birkaç milliyet sabiti vardır.³²

- 1- Dilsel faktör, insanların kültürünün ve sosyal zenginleşmelerinin deposu olan yakınsama ve anlayışa yardımcı olur.
- 2- Tarihsel faktör ortak bir geçmişi temsil eder.
- 3- Sosyal faktör, ortak gelenek ve göreneklerle temsil edilir.
- 4- Coğrafi faktör ortak zemin.
- 5- Siyasi faktör, merkezi bir otoritenin varlığıdır.
- 6- Ekonomik faktör ortak çıkarlardır.
- 7- Din/inanç faktörü milliyete güç verir.

Milliyet" teriminin, ortak bir sosyal, duygusal, dilsel, dini ve tarihsel bağlantıya sahip bir grup insan anlamına geldiği açıktır ve kelime "insanlara" geri döner ve insanlar bir ulustur ve ulusal ilişki yani gruba veya ulusa sadakat içinde aralarındaki sosyal ilişki ile karakterize edilir.³³

Türkmenlerin Kökeni

²⁸ Çevil,, a.g.e., s. 21 .

²⁹ Akkabi, a.g.e., s. 11.

³⁰ Badewi, Zaki , a.g. e., s.12.

³¹ Hatir, Nasri Diab, *El-Coğrafiye El-Siyasiye Ve El-Cipolitika*, Baskı I, Yay. Canadriyah, Amman, 2010, s. 241.

³² El-Dib, Muhamed Mahmud Ibrahim, *El-Coğrafiye El-Siyasiye menzor moasır*, Yay. Anglo-Egyptian , I. Baskı, Kahire, 2008, s. 484.

³³ İskender, Şahir Saad, *Meselet El-Eklyat Ve Sobl Tahfif El-Tevetoratel-Diniye Ve El-Eseniye Fi El-Şark El-Evset –Kazaya İstiraciye*, S. LXVIII, Yay. Arap Stratejik Araştırmalar Merkezi , Şam, Suriye, Mart 2009, s. 29.

Dünyada şimdiye kadar gelmiş geçmiş bütün milletlerin tarihleri, kökenleri, dilleri ve dinleri uzmanlar tarafından tartışılmıştır. Bu nedenle Türkmenlerin kökeni hakkında böyle bir tartışmanın gerçekleşmesi garip değildir. Bu nedenle tarihi kaynaklarda ve tarihçilerin bu konulardaki görüşlerinde az da olsa farklılıklar bulunur. Bunlar, dayandıkları farklı tarihsel kaynaklar göz önüne alındığında dört başlıkta özetlenebilir:

Oğuzname

Oğuzname'ye Türkmenlerin güvenerek kökeninin Oğuz Han'a kadar uzandığı ve kendisinden önce kimin olduğunu bilinmediğini görülür.³⁴ Oğuzname, Oğuzhan'ın doğumundan, hayatından ve sahip olduğu gizemli yeteneklerden uzun uzadıya bahseden bir destandır. Dede Korkut'un kitabı bu destanın bir parçasıdır ve bu destan Türk inançları ve Türk toplumunda yaşam biçimleri ile ilgili bazı tarihi gerçekleri gösteren on iki hikâyeye içermektedir. Oğuzname'nin tam metnine ulaşılamayan mazmun şekilde yazılmış bir nüshası daha vardır. Ancak, orijinal Oğuzhan destanı önemlidir. En büyük tarihi Türk şahsiyetlerini yücelten büyük Türk destanlarından biridir.³⁵ Dolayısıyla bu kaynağa göre Oğuz kolu en önemli Türk kollarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu, tarihin en büyük iki imparatorluğunu yani Selçuklu ve Osmanlı'yı ortaya çıkarmıştır. Beçenek, Bayat, Avşar, Baran ve Binder boylarının bağımsız devlet kurdukları ve Türk tarihinin yürüyüşünde önemli bir rol oynadıkları görülür. Arap ve Irak İslam toplumlarının tarihi üzerinde büyük bir etki bıraktıkları için bölge tarihinde etkili olmuştur.³⁶

Tarih-i Cihan Güşa (Jahangshay)

Alâeddin Atâ Melik Cüveynî tarafından yazılan eser Türklerin soyunu Uygurlara dayandırmaktadır. Türklerin kökenini Oğuz ve Uygurlara atfetme fikri, Arapların kökeninin Araplar arasında Adnan ve Kahtan'a geri dönmesine benzer.

Camiü't-Tevârih

Bu üçüncü görüş, yazarı Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin "Gazan Tarihi" olarak adlandırdığı eserinde kökenlerinin Moğollardan geldiği görüşüne

³⁴ Azzavi, Abbas, *El-İrak Bein İhtlaleyn*, C. I, Bağdat, H. 1353- M. 1935, s. 48.

³⁵ Samancı, a.g.e., s.26.

³⁶ Azzavi, *El-İrak Bein İhtlaleyn*, a.g.e., C. I, s. 48.

dayanmaktadır. Bu görüş, Darwin'in insanların dört ırka ayrıldığı Irkların Kökeni adlı kitabındaki doktrini ile tutarlıdır:

- Aryanlar: Avrupalılar, Arap olmayanlar ve Ermeniler bu soydan kabul edilir.
- Samiler: Araplar, Süryaniler ve İbraniler Sami halklarıdır.
- Zenci: Bunlar arasında Afrika kabileleri var. Tarih koleksiyoncusu kitabında zencilerden bahsedilmediğine dikkat edin.
- Moğollar: Darwin ve Raşid el-Din'in; Türklerin, Türkmenlerin, Moğolların ve Tatarların kökeni hakkındaki görüşleri bazı tarihçiler tarafından desteklenirken Türk tarihçi Dr. Rıza Nur tarafından kabul edilmemiştir.

Şecere-i Terâkime (Türk Şeceresinin Kitabı)

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, yazmış olduğu Secere-i Terakime'de Oğuz, Moğol ve Uygurlar'ın birbirlerine üstünlüğü olmadığını, Türkler tarafından birleştirilen milletler ve kabilelerin birbirlerine eşit konumlarda olduklarını tespit etmektedir. Türk soyundan gelenleri Nuh'un oğlu Yafes yoluyla Adem'e dayandırmıştır.³⁷ "Türkmen" kelimesi, Mahmud El-Kaşgari, Birûnî ve diğer eski yazarların döneminden itibaren "Türk" kelimesinin aksine ortaya çıkmaya başlarken, Türkmenler genellikle tarımla meşgul ve medeniyetin ileri halklarına komşu olan yerleşik Oğuz, Karluk ve Halaç kabileleri olarak adlandırdılar.³⁸ Tarih bize Sırderya ve Amuderya Nehri havzası (Yedi Su) veya (Sihon ve Cihon) çevresindeki alanların VIII. yüzyılda, hatta V. yüzyılda Türkmen bölgesi (Türkmen Aylı) olarak adlandırıldığını ve Türkmenlerin Soğd civarında yaşadıklarını söyler.³⁹ Muhammed bin Nasr Merzevî'ye göre, Oğuz iki kısma ayrılır ve biri çölde diğeri şehirlerde yaşayan Türklerdir, bunların Müslüman olanlarına Türkmen denir.⁴⁰ İslam Ansiklopedisi'ne göre Türkmenler, Orta Asya'da yaşayan bir Türk halkıdır.⁴¹ Müslüman tarihçilerin (Kaşgarî, Birûnî, Mervezî ve diğerleri) Türkmenlerin Oğuz kabilesi üyeleri olduğu görüşüne göre, Müslüman olan ve Orta

³⁷ Samancı, a.g.e., s. 29.

³⁸ Tuğan, Zaki Velid, *Omümi Türk Tarihi Krişi (Genel Türk Tarihine Giriş)*, C. I, Yay.Incon , İstanbul 1946, s. 178.

³⁹ Tuğan, *(Genel Türk Tarihine Giriş)*, a.g.e., C. I, s. 202

⁴⁰ Turan, Osman, , *Selçuklar Ve Türk İslam Madaniti(Türkçe)*, (Tarih El-Selaçike El- İslamiya) Yay.Türk Kültür Enstitüsü, Ankara, 1955, s. 72.

⁴¹ Şantavî, İ.A., a.g.e., s. 212.

Asya'dan göç ettirilenler, Türk ağacına göre, Oğuz kolundan diğer Türkler, Azeriler, Balkan Türkleri ve Gagauzlar ile birlikte soyundan geliyorlardı.⁴²

Edmunds, Kürtler, Türkler ve Araplar adlı kitabında, "'Türkmen'" kelimesi, dili Türkçe olan toplumun genel sınıflarından köylülere veya kent sakinlerine, memurlara ve aristokrat ailelerin üyelerine atıfta bulunmak için kullanılmıştır, demektedir.⁴³

Bu, Irak Türkmenlerinin aşiret aidiyetleri konusunda neden farklı görüşlerin olduğunu açıklıyor, böylece bu ayrışma ve anlaşmazlık, Irak'a göçlerinin ve oraya yerleşmelerinin tarihsel dönemini belirleme sorunu için de geçerli. Kabilelerin türediği birikimin liderlerini (Türkler, Türkmenler, Moğollar ve Tatarlar) açıklayacağız. Ebu Gazi Bahadırhan da Türk ağacında onlardan bahsetmiştir.⁴⁴

Tablo 1: Türk boyları tablosu⁴⁵

Türk	Türkmence	Azerbaycan
Oğuz Han	Ilence han	Belance Han
Kara han	Ilce han	Bugar Han
Megol han	(Tutuq) Tuqa Han	Tettar Han
	Turk	
	Nuh'un oğlu Yafet "as".	

Ebu Gazi Bahadırhan'ın Türk Ağacında Bahsettiği Türkler

Yukarıdaki kaynaklara genel olarak bakıldığında, çok sayıda Irak vatandaşının Türkmen olduğu ve Irak halkıyla entegre oldukları, yüzyıllardır Iraklı oldukları görülür. İlk dönemlerde Orta Asya ve Türkistan'ı Irak'la birleştiren doğu ve kuzey ülkelerinden, Buhara, Semerkant, Horasan ve Kafkasya Türkleri, Farisî Deylemî ordusuyla, Irak'a yerleştirilmişlerdir. Daha sonraki dönemde Selçuklu Türkleri vasıtasıyla Azerbaycan'dan, Oğuz'dan, Moğollar'dan ve Özbekistan'dan gruplar halinde ve farklı şartlar ve zamanlarda Irak'a göç eden Türk boyları iskân olmuşlardır. Hazarlar, Harezmiye, Dağıstan, Soğd, Feracneh, Aşrosneh, Şaş, Saghanyan, Tatar,

⁴² Glubb, J.B.A. *Short History The Arab People*, P. 129.

⁴³ Edmonds, C.J, *Kurds Turks Arabs*, London, P.265

⁴⁴ Azzavi, *El-İrak Bein İhtlaleyn*, a.g.e., C. I, s. 56 .

⁴⁵ Zabıt, Şakir Kılıç, *Bahız Tarihi Heol Aşiret El-Beyat*,(Çev. Necat Kevseroğlu), Yay. Türkmen Konseyi, II. Baskı, Kerkük, 2004, s. 18.

Şabak, Saruli, Mevli, İvekiye, Kabeciyye, Kızılbaş Safevi ve Çağan boyları farklı Türkçe lehçeleri kullanmaktadırlar.⁴⁶

Yukarıdaki tespitlerden yola çıkarak bir genelleme yapmak gerekirse; Türkmen ismi ticari temasların bir sonucu olarak X. yüzyılda İslam ülkeleri arasında görüldüğü, XI. yüzyılda yani Oğuz boylarının büyük bölümünün Müslüman olmasından iki yüzyıl sonra Türk veya Türkmen ismi Oğuz adının yerini alacak şekilde geliştiği görülmektedir.

Türk Aşiretleri

Oğuz boyuna ait Türkmen aşiretleri aşağıda verilmiştir; Oğuz Boyundan, Barani (Yıva'nın bir alt kolu, Karakoyunlu Devletini kuran boy), Bandari (Bayındır'ın bir alt koludur, Akkoyunlu Devletini koran boy), Afşar ve Kınık dahil olmak üzere 24 boy vardır.

24 Oğuz Boyunun İsimleri 47

- 1- Karkın
- 2- Kızık
- 3- Avşar (Afşar) / Nadir Şah da dahil olmak üzere Afşerid devletini kurdular.
- 4- Bayat / Kaçarların devletini ve Fuzuli el-Bağdadi de dahil olmak üzere Zülkadir devletini kurdu.
- 5- Bayındır (Bayundur) / Ak Koyunlu devletini kurdular.
- 6- Beçenek (Peçenek)
- 7- Beğdili (Begtili, Badıllı) / Harezmler devletini kurdular.
- 8- Bügdüz (Bügdüz)
- 9- Yaparlı (Çarukluğ)
- 10- Çepni
- 11- Çavuldur (Çuvaldur)
- 12- Eymür
- 13- İğdir (Igdır)
- 14- Yıva (Iwa, Yıwa) / Karakoyunlu ve Oğuz Yagbu devletini kurdu.

⁴⁶ Taberî, Muhammed Bin Cerir, Ö. H. 310, *Tarih El-Tabari El-Omem Ve El-Mülök*, C. IV, Yay. Dar-El İstikame Matbaası, El-Kahire, 1939, s. 221.

⁴⁷ <https://Malomaatcom.Blogspot.Com/24/04/2018.Html?M>

- 15- Kayı (Kayığ) / Osmanlı İmparatorluğu, Cobanoğulları, Candaroğulları ve İsfendiyaroğulları beyliklerini kurmuştur.
- 16- Kımık / Selçuklu devletini kurdular.
- 17- Salur (Salgur) / Bunlar arasında Kadı Burhaneddin, Karamanoğulları devleti ve Çin'deki Salar devleti de sayılabilir.
- 18- Döğer (Tüger) / Artuklu devletini kurdular.
- 19- Dodurga (Tutırka)
- 20- Alayuntlu (Ulayundluğ)
- 21- Yüreğir (Üregir – Yüregir) / Ramazanoğulları devletini kurdular.
- 22- Yazır (Yazgır)
- 23- Alkaevli (Alkabölük)
- 24- Karaevli (Karabölük)

Devlet Tanımı

Devlet, toplumun siyasi örgütlenmesi, siyasi organ veya özel olarak devlet kurumları olarak tanımlanır, güvenlik ve düzeni sağlamak olan özel amaçları, düzen ve kuvvet yoluyla uygulanan yöntemleri, toprakları, yani kontrolleri altındaki bölgeleri, coğrafi sınırları ve egemenlikleri ile diğer grup ve kurumlardan ayrılan bir insani yardım kurumları biçimidir. Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Nijerya, Meksika ve Brezilya gibi çeşitli bölgelerdeki devlet terimi, daha büyük devlet ve federasyonun otoritesine tabi olan egemenlikten ziyade siyasi birimleri ifade eder.

Türkmen milleti Irak devletinin bir parçasıdır ve Arap ve Kürt milletinden sonra nüfusun üçüncü milleti ve yüzyıllarca Irak'ın fiili unsuru olarak Irakta muhtelif dönemlerde devletler kurmuş topluluk olarak kabul edilir.⁴⁸

Irak Türkmenlerinin Dili

Dil bilimciler genellikle Türk dilini Oğuz ve Çağatay lehçesi olmak üzere ikiye ayırırlar ve Oğuz kolundan gelen boylar (Türkmen, Azerbaycan, Balan Türkleri, Anadolu Türkleri ve Balkan Türkleri) Oğuz lehçesini konuşurlar. Diğer kollara gelince (Kazak, Kırgızca, Özbekçe, Altay, Nogay, Salar, Uygurca... vb.), Çağatay lehçesi aralarında yaygındır ve iki grubun her birinin üyeleri birbirlerini kolayca anlayabilir. Diğer halklarla karışmaktan kaynaklanan yerel dillerin kelime dağarcığının ifade tarzında ve kullanımında farklılıklar vardır. İki grubun üyeleri arasındaki anlayış,

⁴⁸"State", www.Britannica.Com, Retrieved 21-5-2018.

Türkçe'den Türkçe'ye çeviri yapmak için bir tercümana ihtiyaç duyulabileceği ölçüde zor olmasa da bir yandan modern Türkçe'de meydana gelen gelişmeler ve farklı alfabe kullanımı nedeniyle gerçekleşen değişimler diğer yandan da Demir Perde arkasında hayatta kalması nedeniyle çağatay lehçesiyle bağlantısının kesilmesi, ayrıca Sovyetler Birliği'nin Türk yapısını bölme politikası nedeniyle Çağatay Lehçesiyle Oğuz lehçesi arasındaki çok az olan farklılığı derinleştirerek artırmıştır.⁴⁹

Irak Türkmenlerinin Dini

Türkler, İslam'a girmeden önce Şamanizm başta olmak üzere Yahudilik, Budizm, Zerdüştlük ve Hıristiyanlık gibi eski dinlere mensuptular. Türkler arasında İslamın yayılmasıyla çok büyük bir bölümü Müslüman oldu. Ancak günümüz Moğolistan'ında Budizm, Konfüçyüsçülük, doğu Avrupa'da Gagavuzlar'da görülen Hristiyanlık ve çok az miktarda da olsa günümüzde diğer dinlere mensup Türkler vardır.

Müslüman Türklere gelince tıpkı Araplar gibi, Sünni, Şii olmak üzere iki ana guruba ayrılır. Sünni Türklerin büyük çoğunluğu Hanefi'dir çok az sayıda Şafi, Maliki, Hanbeli vardır. Şii Türklere gelince onlar da Alevi, Bektaşî, Kakai (Aliyullahçı)'dir.

Şecere-i Terakime'ye göre Yafes'in çocukları Yıldız Han'a kadar monoteizm yani tek tanrılı dine inanmışlardır. El-Cahiz "Haberlerin Üretimi ve Eski Eserlerin Aşılması, Kazan, Bulgaristan ve Tatar Krallarının Gerçekliğinde" isimli, bu alandaki önemli referanslardan biri olarak kabul edilen eserinde⁵⁰, Türkler için Tanrı'ya ve O'nun birliğine inanırlar ve Yıldız Han'dan sonra güneşi, gezegenleri, gök cisimlerini, üstün güçleri ve varlıkları yüceltmiş, paganizme, şamanizme veya Budizm'e inanmaya başlamışlardı. Bunların oranı da abartılacak yani Uygurların Nasturi Hıristiyanlığına oranı kadar da abartılı değildi. Daha ziyade, tek bir Tanrı'ya inandıkları görülür.

Abbas El-Azzavi şöyle demiştir: Türkler İslam'ı kabul ettiklerinde, İslam krallığında büyük ve küçük guruplar halinde girdiler, askerî çoğunluğu ele geçirdiler ve bir süre orduların liderliğini devraldılar, birçoğu ünlü oldu, bu yüzden güçlü bir sütun oldular ve İslam'a büyük hizmetler yaptılar.⁵¹

⁴⁹ Azzavi, *El-İrak Bein İhtlaleyn*, a.g.e., C. III, s. 49.

⁵⁰ Azzavi, a.g.e., C. I, s. 54.

⁵¹ Azzavi, a.g.e., C. III, s. 22.

1. IRAK'TA TÜRKMEN AŞİRETLERİNİN YERLEŞİMİ

Türkmenlerin Irak'a giriş tarihi, İslam Devleti'nin başlangıcına kadar uzanan eski dönemlere kadar uzanıyor, çünkü Emevi Halifeliği, muharebe güçlerini güçlendirmek için bazı Türkmen kabilelerini kullandı ve daha sonra Abbasi Halifeliği sırasında Türkmen kabilelerini yönetiminin çeşitli aşamalarında kullanmaya devam etti. Pozisyonu ayrıntılı olarak incelemek için, bu bölümü iki bölüme ayıracağız: Birincisi Türkmen aşiretlerinin Irak'a göçünün başlangıcı, ikincisi Türkmen ülkelerinin ve hükümetlerinin ikinci aşamada Irak'a girişi.

1.1. Türkmen Aşiretlerinin Irak'a Göçünün Başlangıcı

Türkmen kabilelerinin Irak'a göçü, Emevi Halifeliği döneminden itibaren başladı, Emevi lideri (Ubeyd Allah bin Ziyad) Türkmen Buhari kabilelerinden şövalyeler getirdi, daha sonra Türkmen kabilelerinin Irak'a göçü, Büveyhîlerin Irak'a girişi sırasında Abbasi Halifeliği sırasında devam etti, daha sonra Irak, Selçuklu devletinin yönetimi sırasında yeni kabilelerin girişine tanık oldu ve konuyu not almak için bu bölümü iki şarta ayıracağız: Emevi ve Abbasi döneminde Türkmenlerin göçü ve Irak atabakahı.

1.2. Emevi Döneminde Türkmen Göçü

Irak'a göç eden Türkler, Irak'ın kuzeyinde olduğu kadar güneyinde de yerleşmişler, halkı ve oğullarıyla karışmışlar ve Irak halkının potasında eriyerek orijinal bir parçası haline gelmişlerdir.

Aslında, Irak'taki Türkmenlerin tarihi, Milletler Cemiyeti Özel Komisyonu'nun raporunun ötesine uzanmaktadır, tarihte Türkmenlerin, (Ubeyd Allah bin Ziyad) Horasan valiliğine atandığı 54 yılında başlayan büyük gruplar halinde Irak'a göç ettikleri, hükümdarlığında Müslüman ordularının evlerinin kalbindeyken Türklerle savaşmaya başladıkları ve Ubeyd Allah'ın orduları Gihon Nehri boyunca ilerletmeye çalıştığı belirtilmiştir. Ünlü tarihçi el-Taberî, Rabi' el-Evvel ayında (M 54 - M 673) Ubeyd Allah'ın saldırılarını nehrin (Gihon) üzerinden (Buhara) ve ardından (Bikand) üzerinde gerçekleştirdiğini ve Kraliçe (Kubaj Hatun) komutasındaki Türk ordusunun

kendisine çok güçlü bir şekilde direndiğini, bu yüzden onlardan büyük cesaret ve silahların iyi kullanımı konusunda hissettiklerine olan dikkatini ve hayranlığını getirdiğini, bu yüzden onlardan - Buhari Türkleri. El-Gazi - Tatar yayı atışını geliştiren iki bin savaşçıyı seçtiğini, bu yüzden onları Irak'a gönderdi ve onları (Basra) yaşadı. ⁵²

El-Hamdani diyor ki: Komutan (Ubeyd Allah bin Ziyad) onlardan -yani El-Gaz'dan- hepsi güçlü genç adamlardan oluşan dört bin savaşçı topladı ve onları Irak'a gönderdi ve Basra'da yaşadı, burada onlara bağışta bulundu ve geçim kaynağı sağladı ve yaşam alanlarını genişletti. ⁵³ El-Baladhri şöyle buyurmuştur: (Ubeyd Allah bin Ziyad, Buhara halkının bir yaratığıydı ve onların onun egemenliğine indikleri söylenir ve onları güvenlik ve yükümlülüğe çağırdığı söylenir, bu yüzden bunun üzerine inip arzu ettiler, bu yüzden Basra onları yaşadı. Hacılar Vasit şehrini inşa ettiklerinde, birçoğu oraya nakledildi ve onların soyundan gelenler bugün İbn Markli olarak bilinen Halid el-Şater'in halkıdır. ⁵⁴El-Baladhri bu kitabı (Fotouh Al-Buldan) MS 255 yılında yazmaya başlamış ve MS 279 yılında ölmüştür. Dahası, bu tarihçi Türk vatandaşlarının torunlarını konutlarından iki yüz yıl sonra gördü. Buhari Türkleri – El-İgaz – Irak'ın güneyine yerleştikten sonra, Arap kardeşleriyle karışıp onlarla kaynaştıktan ve dillerini bu dilden ve bu ilişkiden duydukları gururdan ve onları ayrılmaz bir döngüde birleştiren Kur'an bağından öğrendikten sonra, zamanların ve çağların geçişiyle birlikte oldular, bu yüzden bugün onlar hakkında hiçbir iz bilmiyoruz. Ubeyd Allah ibn Ziyad, Basra'nın bildikleri ve Yaqut al-Hamawi'nin ülkelerde bahsettiği (Sikkat al-Bukhariyyah) denilen yerlerinden birinde onları iskan etmiş ve adı geçen Buhari Türklerine atfedildiğinden bahsetmiştir. Tarih ayrıca, Ubeyd Allah bin Ziyad tarafından işe alınan Türkmen gençlerinin itaat, kahramanlık ve güç gücünün büyük örnekleri olduklarından ve dövüş sanatlarında çok yetenekli ve yetenekli olduklarından bahseder ⁵⁵Güç, Irak'ın Basra limanını dış saldırılara karşı savunmak ve iç isyanlardan korumak için kullanıldı. Bu nedenle, Ubeyd Allah bin Ziyad, Cund el-Türk'ün askeri birimlerini kullanan ilk Arap komutanıdır. ⁵⁶ Ubeyd Allah bin Ziyad'ın o dönemde Türkmenleri El-Yamamah'taki isyancı klanlara boyun eğdirmek için kullandığını

⁵² Taberî, a.g.e., C. IX., s. 221.

⁵³ Balazeri, Ahmed Bin Yahya Bin Caber, Ö. 279 H. , *Fotouh El-Buldan*, C. I., Yay.Mısır Rönesans Kütüphanesi, I. Baskı, 1956, s. 384.

⁵⁴ Rağib Esfahani, Ali Bin El- Hüseyin, Ö. 356 H., *Mukatil El-Talbiyin*, Kahire, Yay. Arapça Kitapların Dar Revival'ı,1368 -1949, s. 141.

⁵⁵ Zabit, Şakir Saber, *Tarih El-Sedake Bein El-İrak Ve Türkiye*, Yay. Dar El-Maarifa'nın Yayınevi, I. Baskı, Bağdat, s. 30.

⁵⁶ Zabit, *Mücez Tarih Türkman Fi El-İrak*, a.g.e., s. 36.

belirtti.⁵⁷ Aslında, Gazze Türk askeri gücü – Araplar tarafından çağrıldığı gibi Buhari – Irak'ta ve başka yerlerde dini bir saik, Tanrı'yı hoşnut etmek ve kutsal bir görevi yerine getirmek uğruna savaşmadı ve savaşmadı. Bunun kanıtı, bu gücün, İbn Ziyad'a atfedilmiş olsa bile, onunla olan ilişkisinin, halifenin emrini emreden bir lider olması ve kişisel kapasitesiyle ilgili olmaması bakımından resmi kapasitesiyle sınırlı olması, böylece bu gücün mensuplarının Basrianlar üzerine ayaklanıp kötü muamelesine karşı isyan ettiklerinde İbn Ziyad'ı savunmayı reddetmeleri ve Türkmenlerin Arap kardeşleri Ali İbn Ziyad'a katılmaları, çünkü hakkın halkın tarafında olduğuna inanmaları, Çağrısına cevap verdiler ve adaletsizliği ve tiranlığı püskürtmek için halkın yanında durdular ve daha önce de söylediğimiz gibi hacılar bir grubu Wasit'e transfer ettiler. Bundan sonra Türkmenlerin Irak'a göçü devam etti ve her taraftan oraya akın etmeye ya da savaş evlerinden getirmeye başladılar⁵⁸, Çalışmaları askerlikle sınırlı değildi, ancak ticaret, sanayi, tarım ve politika da dahil olmak üzere çeşitli işler yaptılar. Çalışmalarındaki faaliyetleri, samimiyetleri ve dürüstlükleri Emevi devlet adamlarının dikkatini çekmiş, bu yüzden bunların büyük bir kısmını orduda kullanmış ve onlara yüksek mevkiler vermişler ve böylece Türkmenler Emevi döneminden itibaren Irak'a girmişler, yerleşmişler ve kurtarmışlardır.

Müslüman orduları ülkeye girdiğinde (Buhara ve Beckend) İslam ordularının komutanı Obaidullah'ın İslam ordularının acilen savaş hüneri ve yüksek beceri ile karakterize edilen güçlü askerlere ihtiyaç duyduğunu görünce, onları iki bin asker aldı ve Basra'ya getirdi ve iç isyanları bastırmak ve Arap ordularını Basra'da savaşmak ve barındırmak için eğitmek için kullandı ve Türkmen askerlerinin kullanımı, İslami fetihler sırasında Emevi devletinin prens ve liderlerinin dönemlerinde devam etti ve Türkmenlerin İslam'dan sonra Halife'nin emri altında cihat ve itaat etmeleri gerektiğini gördü. Müslümanlar.

1.3. Abbâsîler Döneminde Türkmen Göçü

El-Taberî, "Yezid bin Huyrere, birkaç aylık bir kuşatmadan sonra 132'de Wasit şehrinde Ebu Ca'fer el-Mansur'a teslim olduğunda, yanında Buhari Türklerinden iki

⁵⁷ Zabit, a.,g.,e., s. 36.

⁵⁸ Taberî, a.g.e., C. IX., s. 145.

bin üç yüz adam vardı" dedi. ⁵⁹Abbâsîler döneminde Türklerin Irak'a girmesine gelince, Dr. Mustafa Cevad şöyle der: "Emevilerin liderlerinin Türkleri ve askerlerini cezbetmesi gibi, Banu el-Abbas da aynı şekilde onların propagandası Türkistan ve Orta Asya'daki Türklere ulaştı ve Emevilere karşı ayaklandı ve onları uyandırdı, yeni bir yüksek yaşam, adaletin ve sünnetin yeniden canlanması ve Emevilerin onlar hakkındaki adaletsizliğinin ödenmesi ve Ehl-i Beyt için zafer çağrısında bulundu. Paraya imrenen, durumu değiştirmek isteyen ve Tanrı'nın yüzüne itaat ettiğini düşünmeye gönüllü olan büyük Türk kalabalıkları onlara akın etti." ⁶⁰Tarih ayrıca, Emevi hanedanının yok olmasından sonra Irak'ı fetheden ordunun Ebu Müslim el-Horasanî'nin ordusu olduğundan da bahseder. Çoğunluğu Türk ve Horasan askerleriydi ve Türkler Irak'a böyle girdiler. ⁶¹Alaylardan sonra alaylar ve Abbasilerin bayrağı altında birleşti. Irak halkıyla ve kendilerinden önce Irak'a giren Türklerle kaynaştılar ve ünlü tarihçi Ebu el-Kasım Ubeyd Allah bin Abdullah (İbn Hordaba) şöyle diyor: "Horasan Valisi Abdullah bin Tahir, Halife tarafından kendisine verilen emirleri yerine getirmek için Türkistan'ın çeşitli şehirlerinden Irak'a yılda iki bin Türk gönderirdi."138 yılında, o sırada Horasan valisi olan El-Fadl bin Yahya El-Barmaki, Abbasi ordusunda kullanılmak üzere Irak'a yirmi bin Türk savaşçı gönderdi ⁶² Halife Ebu Cafer el-Mansur, 145 yılında şehrini (Bağdat) inşa edip başkent olarak aldığında - ve hala ebedi Irak Cumhuriyeti'nin başkenti - Mansur şehrinin kuzeyindeki bölgede Türkler için özel dükkanlar atadı, bunlardan en önemlisi El-Harbiyya'nın Belh halkından bir Türk olan (Harb bin Obaid Allah) atfedilen ve El-Mansur'un kendisine getirdiği ve onu Bağdat polisinin sahibi yaptığı, daha sonra onu Musul'a transfer etti ve polisinin sahibi yaptı. Savaş sakinlerinin çoğu (Farslar ve Türkler), Birçok pazar ve sokağında, El-Mansur tarafından Türk olan Belh, Merv ve Buhara'nın adamlarına ve Kabil Şah'ın diğer halkına ve Harezm'den veya Saud'dan Türk olan insanlara verilen sürüler vardı. Her grubun bir lideri ve bir lideri vardı. Ve algoritmanın yaşadığı (algoritma sporları) ve bunlar Jund Al-Mansur'dan.⁶³ El-Suyuti diyor ki: (Türkleri alıp Mansur'un eserlerinde ilk kullanan).⁶⁴ Aslında, Halife Harun el-Reşid, Türklerin savaşabilirl

⁵⁹ Taberî,a.g.e., C. IX., s. 144.

⁶⁰ Cevad ,Mustafa, *Mecleet El-Delil*, 1946 Tarihli, S. II.

⁶¹ Zabit, *Tarih El-Sedake*, a.g.e., s. 70.

⁶² Taberî,a.g.e., C. VI., s. 416.

⁶³ Cevad , *Delil Harita*, a.g.e., s. 93-96.

⁶⁴ Seyüti, Celal El-Din Abdülrahman, Ö.911 H., *Tarih El-Kolfaa*, (Haz: Vael Mahmoud El - Şarki), Yay. Darül Kutub El-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2022, s. 102.

İğini fark etmiş ve onları ordusuna ve muhafızlarına dahil etmişti. İbn-i Abd Rabbo şöyle buyurmuştur: Hindistan kralı Harun-u Reşid'e kalelerinin kılıçları, köpekleri ve elbiseleriyle Hindistan'dan göndermiş, elçiler hidayetle kendisine gelince Türklere iki sırayı temizlemelerini ve demir takmalarını emretmiş, böylece bakmaktan başka bir şey göremesinler, elçilere izin vermişler ve onun üzerine girmişlerdir, Bağdat'ın tarihine geri dönersek, Türk vatandaşlarının barış şehrinde uzun süredir hizmetlerini destekleyen kanıtlarla karşılaşırız. Nizam el-Mülk ve Vezir Sultan Alp Arslan ile Selçuklu Kralı tarafından M.S. 457 yılında Bağdat'ta yaptırılan düzenli okul, o dönemin en büyük ihtişam ve büyüklük okullarından biriydi. İmam Medresesi (Ebu Hanife) vardır ve Ebu Saad el-Harezmi el-Türki tarafından yaptırılmış ve Hanefi tarafından tahsis edilmiştir. İnşaatı normal okuldan birkaç ay önce tamamlandı. Bu okul (El-Muvafaqiya), okul (El-hatun El-Selcuk), okul (El-Ğayaz'i), okul (El-Muğiziyya), okul (El-Tişiya), okul (El-Sultan Camii), El-Amid pazarındaki okul (Zirk) ve Dicle'deki okul (El-Ala'i) gibi diğer okullara ek olarak ⁶⁵ Ebu el-Necib el-Sühreverdî'nin bağının karşısında. Bütün bu okullar, daha önce de ayrıntılı olarak belirttiğimiz gibi, Bağdat'taki farklı boyların Türkleri tarafından kuruldu.⁶⁶ Bu okulların Türk vatandaşları tarafından kurulması, bilimi takdir etmeleri, medeni ve bilimsel iki alanda ulusların ilerlemesi üzerindeki değeri ve etkileri konusundaki isteklilikleri ile kanıtlanmaktadır ve bu yön, bu yüksek Irak Türkmen milliyetçiliğinin psikolojisini ve doğuştan gelen ilerleme ve refah nedenlerini almaya istekli olduklarını ortaya koymaktadır. Irak'ta Benî el-Abbas'ın tarihini okumaya erişimi olanlar, kuşkusuz, Halife Harun El-Reşid'in emriyle 170 yılında Tarsus limanının kurucusu olan Mübarek, Hammed, El-İhşid ve Ebu Salim Ferec gibi erken Abbasi devletinde Memlükler ve Türkler tarafından işgal edilen pozisyonda durdular. ⁶⁷Harun Reşid devletini endişelendiren Velid bin Tarif El-şari'nin katili Douliar'ın yanı sıra Türkler Abbasi devletinin tarihinde çok büyük roller oynadılar ve hepsi Türkmenlerin samimiyetine ve vatanları ve istikrarı olarak seçtikleri ülkenin hizmetinde yok edilmelerine tanıklık eden onurlu bir şekilde tanıklık ettiler. Tarih bize bu

⁶⁵ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 39.

⁶⁶ Zabit, a.g.e., s. 40.

⁶⁷ Cevad, *Mecelet El-Delil*, S. II, 1946.

vatandaşların sadakatini ve bağlılığını anlatıyor. Abbasi Halifesi el-Memun ibn Harun el-Reşid'in muhafızlarının çoğunlukla Türk olduğu bildirilmektedir.⁶⁸

Abbâsîler döneminde, Irak'a yerleşen birçok Türkmen aşireti vardı.Salour klanı/ Salor kelimesi dengeli ve bakımlı kişi veya arabulucu veya iyi haberlerin aktarılması anlamına gelir Türkçe'de bunlara Salgurgi denir ve İran ve Irak'ta yaşayan Salor, bu insanların soyundan gelmektedir. Selçuklular Batı İran'a geldiğinde Naz'ın oğulları Şahrzor, Kermaşah ve Dakuk'u yönetenlerdi ve MS 495 yılında (M. 1101)Emir Salur, birçok Türkmen prensi gibi kendisi için hareket eden Kara Beli'yi aradı Bu insanların açamadığı toprakları açarak Pelly kıtasının egemenliği hakkında, on ikinci yüzyılın sonuna kadar sürdüğü ve Pelly kıtasının toprakları veya devleti olarak adlandırıldığı bilinmektedir Bağdat'ı Marağa'ya bağlayan ana yol üzerinde bulunan bir geçit, adını Kara Beli geçişinden almıştır Bu tarihten sonra doğduklarını gösteren belge ve bilgi eksikliği nedeniyle kesin akıbetleri bilinmiyordu.⁶⁹ Görüyorum ki (Abbâsî devleti, hâkimiyetinin her döneminde Türkmen savaşçılara ilgi duymuş ve bağımlı olmuş, Türkmenler devletin politikası üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuş, Abbâsî Halifeliği'nin savunulması ve Türkmen kabilelerinin hizmetlerinin dini yönü ve Halife'ye itaat ve onu yaşatma ve savunma hevesleri nedeniyle yüzyıllarca hüküm sürerek Abbâsî devletinin ayakta kalması ile kredilendirilmişlerdir.

1.4. Büveyhiler Döneminde Türkmen Göçü

Türkler, tarihin her aşamasında Irak'a akınları devam etmiştir. H. 334 tarihinde Büveyhiler Devleti'nin Bağdat'ı işgal edip Irak'a girmeden 10 yıl önce, "Bajkam"ın önderliğinde ve "Tuzun" "Muhammed" ve "Yanal" şehzadenin liderliğinde bir grup Türk Irak'a girdi. "Muhammed bin Raik" onları karşıladı ve Vasit şehrinde ordusuna kattı.⁷⁰ Bin Raik, Türklere bu kadar ilgi göstermekle yetinmeyip, liderleri Bajkam'a talimat vererek, H. 323 - M. 935 yılında Merdaviş'in ölümünün ardından ordusunun dağılmasından sonra İran'da dağınık bir şekilde kalanları da getirmelerini talep etti. Halife, H. 326 yılında bir takdir ve onurlandırma olarak Bajkam'ı şehzadeler şehzadesi

⁶⁸ İbnü'l Futi, Muhammed Reda El-Şebibi, *Bahs Fi Edvar El- Tarih El-İraki Fi Mstehel El-Asr El-Abbasi İla Evaker El-Asr El-Meğoli* , C. I., Yay.El-Naft Matbassı , Bağdat, H. 1270 – M. 1950, s. 87.

⁶⁹ Avcı, İsmail Ağa, *Evrak Min El-Zakire El-Türkman Fi El-Irak*, C. II., Yay.Avcı Matbaası, 2020, s. 127, 133.

⁷⁰ El-Mesudî, Ali İbn-İ Hüseyin, Ö. 958, *Murûc El-Deheb*,C. II., Kahire, Yay.Harika Mısır Matbaası, 1927, s. 570-561.

olarak ataması için bir emri çıkardı. H. 331 yılında vefatına kadar görevde kaldı. Vefatından sonra Türk prensi “Tüzün” yerine geçti.⁷¹

H. 334 yılında Devletin Azizi Bağdat’a girdiğinde askerlerin birçoğu Türk ve Deylemliler’den oluşmaktaydı. Askerlerinin birçoğu Türk ve Deylemlilerden oluşan Büveyhi Devleti ile birlikte Irak’a Türklerin girmesi devam etti. H. 334 / M. 945 yılında Devletin Azizi Ahmet Bin Büveyh Irak’a girerken askerleri içerisinde kolordular halinde Türk askerleri vardı. Orduda çok büyük sayıda Türk askerlerinin yanı sıra “Sebüktekin” gibi üst düzey liderler de vardı. Birçok tarihçi Bağdat’taki mimari anıtlarıyla ünlenen bu liderden övgüyle bahsetmiştir. Tarihçiler bu eserleri, Büveyhilerin Irak’taki en büyük gurur kaynağı olarak görüyorlardı. M. 975 yılında Türkler, Deylemlilerin varlığından kaynaklanan tehlikeyi bahane ederek Bağdat’ta bir isyan çıkardılar. Sebüktekin bu isyana öncülük ederek, İslam hilafeti olan Bağdat’ı ve Vasıt şehrini kontrol etmeyi başardı. Ancak bu arada Sebüktekin’in ölümü hareketin başarısız olmasına neden oldu. Türkler ile Deylemliler arasındaki anlaşmazlıklar zaman zaman şiddetleniyordu. Deylemliler her zaman Türklerin düşmanı olarak görülüyordu. Büveyhiler, Türklerden yardım istemek ve onlardan istifade etmek zorunda kaldıkları için Türklerin yanında yer alırken, MS 958’de meydana gelen isyandan sonra Aziz Büveyhiler Devleti’nin tamamen sırtını dönmüş ve alenen Türklerin yanında yer almıştır. MS 968 yılında dokuz bin Deylemi ve üç bin Türk askeri olmak üzere iki taraf arasında savaş çıktı. İki taraf arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda Devletin büyüğü çadırını Türklerin karargâhına taşıyarak iki taraf arasında barış ve uyumu sağlamayı başardı. İbn Husul, “Deylem hükümdarlarının çağlar boyunca Türklerin iktidar rekabetine katılmak ve varlıklarına karşı sabırlı olmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca kendilerinde onları sınırlarında durduracak güç olmadıklarından” bahseder. Anlaşmazlıklar devam etmiş ve Irak’taki mezhep rekabeti had safhaya ulaşmış, Türk - Deylemi çekişmeleri her geçen gün daha da şiddetlenerek durum endişe verici bir hal almış olup, ülkede güven ve istikrarın ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Yollarda, şehirde, çarşıda yağma olayları baş göstermeye başlamıştır. Durum tehlikeli bir hal almaya devam etmiş, Bağdat halkı durumu düzeltmekten ve zulmü omuzlarından kaldırmaktan büyük bir ümitsizliğe kapılmışlardır. Durumun bu hale

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, a.g.e., C. VIII., s. 96-112-116.

gelmesinden en büyük sorumlu Büveyhiler olmuştur. Her kes kendisini kurtaracak ve tüm İslam âlemini endişelerinden bu duruma son verecek bir gücü merakla bekliyordu. Selçukluların MS 1040 yılının 23 Mayıs'ında Dandanakan'da kazandıkları zaferden sonra Merve'de düzenledikleri konferansta aldıkları karara dayanarak Tuğrul Bey'in imzasını taşıyan "El- Fetih Name" adlı bir mektup Halife El- Kaim Biamrillah'a gönderildi. Görevli Selçuklu halifesi İshak El-Fukai'ye götürdüğü bu mektupta, Sultan Mahmud El- Gaznevi ve oğlu Mesud'un Selçuklulara karşı işledikleri husumetlerden bahsedilerek, Selçuklu soylu ve Horasan seçkinleri, Selçukluların himayesine girmeyi talep etmişlerdir. Adaletin sağlanması da Selçukluların himayesinde tecelli edecektir. Selçuklular eski çağlardan beri halifeye en büyük saygı, hürmet ve bağlılığı beslediği de mektupta ifade edildi. Mevcut halifenin ise Bağdat'a baskı ve mücadeleden bıkmıştı. Bahsi geçen Selçuklu müdahalesiyle ⁷² bu uygulamalar son verileceğine emindi. Pers şehzadelerinin ve krallarının Türklerin savaşçı özelliklerinden ve askeri avantajlarından haberdar olmaları doğaldı, çünkü Türklere perslere en yakın insanlar olmaları ve savaşlarının ünü geçmişten beri bilinmektedir. Türkler, eski Pers devletiyle savaşıyor ve onu istikrarsızlaştırıyorlardı. Tarihçiler arasında kendilerini sığınmacı Türkler arasında sayan Büveyhiler de vardı. Trk olduklarını söyleyenlerin Deylemlileri iddia ederek Perslerin gönlünü aldıklarını zikretmektedir. ⁷³ Türk Memluklerinin en meşhurlarından devlet azizi ile birlikte Bağdat'a giren aziz Devletin en büyük liderlerinden Sebüktekin oldu. Ayrıca Bağdat'ın İvaziye üzerinde olan Büveyhi Krallığında Sebüktekin hanedanlığı kendisine atfedilmiştir. Bu bir mimari işaretiydi ve tarihçiler Büveyhlilerin Irak'taki guru ve ikametgâhı olduğundan bahsetmişti. ⁷⁴ Büveyhi hanedanı zamanına kadar Irak'a göç eden Türklerin orta ve güney Irak'ı kendilerine yurt ve mesken edindiklerini belirtmekte fayda var.⁷⁵

1.5. Irak'ta Selçuklular Dönemi (1055-1157)

Tuğrul Bey, Bağdat'a girdi ve Irak, Selçukluların etkin denetimi altına girdi. Durumu sürekli olarak Mısır'a bildiren Basasiri ise Bağdat'tan kaçarak kuzey yöneldi.

⁷² Saatçi, Sobhi, *El-Keyan El-Türkmani Fi El-İrak*, (Çev. Habib Hürmüzlü), I. Baskı, İstanbul 2014, s. 27-28-29.

⁷³ Cevad, *Mecelt El-Delil*, a.g.e., S. V., 1346..

⁷⁴ Cevad ,a.g.e.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr , *El-Kamil*, a.g.e., C. VIII., s. 171.

Selçuklu Sultanı, Bağdat'a girer girmez şehir halkı tarafından ayakta alkışlanarak, coşku ve neşeyle karşılandı.

Şiiiler sadece bir gün sonra bir isyan çıkarsalar da hareket askerleri isyancıların yaşadığı mahalleleri ele geçiren Selçuklu komutanları tarafından bastırıldı. Kaçmayı başaran askerler ise El-Basasiriye katıldı. ⁷⁶ Büveyhi hükümdarlarının sonuncusu olan Melik El-Rahim ise, Tuğrul Beyin emriyle tutuklanarak Ray'a gönderilmiş ve orada ömrünün son gününe kadar Tabruk Kalesinde esir ve tutuklu olarak yaşamış olup böylece Büveyhi hükümdarlığı böylece tarihe karışmıştır. Tuğrul Bey, Bağdat'ta asmayı sağlamak için çalıştıktan sonra hükümet sarayına geçerek devlet işlerini yürütmeye başlamıştır. İlk işlerinden biri, Bağdat'tan kaçan veya esaret altındaki askerlerin paralarına, evlerine ve bahçelerine el koymuştur. El konulan evlere de Oğuz boyuna mensup askerlerini yerleştirilmesi oldu. Daha sonra hazineyi denetimine aldı ve halifenin tahsisine 50.000 dinar ve 500 kile buğday ekledi. Tuğrul Bey, Oğuzların yayıldığı Bağdat ve Irak'ın diğer bölgelerini Selçuklu krallarının içinde yer alma konusunda tanımamıştır. Halife Tuğrul Bey'in yanında yüksek bir mevkiye sahip olmuş, ayrıca halifenin dini ve siyasi nüfuzu olmuştur. Tuğrul Bey, hilafet makamını da kendi himayesi altına almıştır. Böylece İslam dünyasının savunma sorumluluğunu üstlenmiş ve bu âleminin hamisi olmuştur. ⁷⁷ Daha sonra halife, Sultan Tuğrul Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile evlendirilmiştir. Böylece hilafet ile Selçuklu Devleti arasında akrabalık ve soy bağları kurulmuş oldu.

Bu dönemde şehrin mimari işleriyle meşgul olan padişah, Dicle Nehri'nin kıyısında bir sanat sarayı inşa etmeye başladı. Ayrıca mimarlardan ve vasıflı işçilerden oluşan bir ekip toplayarak, eski dükkânları yıkıp yerlerine saraylar, çarşılar, camiler ve hamamlar inşa ettirdi. ⁷⁸ Tuğrul Bey, sarayının inşaatı bitince halifenin kendisine hediye ettiği kıymetli taşlarla süslü altın tahtına oturdu. Selçuklu ordusunun Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra kuzeye kaçan Arslan El-Basasiri, Mısır'daki Fatımilerin yardımıyla kendi komutasında yeni bir ordu seferber etmeyi başardı. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Kutalmış'a El-Basasiri ve ordusunun üzerine yürümesi için görevlendirdi. Ancak Sincar yakınlarında Ocak 1057 yılında meydana gelen çarpışmada Kutalmış yenildi ve büyük kayıplar verdi. Musul Emiri Kureyş Bin Bedran da El-Basasiri'nin

⁷⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Turk İslam Medeniyeti*, a.g.e., s.86.

⁷⁷ Saatçi, a.g.e., s. 31.

⁷⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi*, a.g.e., s.87.

yanında yer aldı. Buna dayanarak Tuğrul Bey, El-Basasiri'ye doğru yürümeye karar verdi. Nitekim Tuğrul Bey yaklaşık 13 ay kaldığı Bağdat'tan 20 Ocak 1057'de ayrıldı. Tuğrul Bey, büyük ordusuyla Musul'a doğru ilerleyişi gücünü artırmıştır. El-Yakubi ve İbrahim Yinal'ın askerleri Tuğrul Bey'in ordusuna katılması El-Basasiri'yi Suriye'ye kaçmaya zorladı.

Böylece Kuzey Irak hasımlarından boşaltılarak Sincar bölgesi ve Cizre ele geçirilmiş, İbrahim Yinal Sincar ve Musul'u ele geçirilmesinin ardından Tuğrul Bey tekrar Bağdat'a dönmüş ve Bağdat'ta ayakta alkışlanarak karşılanmıştır. Halife Selçuklu padişahını davet ederek onun için büyük bir şölen hazırlamış, Selçuklu devlet adamlarının ve halifelik ileri gelenlerinin katıldığı törende, padişah kendisi için hazırlanmış heybetli ve hilafetin yanında bulunan bir kürsüye oturması için davet edildi. Halife, Müslümanların halifesi olarak İslam'a yaptığı büyük hizmetlerden, haksızlığı ve batılı ortadan kaldırmasından ve adaleti tesis etmesinden dolayı kendisine şükran ve minnet ayetlerini okuyacağını padişaha bildirdi. Ondan sonra halife tacı Tuğrul Beyin başına koydu ve ona altın kılıcı verdi, ayrıca onu “Doğunun ve Batının Hükümdarı” ve “Dünyanın ve Dinin Direği” unvanını verdi. Böylece Tuğrul Bey, batıya doğru başlattığı fethinin devamını içeren siyasi planlarına destek kazanırken, İslam dünyasının da desteğini ve dünyevi otoritesini desteklemiştir.⁷⁹

Selçukluların Irak'a girişinin, Selçukluların alması gereken konulardan biri olduğunu ve Büveyhilerin kötülüklerini ortadan kaldırmak ve halifeliğin statüsünü eski haline getirmek için güçlerinin Irak'a girmesini sağlamak önemli hale gelmiştir. Kendisini halifenin sağ kolu yaptıktan sonra gücünü ve konumunu sağlamlaştırabilirdi. Onların girmesinden sonra halife, Sultan Tuğrul Bey birçok unvan verince Tuğrul Bey'in Irak'taki konumu güçlendi. Ayrıca İslam âleminin hamisi ve fiili otoritesi olmuş, böylece halifenin sağ kolu olduktan sonra, gücünü ve meşru konumunu sağlamlaştırabilmiştir. Bu arada İbrahim Yinal, Musul'u izinsiz terk ederek Basasiri'nin Musul bölgesini ele geçirmesinin önünü açarak Tuğrul Bey'i tekrar Musul'a dönmeye zorladı. Ancak Basasiri ve Kureyş Musul'u yaktıktan sonra oradan kaçtılar. Padişah onları Nusaybin'e kadar takip etse de, İbrahim Yinal büyük başında Hemedan'a doğru hareket ettiği haberini aldı. Yinal'ın Hem Fatımiler hem de Basasiriler ile yaptığı ittifakı öğrenen Tuğrul Bey, Selçuklu şehzadelerinin yeni bir

⁷⁹ Saatçi,a.g.e., s. 32.

isyan başlattığını anlamakta da gecikmedi. Bu nedenle ivedilikle Hemedan'a doğru giderken, karısını ve kralın komutanı olan bakanını askerlerinin bir bölümünün başında Bağdat'a gönderdi. Ancak Hemedan'da ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalan Tuğrul Bey, eşi ve bakanından Bağdat'ta konuşlanmış kuvvetlerini kendisine yardım etmeleri için ivedilikle gönderilmesini istedi. Halife, Bağdat'ta bulunan kuvvetleri, şehrin korumasız kalacağı gerekçesiyle göndermeyi kabul etmedi. Altuncan Hatun, sonunda Bağdat'ta bulunan kuvvetlerin başında Hemedan'a doğru yola çıktı. Basasiri, Tuğrul Bey'in Hemedan'da asi prens Yinel'in devasıyla meşgul olma fırsatından yararlanarak, Bağdat'a doğru hareket etti. Basasiri, 28 Aralık 1058 tarihinde Bağdat'a girmeyi başardı, halifeyi esir almayı ve Fatimi halifesi adına hutbe okunmasını emretti.

Basasiri, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Basra ve civarını da ele geçirme girişiminde bulundu. Ancak Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal'a karşı kazandığı zaferi duyunca acilen Bağdat'a döndü. Basasiri, Tuğrul Bey'in art arda kazandığı zaferler ve onun Kasr Şirin şehrine 15 Aralık 1059 yılında ve oradan Bağdat'ın dış mahallelerine vardığını duyunca, hilafet merkezini bir yıl süreyle işgal ettikten sonra oradan kaçtı. Bağdat halkı intikam almak için inisiyatif kullanmış, bunun üzerine bir kaos ve kargaşa ortamına giren Bağdat'ta yangın çıkmış ve bu kargaşa sırasında Tuğrul Bey kendisini esaretten getiren halife ile Bağdat'a girmiş ve karşılamak için kendisine büyük bir tören düzenlemiş. Ayrıca halifenin atının dizginlerini alıp sarayına kadar getirmiştir (4 Ocak 1060). Tuğrul Bey, zava- Tiğın, Gümüş- Tiğın Humar, Tiğın Toğracı ve Erdem gibi büyük komutanların bulunduğu büyük bir ordunun başında Basasiri'nin takibini başlattı. Arslan El-Basasiri'nin güçleri büyük bir hezimete uğradı ve Basasiri yakalanıp öldürüldü (18 Ocak). Basasiri'nin tutuklandığı haberi İslam âleminde büyük sevinçle karşılandı, Tuğrul Bey Bağdat'a girince halk dışarı çıkarak sokakları doldurup bu vesileyle kutlamalar ve ziyafetler düzenlendi. Hem halife hem de padişah tarafından karşılıklı ziyafetler de verilmiştir. Selçuklu Devleti, İslam dünyası ile birlikte bir buhrandan kurtularak eski gücüne ve büyüklüğüne kavuşmuştur. Daha sonra Tuğrul Bey, harap olan Bağdat'ı yeniden imar ettirdi. Devlet işlerini de yerli yerine oturttu, Bağdat'a şehzade Börsük'ü prens hükümdar olarak atadı, ayrıca Irak'ın da bütün vilayetlerine vali atadı. Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in ölümü üzerine, halifenin eşi Arslan Hatun'u da yanına alarak Ray'e dönmek için inisiyatif aldı. Bu arada Tuğrul Bey, çok sevdiği zeki ve basiretli olan eşi Altuncan'ı kaybetmişti. Ondan sonra Tuğrul Bey, halifeden kızıyla evlenmesini istedi.

Ancak halife talebi saygıyla karşıladı ve bu nedenle yabancılarla evlenmenin mevcut örf ve adetlere aykırı olduğunu öne sürerek katı şartlar koydu. Tuğrul Bey bu cevaba çok sinirlendi tehdit ifadeleri içeren bir mektup gönderdi ve aynı zamanda bu şartların bir kısmını ettiğini bildirdi. Bu da halifeyi talebine cevap vermeye zorladı. Halifenin isteğini kabul etmesiyle sorun ortadan kalktı ve 1062 yılının ağustos ayında Tebriz’de nikâh kıyıldı. Tuğrul Bey, ise bu arada Kutlamış’ın çıkardığı isyanı bastırmakla meşguldü. Bu nedenle evlilik akdinden dört buçuk ay sonrasına kadar Bağdat’a dönüp törenlerini tamamlayamadı. Halifenin veziri tarafından padişah kabul edildi.

18 Şubat 1063’te bir hafta süren düğün şenlikleri başladı.⁸⁰ Düğün kutlamalarının sona ermesinin ardından Selçuklu Sultanı, eşini de yanına alarak Reoy’e döndü. Ancak kısa süre sonra hastalandı ve 03 Eylül 1063’te (08 Ramazan 455) vefat edene kadar yatalak kaldı.⁸¹

Tuğrul Bey’in ölümünden sonra Selçuklu şehzadelerin arasında saltanat tahtına çıkmak için çekişmeler başladı. Sonunda Alp Arslan rakiplerini yendi ve durumu ele aldı. 1064 yılının 27 Nisan’ında Rey’de amcası Tuğrul Bey’in yerine geçtiğinde otuz altı yaşındaydı. Yeni padişah elde ettiği başarıda basiretli veziri Nizamülmülk’ün büyük rolü vardı. Alparslan, amcasının başlattığı fetihlere devam ederek Selçuklu devletinin sınırlarını genişletmeyi başardı. Ancak Arslan Peder, saltanatı süresince Irak’ı ziyaret etmemiş, hatta böyle bir ziyaret yapmaya bile vakit bulamamıştı. Zira Tuğrul Bey’in 1055 yılında Bağdat’a girmesinden bu yana Irak, Selçuklu devleti sınırları içine girmiş. Ayrıca Irak, Selçuklu dönemi boyunca Selçuklu sultanları tarafından atanan generaller ve şahneler tarafından idare edilmiş.⁸² Alparslan, Türk tarihinin önemli zaferlerinden biri olarak kabul edilen ve tüm İslam âleminde büyük bir sevinç kaynağı olan Malazgirt savaşında zafere ulaştıktan sonra, tüm taraftarlara “Fetihname” denilen zafer haberi bildirisini gönderdi. Halife, Alparslan’dan Fetihname haberini alanların başında geliyordu. Bağdat’taki halife, görkemli bir kutlama sırasında Fetihnamenin okunmasını emretti. Bağdat zafer taklarıyla süslendi ve halk, bu şanlı zaferden duydukları büyük sevinci dile getirerek sokaklara döküldü. Alparslan, halife

⁸⁰ Bu törenin anısına Bağdat’ta bir altın madalya yazıldı. Madalyonun bir yüzünde halifenin adı, diğer yüzünde Tuğrul Bey’in adı yer almakta olup, madalyonun iki yüzünde de Tuğrul Bey’in belirgin bir şematik görüntüsü yer almaktadır. Bkz. (Turan, *Selçuklular Tarihi*, a.g.e., s.97.)

⁸¹ Emin, Hüseyin, *Tarih El-İrak Fi El-Asr El-Sel*, Yay.El-Ahliye Kütüphanesi, Bağdat, 1965, s. 56-71.

⁸² El-Şuhnat: Büyük Divan’a bağlı Eyalet merkezinde görev yapan Selçuklu padişahlarının atadığı komutanlardır. (Umdalar) sırayla padişahlar tarafından atanır, ancak şehir yönetiminden sorumludurlar. (Bkz.Kafesoğlu , İbrahim , *Selçuklular*, İ.A., C. X., İstanbul,1966, s. 399.

ile yakın ve güçlü ilişkiler kurmuş, ona azami hürmet ve övgüyü göstermiş olup her zaman onun istek ve arzularını yerine getirmeye çalışmıştır. 1071 yılında, yani Malazgirt zaferinden sonra Halife Bağdat şahnesinin oğlu Aytekin'i sultana şikâyet etti. Bunun üzerine Alparslan Bağdat sahneliğine Saduddevle Gevherayin'i tayin ve Bağdat'a gönderdi.⁸³ Ayrıca Selçuklu ile hilafet makamı arasında karşılıklı hediyeler verilmiştir.⁸⁴

Sultan Alparslan 25 Kasım 1072'de bir hançerle öldürüldükten sonra oğlu ve varisi Melikşah padişah olarak atandığı ilan edildi. Amcası Kavrud, yeni padişahı tanıdı ve ona karşı savaş açtı, sonunda yenildi ve esir alındı. Melikşah'ın işi hallolduktan sonra saltana ve otorite bağları pekiştikten sonra, onun saltanatı hilafet makamı tarafından onaylanmış oldu. Daha sonra Melikşah geniş bir fetih hareketine girişti. Selçuklu komutanı Aksungur, diğer Türkmen prensleriyle birlikte Musul'a girdi ve bu bölgede bulunan Akili toprakları Selçuklu imparatorluğunun sınırlarına içerisine kattı. Selçuklu sultanı, topraklarının ekiminden yararlanmak için Musul bölgesini Çökürmüş'e verdi.⁸⁵ Halife Muktedi, 1081'de Fahir El-Devlet Cahir'i İsfahan'a göndererek Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun ile evlenmek istedi. Halifenin veziri de kabul cevabını alınca, müjdeyi Bağdat'a ilettili. Melikşah'ın meşguliyeti nedeniyle, Halep'ten ayrılıp uzun zamandır ziyaret etmek istediği Bağdat'a 1087 yılının Mart ayına kadar gidemedi. Hilafet merkezine girdiğinde büyük bir misafirperverlikle karşılandı ve "Dar-ül Memleke" (Selçuklu Sarayı)de misafir olarak kaldı ve orada tebrikleri kabul etmeye başladı. Padişah, beraberindeki büyük imam Ali ve Hüseyin (A.S) ile Musa bin Cafer El-Kazımi (R.A) türbelerini ziyaret etmiş. Dönüş yolunda Melikşah bazı ziyaretlerde bulunmuş, her zamanki gibi ava çıkmış ve at yarışına katılmış. Sonra tekrar Bağdat'a dönerek Hilafet Sarayı'na yönelmiş ve Halife Muktedi'nin kendisine gönderdiği ata binerek içeri girmiştir. Halif, 25 Nisan 1088'de Melikşah'a bir taç giydirdiği ve ona iki değerli kılıç hediye ettiği sarayda görkemli bir tören gerçekleştirdi. Bu arada halife, İsfahan'dan üst düzey liderler ve "Türkan Hatun" eşliğinde gelen padişahın kızı "Mahmelek Hatun" ile evlendi. Kutlamalar tamamen Türk örf ve adetlerine göre ve o dönemin zenginlik ve azametini yansıtacak şekilde yapıldı. Bağdat, tarihinin en büyük ve en muhteşem evlilik kutlamasına tanık oldu,

⁸³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, a.g.e.,s, 132.

⁸⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi*, a.g.e., s,134.

⁸⁵ Kafesoğlu, *Selçuklular, İ.A*, a.g.e., s.370-373; Kafesoğlu, *Nizam-ül Mülk, İ.A.*, C. IX., İstanbul, 1964, s. 329-333.

ayrıca halk hayatında görmediği sevinç günlerini yaşadı.⁸⁶ Sultan günlerce süren sevinç gösterilerin sona ermesinin ardından Sultan Melikşah Bağdat'a idari reform yapmak ve birçok inşaat işini hayata geçirmek için yola çıktı. Ayrıca Fırat Nehri'nin sularından faydalanmak üzere Necef'e büyük bir su kanalı açma işini de başlattı. Ancak Türkistan'da meydana gelen bazı olaylardan dolayı 23 Mayıs 1087'de Bağdat'tan ayrılarak İsfahan'a gitti. Bağdat şahnesi Saad El-Devle El-Cevhereyn 1087'de Vasıt'a bir sefer başlattığında Bağdat'ta huzursuzluk, çekişme ve isyan hareketleri baş gösterdi. Ancak iki şahne El-Cevhereyn Bağdat'a dönerek fitneyi bastırıp yeniden barış ve güvenliği sağlamayı başardı.⁸⁷

Cevahireyn'in mükemmel ve güçlü bir şahsiyeti, iyi idaresi ve dürüstlüğü sayesinde Bağdat'a şahne olarak tayin edildikten sonra, düzen ve ahlakın üstünlüğünü tesis edebildiği rivayet edilmiştir. Bağdat'ta güzel ahlak hâkimiyeti ve bununla ilgili ünü her yere yayıldı.⁸⁸ Sultan Melikşah, veziri Nizamülmülk ile birlikte 1091 yılının Kasım ayında ikinci defa Bağdat'a girdi, Totuş, Aksungur, Boza ve Göbük gibi ünlü Türk şehzadelerini Bağdat'a davet ederek önemli bölgeleri ele geçirmeleri için görevlendirdi.⁸⁹ Melikşah 1092 yılının başlarında doğum gününü görkemli bir şekilde kutlamış ve halk şenliklere katılabilmek için geceyi Dicle Nehri kıyısında geçirmiş ve şehri meşalelerle aydınlatmıştı. O devrin şairleri, padişahın doğum gününü övmek için uzun şiirler düzenlemişlerdir. Selçuklu padişahı o kışı veziri Nizamülmülk ile birlikte Bağdat'ta geçirdi. Padişah bu fırsatı, babası "Tuğrul Bey şehri" ni yeniden kurmak ve genişletmek için kullandı. Birçok saray, konut, hamam ve çarşı yaptıran padişah, Irak'ın sulama şebekesine de önem vererek yeni kanallar açıp bunların süratle tamamlamasını emretmişti. Bu reformlar ve çabalar, Melikşah'ın Bağdat'ı Türk-İslam imparatorluğunun merkezi yapmak istediğini göstermektedir. Bağdat, Tuğrul Bey döneminden itibaren Selöklü devletinin ikinci başkenti olarak kabul edilmiştir. Selçuklu padişahları bazı kış mevsimlerini Bağdat'ta geçirirken Sultan Melikşah'ın giderek daha fazla hayranlığını kazanmıştır.⁹⁰ Padişah bu işleri bitirdikten sonra 1092 yılının Nisan ayında veziri ile birlikte Bağdat'tan ayrılarak İsfahan'a döndü. Bu tarihten sonra halife ile Melikşah arasında anlaşmazlıklar çıktı. Bunun üzerine padişah,

⁸⁶ Saatçi, a.g.e., s. 37.

⁸⁷ Emin, *Tarih El- Irak*, a.g.e., s. 72.

⁸⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi*, a.g.e., s. 149-151.

⁸⁹ Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1972, s. 64-68.

⁹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi*, a.g.e., s. 134.

Bağdat'a yürüdü ve bu sırada halife Muktedi'ye Bağdat'tan ayrılması için 10 gün verdi. Ancak bu sürenin dokuzuncu gününde, yani 20 Ekim'de halife El-Muktedi ile ikinci Türkan arasındaki gizli anlaşma sonucu Melikşah zehirlenerek öldürüldü. Nizamülmülk de bu olaydan bir ay önce ezoterikler (İçrek) biri tarafından hançerlenerek öldürülmüştü. Selçuklu devletinin iki büyük şahsiyetini kısa sürede kaybetmesi ve ortaya çıkan ihtilafların ve saltanat tahtına oynanan oy ortadan kaldırılmaması Selçuklu devletini bir çalkantı sarmalına sürükledi, bu da bölünmesiyle sonuçlandı. Her şeyden önce Selçuklu imparatorluktan ayrıldı ve ardından diğer bölünmeler geldi. Bu da Selçuklu devletinin dörde bölünmesine neden oldu.

1. Irak ve Horasan Selçuklu Devleti (Büyük Selçuklu devletinin devamı sayılan bu devlet 1194 yılına kadar sürmüştür.
2. Kirman Selçuklu Devleti (1092-1187)
3. Suriye Selçuklu Devleti (1092-1117)
4. Türkiye Selçuklu Devleti (1092-1308)

Melikşah'ın babasının ölümünden sonra yönetime gelen oğullarından hükümdarlığı döneminde imparatorluktan ayrılan devletler, şekil olarak bağlı kalmışlar ve "Büyük Padişah" Sincar devrinden sonra bu devletler birbirinden tamamen bağımsız hale gelmişlerdir. Türkan Hatun, Melikşah'ın en küçük oğlu Mahmud'u imparatorluğun hükümdarı ilan etti. O sırada Mahmud henüz beş yaşındaydı ve Rey'deki kral rejiminin destekçileri, Melikşah'ın "Berkyaruk" lakaplı en büyük oğlunu ülkenin hükümdarı olarak ilan ettiler. İki ay sonra Berkyaruk, Sultan Mahmud'u onun aracılığıyla görevden aldı. Ancak bu sefer kralının ikinci oğlu ve altı aylık küçük kardeşi "Muhammed Tabar"ın karşısında en büyük rakibi olarak duruşu ve Sultan Sincar'ın yandaşları ile karşı karşıya geldi. Muhammed Tabar'ın ikizi, Tabar'ı desteklemek için inisiyatif aldı. Barkeyaruk ise ağabeyi Melikşah'ın yerine geçmeyi planlayan amcası Suriye Sultanı Tutuş'a karşı savaşarak tahtını korumak zorunda kaldı. 26 Şubat 1096'da aralarında çıkan savaşta Berkyaruk amcasını yenmeyi başardı ve Berkyaruk daha sonra diğer rakiplerini elinden almayı başardı ve önünde rakip kalmadı.⁹¹

⁹¹ Saatçi,a.g.e., s. 38-39.

Muhammed Tabari değiştirip, Melik Mevdud'u Azerbaycan'a vali tayin ettiği gibi Berkyaruk Tapar'ı Harran valisi olarak atadı ve Horasan b6lgesini diğer diğer kardeşi Sincar'a verdi. Ancak Tapar, saltanat taht m6cadelesinden vazgeçmeyecekti.

1100 yılında Beryaruk, Muhammed Tapar'a yenilince, Bağdat belediye başkanı El-Cevherin, Artuklu İlgazi ve 6k6rm6ř gibi birçok şehzade Tapar'ın yanında yer almış. Hatta Bağdat'ta Tapar'ın adına bir hutbe bile okunmuş. Ancak Berkyaruk kısa s6rede saflarını birleştirmeyi başardı ve bu sefer 50.000 kişilik orduyla Tapar'ı k6t6 bir yenilgiyle yenmeyi başardı. Bu seferin ardından Beryaruk, 100.000 kişilik orduyla Bağdat'a doğru y6r6d6 ve orada saltanat kurmaya çalıştı. Ancak Muhammed Tapar, Azerbaycan'daki kardeşi Sincar'ın yardımıyla ordularını toplayıp halifeliğin merkezine doğru ilerlemeyi başardı. Bu arada rahatsızlanan Berkyaruk, Bağdat'ı terk etmek zorunda kaldı. Kısa s6re sonra, iki kardeşin ordusu 1101 yılının Kasım ayında Nihavent yakınlarında iki kez karşılaştı.

Ancak halife ve iki taraf arasındaki arabuluculuğu meyvelerini verdi ve iki taraf arasında barış sağlandı. Berkyaruk sultanlığının kabul edilmesi, Sincar'ın konumunda tutulması ve Muhammed Tapar'ın Azerbaycan, Cizre ve Diyarbakır kralı olarak atanmasına anlaşma sağlandı. Rey'e d6nen Tapar, kısa s6re sonra anlaşmayı bozup kendini yeniden padişah ilan etse de ilave b6y6k kuvvetler seferber etmesine rağmen Berkayruk 6n6nde yenilgiye uğradı ve çabasında başarılı olmadı. Tapar bu kez Doğu Anadolu şehzadeleriyle ittifaka başvurdu. Bunun ışığında Berkyaruk, 6lkeyi ikiye b6lme zorunda kaldı. Yeni yapılanma kapsamında Azerbaycan'daki Sefidrud sınırından başlayarak Kafkasya'dan Suriye'ye kadar uzanan b6t6n devletler Tapar'ın elinde tutulmuş. Ancak bu durum uzun s6rmedi. 6nk6 sultan Berkyaruk 1104 yılının Aralık ayında hen6z yirmi altı yaşında iken 6l6m6, durumu k6t6leşmesine neden olmuştur. 1092'den 1104'e kadar 12 yıllık saltanatı boyunca hayatını ve tahtını korumak için s6rekli bir m6cadele içinde geçiren Berkyaruk, devleti yeniden birleştirmek için zor g6nler geçirmiş ve geçen bir yaşta 6lm6řt6r. Berkyaru, oğlu Melikşah'a miras kaldı. Musul'da G6kremiş g6lerini kuşatan Sultan Tapar, Berkyaruk'un 6ld6ę6n6 6ęrenince hemen Bağdat'a d6nd6. 1105 yılında Tapar, yeğeni Melikşah'ı yenip Atabey Ayaz'ı 6ld6rerek devlet 6zerindeki kontrol6n6 genişletti, Musul ve Halep Atabeği'nin babası Aksungur'u Bağdat belediye başkanı olarak atadı. Daha sonra Sultan Muhammed Tapar, Musul ve Diyarbakır b6lgelerini Atabey avlı'ya bağladı. 6kermiş ve oğulları Doğu Anadolu'yu y6neten birinci Kılıç

Arslan'ı ziyaret ederek Musul'a davet ettiler. 1107 yılının Mart ayında, Kılıç Arslan Musul'a girdi ve on bir yaşındaki oğlu Melikşah'ı kral kral olarak atadı ve ardından müttefiklerinin üzerine yürüdü. Habur Nehri yakınlarında iki taraf arasında çıkan çatışmada Kılıç Arslan'ın kuvvetleri bozguna uğradı ve nehri geçerken boğuldu (Temmuz 1107). Bunun üzerine Çavlı, tekrar Musul'un kontrolünü ele geçirdi.⁹² Bu arada Sultan Muhammed Tapar, Batinilere (İçrek) karşı bir zafer elde ettikten sonra Bağdat'a girerek burada babası Melikşah'ın yaptırdığı mescidin inşaatını tamamladı. Ülkede nisbeten güvenlik ve huzur hakim olmaya başlayınca Haçlılara karşı savaşı kuvvetlerin komutasını bizzat kendisi üstlendi ve 1118 yılının Nisan ayında henüz otuz altı yaşındayken hayatını kaybetti. Sultan Muhammed'in ölümünün ardından kardeşi Sencer kendisi ülkenin hükümdarı ilan etti.

11 Ağustos 1119'da Sencer, şehzadenin yeğeni Mahmud'un üzerine yürüdü ve ona karşı kazandığı zaferin ardından onu esir aldı. Daha sonra iki taraf, Rey'in Sultan Sencer'in elinde kalması ve imparatorluğun batı bölgelerinin Sencer'e tabi kalması şartıyla Mahmud'a padişah olması için bırakılması konusunda anlaşılabilir. Merkezi önce İsfahan, ardından Hamedan olan Selçuklu Irak devletinin oluşumu başladı. Sultan Sencer, kuzeydoğuda yer alan Merv şehrini devletin merkezi olarak almış ve 1157 yılına kadar süren saltanatı döneminde Selçuklu devletinin sınırlarını genişleterek eski haline, prestijine ve büyüklüğüne döndürmüştür.

1.6. Irak Seçukluları (1118-1194)

Irak Selçuklu Devleti, Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra kurulmuştur. Padişahları bu padişahın torunlarıydı. Irak Selçukluları, büyük sultan Sencer'e tabi iken, onun 1157'de ölümü üzerine istiklallerine kavuştular.

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine on dört yaşındaki büyük oğlu Mahmud, ondan sonra saltanatını devraldı. Mahmud, 1119'da amcası Sencer ile arasında çıkan Sava Savaşı'nda yenildi. Sonuç olarak, iki taraf arasında, Sencer'in elinde "büyük padişah" unvanının tanındığı ve ülkenin batı bölgelerinin amcası büyük padişaha tabi olması şartıyla Mahmud'un padişah olarak yönetmesine verildiği bir anlaşma imzalandı.

⁹² Grigorn ,Papas , *Zayli Urfalı Mateo's* (952-1136), *Vakay-I Namesi* ,(1136-1162) Ankara,1962, s. 231-232.

Sultan Mahmut ile kardeşi Tuğrul, saltanat hırsları nedeniyle kendilerinden küçük olan Mesud ile rekabeti başladı. Bu padişahın Halife Müsterşid ile ilişkisi iyi olmadığı için Bağdat'a ise Selçuklu kuvvetleri ile halife taraftarları arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Bu karışıklıklar, Sultan Mahmut'un nüfuz ve gücünün istikrarsızlaşmasına, gücünün ve yiğitliğinin zayıflamasına yol açtı. Aslında padişah bu olaylara aldırış etmezdi, daha çok avlanmakla meşguldü ve devlet işlerini Atabey'e bırakmıştır.

Sultan Mahmud'un M. 10 Eylül 1131'de otuz bir yaşındayken vefatından sonra. Onun ölümüyle iki kardeş Tuğrul ve Mesud arasında taht için çekişmeler başladı. Böylece Sultan Sencer, Tuğrul'un yanında yer alarak meseleye müdahale ederek Mesud'un güçlerini yenmeyi başarınca, MS Mart 1132'de Tuğrul'un Hamedan'da padişah olduğunu duyurdu. Sultan Mahmud'un MS 1134 yılının Kasım ayında ani ölümü üzerine, kardeşi Mesud ve Sultan Mahmud'un onu tahtın varisi olarak ilan edildi. Davud'un aracılığıyla Sultan Tuğrul'u indirdikten sonra, ölümü üzerine Mesud'u Bağdat'ta kendi adına hutbe okuyan Sultan Sencer'in onayını aldıktan sonra padişahın halefi ile edildi .⁹³ Nitekim Atabek şehzadeleri, Sultan Mesud'u kardeşi Tuğrul'a karşı koruyorlardı.

Selçuklu şehzadeleri arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar artıp şiddetleniyor, güçleri zayıflıyor, düşmanlar ve iktidara göz koyanlar iktidarı ele geçirmek için fırsat kolluyorlardı. Halife Müsterşid, bu karışıklıkları fırsat bilip, halifelerin fiili otoritesini yeniden tesis etmek niyetiyle bu ayrılıkların ateşini körükleyecek her şeye başvurdu. Kargaşanın şiddetlenmesinden onun davranışının önemli bir etken olmuştur. Müsterşid'in bu girişimiyle halifelerin, Tuğrul Bey döneminden itibaren dünyevi yetkilerini sadece dini meselelerle sınırlandırıldıktan sonra yeniden kullanmaya başladıklarını görüyoruz. Halife Müsterşid, daha önce desteklediği Sultan Mesud'un Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Irak Selçuklu Devleti'nin fiili padişahı olduğunu anlayınca, yeğenini ona karşı kışkırtmaya başladı. Müsterşid, Sultan Mesud'un bazı liderlerin isyanlarını bastırmakla meşgul olmasını fırsat bildi ve gerçek gücünü tesis etmek için Musul'u kuşattı ve böylece halife ile padişah arasındaki rekabet başladı. Halifenin bu davranışı karşısında Sultan Mesud ordusuyla bölgeye yönelince Müsterşid Bağdat'tan ayrılmak zorunda kaldı. Halife Müsterşid kuvvetlerini yeniden

⁹³ Saatçi,a.g.e., s. 43.

toparladıktan sonra savaşa hazırlandı ve iki ordu 25 Mayıs 1135'te karşılaştı. Halifenin ordusu da Türklerden olduğu ve iki taraf birbirine karşı silah kullanmaktan çekindiği için halife yenildi ve esir alındıktan sonra Merağa'ya nakledildi.⁹⁴ Sultan Mesud, Ayaba'yı belediye başkanı olarak Bağdat'a gönderdi ve halifenin tüm mal varlıklarına el koydu. Halife Murağa'da Batiniler (Ezoterikçiler) tarafından suikasta uğradı ve öldürüldü. Sultan Mesud, Müstersid'in yerine geçen halife Raşid'i tanımadı, onu halifelik görevinden aldı ve yerine Muktefi'yi getirdi. Böylece Bağdat ve çevresi yeniden Selçuklu hâkimiyeti altına girdi. Sultan Mesud, kardeşi "Selçukşah", "İldeniz" Süleyman ve Azerbaycan Atabeği ile bir dönem mücadele etmiştir. Sultan Sencer, bu karışıklıklara rağmen tahtını korumayı başaran Mesud'u çağırttı. Rey'e çağırdı ve onu büyük bir misafirperverlik ve onurla karşıladı. Ardından Nisan 1150'de Mesud Bağdat'a gitti ve burada bir süre kaldıktan sonra ayrıldı. Şah Mesud, Halep'ten Roma topraklarına kadar uzanan hâkimiyetini pekiştirdiği altın çağının zirvesindeyken 2 Ekim 1152 tarihinde vefa etmiştir. Bu bölgelerin tamamında onun adına hutbe okunmuştur. Mesud'un yerine geçecek bir oğlu olmadığı için ölümünde amcası Mesud'un yanında bulunan Sultan Mahmud'un oğlu ve yeğeni Melikşah, Irak Selçuklu Devleti Sultanlığının tahtına çıktı.⁹⁵ Sultan Mesud, devletin ayakta durmak için gösterdiği çabalara rağmen, Irak Selçuklu Devletine bağımlılığı resmi bir bağımlılık olsa bile belirtileri ortadan kalkmaya başlamıştır. Devletin fiili siyasi otoritesi ortadan kalkmıştır. 1127'de İmadeddin Zengi tarafından kurulan Musul Atabeyliği ve Azerbaycan Atabeyliğine (Ayyıldız'ın çocukları), 1146'da kurulan Selkoryon Pers Atabeyliğine taşınmıştır.

Buradan hareketle Irak Selçuklularının hükümdarlığının Sultan Mesud'un ölümüyle sona erdiği söylenebilir. Bu mücadeleyi kazanan Melikşah'ın oğlu Mesud ve Kardeşi Muhammed'in ölümüyle taht mücadelesi şiddetlendi. Ancak Sultan Muhammed, 1155 yılında Bağdat'ı kuşatmayı başaramadığı gibi, Hille, Kufa, Vasit ve Tikrit'i de kontrol etmesi nedeniyle halife Muktefi ile bu kez çıkan çatışmalarda aynı başarıyı yakalayamadı. Irak, Abbasi hükümdarının yetkisi altına girmesine rağmen, halifeler Irak'ın herhangi bir konuda özyönetimden yararlanan Selçuklu sultanlarına bağlı velilerin hiçbirinden farklı değildi. Sultan Muhammed'in 1159'da ölümünün ardından, daha sonra İsfahan'da zehirlenen yeğeni Melikşah arasında paylaştırıldı.

⁹⁴ Rağib Esfahani, *Irak Ve Horasan Selçuklular*, (Çev. Kivamettin Burslan), İstanbul, 1943, s. 164.

⁹⁵ Süer, Mesud İbn Muhammed Tabar Faruk, *İ.A.*, C.VIII., İstanbul, 1971, s. 135-141

Süleyman Şah'ın da 1161'de Hamedan'da ölümüyle Sultan Tuğrul'un dul eşiyle olan Azerbaycan Atabeyi "Ayyıldız" eşinin oğlu Arslan Şah'ı Hamedan'da tahta oturttu. Böyle fiili nüfuzu Irak Selçuklu devleti, Ayyıldız Atabey'nin fiili hâkimiyet ve nüfuzu altına girmiş oldu. Ayyıldız'ın 1174'te ölümü üzerine yerine oğlu Cihan Pehlivan Atabey oldu. 1175 yılında Sultan Arslan Şah'ın ölümü ile Atabey Pehlivan, Arslan Şah'ın yedi yaşındaki yeğeni Tuğrul adında yedi yaşındaki oğlunun padişah olarak tahta çıktığını ilan etti. Böylece fiili saltanat Ayyıldız'dan yönetimindeki ülke için nispeten güvenlik ve huzur içinde galip gelen oğlu Cihan Pehlivan'a geçti. Ancak Atabey Pehlivan'ın 1185'te ölümü, Irak'ın geri dönüşü olmayan bir kargaşa ortamına girmesinin yolunu açtı. Atabey Pehlivan'ın kardeşi "Kızılaslan" ile Sultan Tuğrul arasında iktidar konusunda çıkan çekişme, fiili gücünü genişletmek ve yoğunlaştırmak isteyen Hlife Nasır Lidinillah'ın kışkırtmasıyla iyice kızışıyordu. Halife amacına ulaşmak için başka adımları attı. 1187'de Bağdat'taki padişah sarayını yıkmasının yanı sıra, Kızılaslan'ı desteklemek arzusuyla donattığı bir orduyu Sultan Tuğrul'a karşı savaşmak için gönderdi. Aslında halife, Kızılaslan'ın bir hükümdar olarak iktidardan uzaklaştırıldığı göz önüne alındığında, saltanatın Selçuklu kraliyet ailesine iade edilmesini öngören norm ve kuralları ihlal etme amacıyla Kızılaslan'ı padişah olarak atadığını ilan ederek çok ileri gitti. 1191'de Kızılaslan'a karşı kurulan bir komplo sonucunda iktidardan uzaklaştırıldı. Sultan Tuğrul'a düşman olan Kutluk İnanç ise Harzem Sultan Alaaddin Tekiş'ten yardım istedi. Bu sırada Harzem'in bütün bölgelerini çoktan ele geçirmiş olan Alaaddin Tekiş'in orduları Tuğrul üzerine yürümeye başlamış ve Alaaddin Selçuklu kuvvetlerini yemeyi başarmıştır. Çatışma günlerinin sonunda Tuğrul'un bütün adamları otoritelerden koptular ve onu yalnız bıraktılar. Ancak buna rağmen savaş alanında öldürülene kadar (25 Mart 1194) kahramanca savaşmaya devam etti. Böylece Irak Selçuklu devleti tarihe karışmış bölgenin egemenliği Harezmîlere geçmiştir. Ancak Musul Atabeylerin (Zengiler) ve Erbil'in (Begteginli) bugünkü Kuzey Irak'ta ve Suriye'nin bazı bölgelerinde kurduğu yerel yönetimler uzun süre iktidarda kaldılar.⁹⁶

⁹⁶ Irak selçukluları ile ilgili şu kaynaklara ,Bkz: Kafesoğlu, *Selçuklular*, a.g.e., s.373-378 ; Emin, *Tarih El-İrak*, a.g.e., s. 92-120.

1.7. Atabeylik Dönemi

Selçuklu devleti, şehzadelere veya komutanlara yetki vererek ademi merkeziyetçilik bir yönetim yöntemi izlendi ve bu şehzadenin oluşumu çoğu durumda neredeyse bağımsız olan bir emirlik oldu. Musul ve Sincar'daki Atabeylik emirliği, Erbil'deki Zeyneddin Küçük emirliği, Karhini "Kerkük" de Kıpçak emirliği, Hamrin Dağında Eyvailer emirliği gibi Selçuklu imparatorluğunun farklı yerlerine yayılmış çok sayıda Türkmen emirliği yayılmıştı. Bu beyliklerin bir kısmı Selçuklular zamanında ve Irak'ta yok olduktan sonra da varlığını sürdürmüş ve bu devletin varisi olmuştur. Atabey'in anlamı; Türkçe iki kelimden oluşmaktadır. "ata" baba anlamına gelir ve "bek" prens anlamına gelir. Belki de "bek" şehzadenin eğitimcisi anlamına gelir veya "büyük" büyükbaba anlamına gelir .⁹⁷ Daha sonra bu unvan, padişahlar tarafından şehzadelerin yakınlarına ve diğerlerine verilen bir unvan haline geldi. Selçuklu padişahları, padişahların küçük oğullarını yetiştirme görevi verilen şehzadelere bu unvanı vermişler. Bu görevi yerine getirmeleri ve savaş zamanında ordu saflarına katılmaları karşılığında onlara mal bahşettiler.⁹⁸

1.7.1. Musul ve Sincar Atabeyliği (H. 521-660 / M. 1127-1261)

Selçuklu atabeyleri veya Zengşler'in soyu Oğuz Türklerine veya Türkmenlere kadar uzanır. Liderleri Aksungur, Selçuklu Sultanı Alparslan'ın oğlu Melikşah'ın yakınıdır. Melikşah iktidara geldiğinde, onu vekili olarak atadı ve onun tarafından tercih edildi. Bu yüzden yakınlarından biri oldu. Onunla yakınlaştı ve sırlarını ona ifşa edecek kadar kendisine güvendi. Bu yüzden en önde gelen liderlerinden biriydi .⁹⁹ Atabeyler, H.521 / M.1127 yılında H.660 / M.1261 yılına kadar 123 yıl boyunca Musul'u yönetebilmişler. Bu devletin kuruyucusu Aksungur'un oğlu İmadeddin daha sonra gelenler onun çocuk ve torunları yönetimde başarılı olmuşlardır. İbnü'l Esir Ağabeyliler hakkında şöyle demiştir; " memleketin emniyet, adalet, refah, ilim ve sanatın yayılması konularda elde ettikleri, o devirdeki insanlara Allah'ın bahşettiği bir nimettirler.

⁹⁷ Attiyatullah, Ahmed, *El-Kamos İslami*, C. I., Yay. Mısır Rönesans Kütüphanesi, 1963, s. 18.

⁹⁸ Hüseyin, Mohsen Muhammad, *Erbil Fi El-Ahd El- Atabeyi*, Yay,Tefsir Kütüphanesi, Erbil, 2014, S. 27.

⁹⁹ Sallabi, Ali Muhammed, *Devle El- Zengiye*, Yay.Dar El-Marefa Yayım ve dağıtım evi, I. Baskı, Beyrut, 1428 H. –M. 2007, s. 23.

O dönemde Musul, ticaretin ve ekonomi alanında dünyadaki sayılı pazarlarından biri haline geldi. İbni Cübyr diyor ki; “Uzak ülkelerde yaşayanları onu almaya davet eden ucuz fiyatları ile halkı kendine çeken içinde otelleri, dükkânları, hamamları, rehabilitasyon merkezleri, meydanları ve binaları var.” Bu devlet genişledi ve tüm Fırat Yarımadası’nı ve Şam Bölgesini ardından Mısır’a ulaştı. Atabey devleti, Haçlılara karşı koyma, İslam’ın saflarını birleştirerek Haçlılara karşı koydu ve Edessa (Urfa) ve diğer birkaç önemli yerleri alıp Müslümanlara iade etti. İmadeddin Zengi şehit olunca Zengi Atabeyi iki emirliğe bölündü; biri Seyfüddin Gazi sancağı Musul emirliği, diğeri ise Nureddin Mahmut Zengi sancağı altında Halep (Nuri Devleti) emirliği. Nureddin Zengi, Şam’ı ele geçirmeyi başardı ayrıca Levant’ı kendi bayrağı altında birleştirdi ve Haçlılara karşı savaşı sürdürdü. Böylece Antakya ve Trablus emirliklerinin bazı bölgelerini geri almayı başardı.¹⁰⁰ İmadüddin Zengi’nin oğlu Seffüddin Gazi (H.541-544 / M.1146-1149) otoritesi üzerine yazan tarihçiler, onun hükümdarların en hayırlısı, ahlaklıların en iyisi ve en iyi düşünürlerinden biri olduğu hususunda hem fikirlermiş. Yiğit, cömert, akli başında, iyiliksever, salih, ilmi ve ehlini seven bir şahsiyet olmuştur. Musul’da en büyük ve iyi okullarından biri eski Atabek Okulu inşa etti. Okulda defnedildi, mutasavvıflar için yasama kapısı kurdu ve birçok vakıf edildi.¹⁰¹ İmadüddin Zengi’nin oğlu Seffüddin Gazi’nin ölümünden sonra kardeşi İmadüddin Zengi’nin oğlu Kutbeddin Zengi saltanatı devraldı (H.544-565 / M.1149-1170). Halkın malı konusunda iffetli iffetli, güzel ahlaklı, işçisinin haksızlık yapmasından hesap soran, iyileri ödüllendiren saltanatı sırasında Sincar Atabeyliği kurulmuştu ve H.656 /H.1170 yılında vefat etmiştir. H. 565-576 / M.1170-1181 yılında en büyük oğlu Kutbeddin Mevdud’un oğlu Seyfeddin Gazi saltanatı devraldı. Kutbeddin Mevdud’un oğlu Sefeddin, Atabey devletini elinde tutamadığı için Sincar’ın sahibi olan kardeş İmadeddin ile ihtilafa düşerek devleti zayıflatmış, ülke yönetimini ihmal etmiş ve Selahaddin’i Atabey devletine göz koyan ve birçok ülkeyi ele geçirip birleştirmesini kolaylaştıran kamu çıkarları, ardından Seyfeddin’in malını tehdit etmeye başladı.

H. 576-589 / 1181-1192 yılında vefatından sonra yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud’un oğlu İzzüddin Mesud geçti. İzzüddin, halk arasında çok sevilen, ihsan ve iyi

¹⁰⁰ Takkoş, Muhammad Suheil, *Tarih EL-Zengiyyin Fi El-Musul Ve Bilad El-Şam*, Yay.Dar El-Nafais Dağıtım, Yayıncılık Ve Dağıtım İçin, 2010, s. 253.

¹⁰¹ Deveci, *Tarih El-Musul*, a.g.e., C.I, s. 286-287.

mizaçlı bir kişiliğe sahipti, hacca gitmiş iyi bir dindardı. İyi aklı başında, seçkin, hakka meyletmiş ve dinin hükümlerini uygulayan, iyileri seven, işlerinde şeyhlere ve kanaat sahiplerine danışan, din ehlini Şeyh Ömer El-Nisa'nın tasavvuf hırkasını giymeye yaklaştıran olmuştur. ¹⁰²Musul şeyhlerinden bir şeyh için evinde mescit yaptı ve onun için evinde namaz kıldığı bir mescit yaptırdı. İçkiyi ve eğlence yerlerini yasakladı, salihlerin içki satışını gözetlemeye çağırdı, ülkede hakkı sağlayan atabeylerin en iyi olanıdır. ¹⁰³

Devleti zayıflık ve parçalanmadan kurtarmaya çalışan, en iyileri bir araya getiren, iyi bir savaş adamı ve cesur bir siyasetçiydi. Ancak bazı kralların hırsları başarısını sınırlandırdı. Vefatından sonra H. 589-607 / M.1192-1209 yılında İzzeddin Mesud'un oğlu Nureddin Arslan Şah yere geçti. O çağın tarihçisi İbnül Esir Nüreddin Arslan hakkında; "yiğit, adil, tebası için politikası olan, arkadaşlarına sert olduğunu ve ondan korktuklarını, bu yüzden cesaret ona karşı cesaret edemediklerini" dile getirmiştir. Nüreddin Arslan Şah'ın bütün dönemi, Nüreddin Arslan Şah'ın tüm dönemi Atabekler ile savaşarak geçti bu da devletin zayıflatmasına neden oldu. Böylece Selahaddin Eyyubi'nin evlatlarının ülkeye göz dikmelerine neden olmuş ve zayıflamalarını hızlandırarak sonlarını getirmiştir. ¹⁰⁴ H.607 / MS.1209 yılında hastalığı ağırlaşınca, H. 607-615 / MS. 1209-1216 yılında saltanatı oğlu Nüreddin Arslan Şah'ın oğlu Kahır İzzeddin Mesud'a emanet etti ve vasisi Bedreddin Lulu'ya aittir. En küçük oğlu İmadeddin Zengi'ye Akra ve Şuş kalesini verdi ve Ebra'ya yürüttü. Nüreddin vefat etti ve evinin karşısında kurduğu okula defnedildi. ¹⁰⁵ Zulüm döneminde devlete Bedreddin Lulu hâkim oldu. Bedreddin Lulu, becerikli, kurnaz ve terbiyeli olması onu güvenilir kılıyordu. ¹⁰⁶ Özellikle Mücahidüddin Kaymaz'ın ¹⁰⁷ vefatından sonra kontrolü ele geçirip devlet işlerinin hâkimi olayı başardı. ¹⁰⁸ Bedreddin, Arslan Şah'ın oğlu Nureddin'in haleflerini ortadan kaldırılıncaya kadar

¹⁰² Kevseroğlu, *El-Mealim El-Hazariye*, a.g.e.,54.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, a.g.e., C. XII., s. 41-42.

¹⁰⁴ Kevseroğlu, *El-Mealim El-Hazariye*, a.g.e., s. 55.

¹⁰⁵ Deveci, *Tarih El- Musul*, a.g.e., C. I, s. 305.

¹⁰⁶ Kevseroğlu,a.g.e., s. 55

¹⁰⁷ El Zayni, Mücahittin Kaymaz bin Abdüllah, Mücahittin ismiyle namlandırılan Ebulmansur,; Memlükler'den bir prens, Aslı Sicistandan olup, küçük yaşlarda oradan alındı, köleleştirildi ve Erbel'in sahibi olan büyük kralın babası onu azat etmiş ve (Atabey) çocuklarından yapmış ve Erbel'in işlerini ona havale etmiştir. yıl 559 H. İyilikle namsaldı, Okul ve yatakhane inşa etti.571 yılında Musul'a döndü ve kalesinde ikamet etti ve sahibi olan Gazi Bin Mevdud'a emanet etti, El-Baalbaki, Munir ve diğerleri, *Delil El-Menşorat Dar-Ül İlm Llmelayiin*, XV. Baskı, Beyrut , 2002, C. V. , s. 188.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, a.g.e., C. XI, s. 119-122.

tüm oyunların ustasıydı ve El-Kahir'in gücü elinden alındıktan sonra, hayatın cazibelerin yenik düştü ve onları yok etti.

Bu bize Bedreddin Lulu'nun devlet üzerindeki kontrolünü gösteriyor ve El-Kahir'in ölümünden sonra, on yaşındanken oğlu, Kahir oğlu Nereddin H.615-MS.1217'de onun yerine geçti.

Bedreddin babasını öldürdüğü ve Atabegler'den korktuğu kimselerden uzak tutmak için bu anlaşmayı yapmaya zorladığı kuşkusuzdur. İbni Kesir, H. 615 yılında Musul'un sahibi Kahir'in ölüp yerine küçük oğlunun geldiğini, daha sonra öldürüldüğü, Atabeg evinin dağıldığı ve babasının hizmetçisi Lulu'un işini engellediğini olaylardan nakleder. Nüreddin'in öldürülmesinden sonra El-Kahir'in çocuklarından, yaşı üç yılı geçmeyen Kahir İzzeddin Mesud oğlu Nasuriddin Mahmut adında küçük bir çocuk dışında hiçbir şeyi kalmamıştı. Bunun üzerine Bedreddin, orduyu ve ülkenin ileri gelenlerini toplayarak ona itaat edeceğine dair yemin etti ve halifeye göndererek çocuğun örnek ve onurlandırılmasını istedi.¹⁰⁹ İbn Kesir, Nasireddin hakkında bahsetti, Bedreddin, Lulu Surayı kurdu ve yönetimine le koydu ve eli güçlendi sonra engellendi, cariyelerden hiçbirine ulaşamadı ki ceza göremesin, onun yeme içmesini kısıtladı. Anne tarafından dedesi Erbil'in sahibi Muzaffareddin Gökbörü vefat edince, ıstırap ve açlıktan ölünceye kadar on üç gün yemesine ve içmesine mani oldu, "Allah rahmet eylesin"¹¹⁰. Böylece Bedreddin için ortam müsait oldu, halife El-Mustansir Billah'a bol hediyeler göndererek onu taklit etme emrini verdi. Bunun üzerine halife onu saltanattan indirerek gönderdi. Musul'un sahibi Bedreddin Lulu Rumi Atabey için taklit etti. Ona Melikül Mesud unvanını verdi ve adını ülkesi Musul'daki minberlerde anmasına ve yaprak üzerine kazılmasına izin verdi. Böylece Bedreddin Lulu , Atabey hanedanı'ni tamamen devretti ve yaklaşık kırk yıl idare etti. Bedreddin Lulu, Musul'u şii mezhebine davet etmek için bir merkez haline getirdi. Bazı ehlibeyte türbelerini yeniledi ve Atabeylerin inşa ettiği okullara da mezarlar yaptırdı. Ayrıca şehirde büyük binalar inşa ettirdi. Mezarları sık sık ziyaret eder ve davetin yapıldığı meclislere katılmış gibi görünürdü.¹¹¹ H.657 / MS.1259'da hastalanarak yaklaşık seksen yaşlarında vefat etti. Meşhe'in yakınında bulunan

¹⁰⁹ Kevseroğlu,a.g.e., s. 55-56.

¹¹⁰ İbnü'l-Esir, a.g.e., C. XII., s. 140-146.

¹¹¹ Deveci, *Tarih Musul*, a.g.e., s. 316.

Bedriye Mektebi Yahya Bin Kasım'a (r.a) defnedildi. ¹¹² Bedreddin hükmü elde etmek için değişik yollar izledi ve gittikçe tehlikeli pozisyonlara girdi, bu yüzden ordunun liderliğini ve aşiretlerin siyasetini üstlendi, orduya ve halka iyi davranmaya, adil davranmaya ve insanları onurlandırmaya yöneldi. Ayrıca insanların mağduriyetlerini gidermeye çalıştı, para ve hediyeler dağıtmaya başladı. İktidarı elde etmek ve sağlamlaştırmak için en kötü yollara başvurdu. Birçok öldürme, çarpıtma, hesap verme, adaletsizlik, dinsizlik, zalimce baskı, asma ve kesme gibi birçok zulüm etti.

Atabey oğullarını öldürme, asma ve bazılarını da boğarak öldürttü. ¹¹³ H. 658-665 / M. 1259-1262 yılında Bedreddin'in ölümünden sonra iyi kral olan oğlu Bedreddin Lulu'un oğlu, Bedereddin Lulu oğlu İsmail iktidara geçti, hükümdarlığı sırasında Moğol tehlikesi ortaya çıktı. Daha sonra Musul Atabeyi Moğollar tarafından yok edildi . ¹¹⁴

Atabeyler veya Zengiler döneminde Musul, İslam ülkelerinin üslerinden biri oldu. Eşi benzeri az olan, büyük ve güçlü, yaratılışın çokluğu ve alanın enginliği ¹¹⁵, binaların lüksü, mühendislik ve dekorasyonun güzelliği, sokakların ve bahçelerinin düzenli oluşu, böylece bazı dükkânlar örnek olarak atasözü haline geldi, bu dükkânların arasında "Türkmen Pazarı" , hâlihazırda meydana yakın olan "Hatun Mahallesi" gibi örnekler var. İbnül-Hak bu konuda şöyle diyor; "Dicle kıyısında güzel binaları, güzel sarayları, piknik için meyve bahçeleri, .ok güzel ve nazik köprüleri" vardır. İbni Said El-Mağribi bu konuda şöyle diyor, "Bu şehir, binaları, bahçeleri ve Dicle kıyısında sokakları bakımından ülkenin en iyilerinden biridir" . ¹¹⁶

Atabeyler, çağlarında ilmi, edebi ve kültürel faaliyetleri canlandırmakla ilgilendiler, ilme ve âlimlere çok önem verdiler, onlara harcama yapmakta abarttılar, onlardan bir devlet yeniden inşa etmelerini ayrıca bilime dayalı sağlam bir temel oluşturmalarını gerçekleştirdiler. Bilim ve eğitimi toplum arasında yaymaya kararlıydılar. Çeşitli alanlarda bir dizi hukuk okulu kurdular, çeşitli mezheplerin fıkıh eğitimini sağladılar, doktrinler bilim öğrencilerine bir can suyu olacağına

¹¹² İbnü'l-Futi, Kemal El-Din Abi El-Fadıl Abdül-Razzak, *El-Havadz Elcamiee Ve Eltecarb Elnafiee Fi Elmaee Elsabee*, Arap Kütüphanesi Baskısının Yayıncısı, I. Baskı, Bağdat H.1351 – M. 1932, s. 337.

¹¹³ Ömerî, Muhammed Emin, *Manhal El-Evliyye Ve Meşrab El-Velis*, C. I, s. 125.

¹¹⁴ İbnü'l- Futi, *El-Havadz Elcamiee*, a.g.e., s. 346-348.

¹¹⁵ Hamavi, *Mocem El-Boldan*, a.g.e., C. VIII., s. 195.

¹¹⁶ Kevseroğlu, a.g.e., s. 57.

inanmışlardır. Haçlılara karşı cihadın bir yandan halkı sağlam bir din eğitimi ile hazırlamadan, diğer taraftan da dünyevi ve kültürel ilimleri kendi aralarında yaymadan kurulamayacağına inanıyorlardı. Bu nedenle Zengiler veya Atabeyler geride pek çok eser bırakmışlardı. Devletin bütün şehirlerinde terk ettikleri gibi, bulunan okullar, birçok hastane, astronomik rasathane ve diğer bilim ve kültür merkezleri bulunmaktaydı.

1.7.2. Erbil'deki Zeynüddin Ailesi Emirliği

Bu emirlik, kendisinden sonra Erbil'i ve çocuklarını yöneten ilk emir olduğu için Zeynüddin Ali Küçük Bin Begtegin¹¹⁷ adını almıştır. Zeynüddin Ali, Türk şehzadelerdendir, Musul Atabeyi İmaddüddin Zengi'nin gençliğinden beri en yakın arkadaşlarından biridir. Aksungur'un (H.487 – M. 1094) yılında vefatından sonra, Zeynüddin Ali Küçük henüz on yaşında iken oğluna “İmadüddin Zengi” katıldı. O dönemde Zeynüddin de bir çocuktur.¹¹⁸ Aradan yıllar geçtikten sonra, belli bir yaşa ulaşmış, aralarındaki dostluk eskisinden de kuvvetlenince “Zeynüddin” kendisine en yakın olanlardan biri oldu.

İbnül Esir ayrıca bize, İmadüddin Zengi “Caber Kalesi”ni fethetmeye çalışırken H.541-M.1146 yılında öldürüldüğünü anlatıyor. O dönemde Zeynüddin Ali Küçük Musul'daki temsilcisiydi. Zeynüddin Küçük, İmadüddin Zengi'nin en büyük oğlu Seyfüddin'e acilen Musul'a dönmesi için bir mektup gönderiyor.¹¹⁹ Bunu yaparak muhtemelen İmadüddin'in oğulları arasındaki iktidar rekabetini ortadan kaldırmış oldu.¹²⁰ Zeynüddin Küçük, ordunun emiri oldu. Arkadaşının vefatı üzerine, kardeşim Seyfeddin'in (Kutbüddin Mevdud) elindeki ile karar sahibi oldu.¹²¹ Zeynüddin fikir sahibiydi ve sonuçta Atabey devletinde her şeyde söz sahibi ve her zaman doğru karar ve doğru fikir sahibiydi,¹²² Zeynüddin Küçük hasta olunca Erbil hariç egemenliğinde bulunan tüm bölgeleri terk etti ve Erbil'e geri döndü.

¹¹⁷ Paşa, Ahmed Taymour, *Zabt El-Aelam*, Yayıncı Yayıncılık Ve Dağıtım İçin Düşünce Dehaları, 2012, s. 17.

¹¹⁸ Zabit, *Mucez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 63-64.

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, a.g.e.,C. XI., s. 43.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e.,s. 43.

¹²¹ El-Saiğ, Süleyman, *Tarih Musul*, C. 1, Yay.Selefi Yayınevi, Mısır, 1932, s. 176.

¹²² İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, a.g.e.,C. XI., s. 11.

İçinde evi, çocukları ve hazinleri olan, Şehrezür, Hakkâri ve kalelerini, İmadiye, Tikrit, Sincar, Harran ve Musul kalelerini terk ederek H. 563-M. 1167 yılında Erbil’de vefat etti.¹²³ İbnü'l- Esir der ki; cesur, iyi huylu, sıhhatli, sağlıklı bir kalbe sahip, hiçbir zaman savaşta yenilmemiş, asker ve diğerlerine çok yardım ederdi. Zeynüddin Ali Küçük vefat ettiğinde, Zeynüddin Yusuf, iktidardan hiçbir bilgisi olmayan genç bir çocuktü. İktidar ve askerler H. 572 yılına kadar Mücahideddin Kaymaz’ın emrindeydi. Daha sonar Musul’da Seyfüddin Atabey bir vekil olarak bulunuyordu.¹²⁴ H. 581-M. 1158 yılında Zeynüddin Yusuf Musul’u kuşatırken hizmetin gereğini yapmak üzere Selahaddin’in ordugâhına katıldı. Zeynüddin Yusuf H.585-MS.1190 yılında Selahaddin’in ordugâhında ve savaşın içindeyken vefat etti. Vefatından sonra Selahaddin Eyyubi ile Harran ve Rahan Simeysat’ı terk etmek anlaşmasından sonra Erbil’in sahibi Muzaffereddin Kökbörü oldu. Kardeşi Yusuf’un hükmü döneminde Harran ile Rahan Muzafereddin Kökbörü’nün yönetimindeydi. Daha önce Muzaffereddin, Selahaddin Eyyubi’yi Bedreddin Lulu’nun kontrolünde olan Musul’a girmesini mektuplaşarak teşvik etmiştir.¹²⁵ Erbil şehri ve diğer şehirler Alparslan oğlu Melikşah’ın ölümünden sonra ortaya çıkıştır. Melikşah, Selçuklu boyunun en büyük sultanlarından biri olarak kabul edilir. H.465- 485 yılları arasında hüküm sürmüştür. Büyük ölçüde bölünen İslam dünyasının birçok şehrini birleştiren Selçuklu Devleti H.432-MS.1040 yılında kurulmuştur.

Melikşah’ın vefatından sonra İslam âlemi eskisinden daha fazla parçalanmaya başlamıştır. Ayrıca bölge devletleri içinde bunların yanında şehir devletleri de ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerin çoğu, bağımsız bir Emir tarafından yönetilen küçük siyasi birimlere bölündü. İslam âleminin doğusu ve batısı bölgesel eyaletler ve şehirlerden ibaret hale geldi. Daha önce Erbil pek bilinmeyen bir şehirdi, bağımsız bir siyasi birim olarak H.6. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış oldu. Ortaya çıkışı bölgesel bir beylik Musul bölgesi aracılığıyla olmuştur. Musul bölgesinde bilinmeyen bir şehirdi. Bunun üzerine bölgenin İmadeddin Zengi H.526-M.1131 yılında lideri Baktekin oğlu Zeynüddin Ali ile bağımlı kesmiştir. Böylece şehir sadece kendi iç beyliği olan küçük bir beyliğe dönüşmüş olup prensi de Musul prensine borçluydu. Oğlu Zeynüddin Yusuf hükümdarlığı zamanında ve H.569-M.1173 yılında İmadüddin Zengi oğlu Mahmud oğlu Nereddin’nın vefatından sonra, kendi çıkarına ve emirliğinin çıkarına

¹²³ İbnü'l-Esir, a.g.e., C. XI., s. 124.

¹²⁴ Zabit, *Mucez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 65.

¹²⁵ Zabit,a.g.e., s. 66-67.

tabiiyetini değiştirmek için böylece şehir Musul'a ait bir şehirden Selahaddin Eyyubi'ye ait bir şehre dönüştürüldü. Ancak şehrin statüsü aynı kalmasına rağmen bağımlı bir şehir kaldı. Zengi ve Eyyubi hanedanları arasında iki rakip gc dengesini değiştirdi. Böylece kuvvet, Selahaddin Eyyubi'nin tarafına yönelmiştir, bundan sonra şehir eski varlığından farklı bir siyasi varlık haline gelmiştir.¹²⁶ Erbil şehrini yöneten en önemli şehzadelerden biri, ilim, cesaret ve cömertlik sahibi Muzaffereddin Kökbörü idi ve Selahaddin'e olan bağlılığını sürdürdü. Onunla birlikte haçlı seferlere katıldı. Haçlılara karşı yapılan savaşlarda önemli bir rol almıştır. Daha sonra, özellikle Selahaddin'in H.598-M.1193 yılında vefatından sonra, i ve dış politikasından bağımsız bir siyasi birime bağlı siyasi birimden dönüşen şehir durumu tamamen değişti. Muzaffereddin'in kendi çıkarından ve bulunduğu şehrin çıkarlarından aldığı ilhamla hareket etmiş ve bu değişimde yardımcı olmuş. Selahaddin'nin ölümünden sonra kurduğu birleşmiş devletin parçalanması gerçekleşti. Muzaffereddin, Eyyubiler arasında yönetim ve krallık konusunda çıkan ayrılıklarını fırsat bilip şehri alarak bir emirlik haline getirerek ardından kendine Büyük Kral unvanını almıştır. Muzaffereddin zamanında, Erbil Emirliği, tam egemenliğe sahip bağımsız bir emirlik oldu.¹²⁷

1.7.2.1. Erbil Emirliği'nde Yapılan nemli İşler

1. Dini ilimlerin öğretilmesi, Allah'ın Resl Muhammed'in (s.a.v.) doğum yıldönümünde nebevi faziletlerin okunması ve İşlam fikhının öğretilmesi için El-muzafferiye Minaresi yanında El-muzafferiye Okulu (Dar El-hadis Okulu) adında geniş bir okul ile (El-atik Camii) adında büyük bir caminin yapılması.
2. El-Muzafferiye Minaresi H. 586 yılında Atabeyler tarafından yaptırılmıştır. Kayıt numarası 1465 17/10/1935'tir. (Erbil Valiliği Eski Eserler Dairesi) Gerçek şu ki bu minare ve El-muzafferi Camii, Erbil Emiri ve Sultanı Muzaffereddin tarafından yapılmıştır.
3. İşlami düşünceyi incelemek ve tartışmak, âlimler ve yakınlarına danışmak için yakındaki Saray mahallesine bir cami ve özel bir okul inşa etmek. Din, düşünce

¹²⁶ Tulaimat, Abdüllkadir Ahmed, *Muzaffer El-Din Kokpuri Amir Erbel*, Yay. Mısır Genel şirketi, s. 10-11-12.

¹²⁷ Tulaimat, a.g.e., s. 12-13.

ve tarih öğretimi için Kale okulunun yapılması ve açılması. Muzaffer-name Sultan Muzaffereddin Gökbörü - Erbil Emiri; Sultan Muzaffereddin, evsizler, dullar, yetimler ve kimsesiz çocuklar için üç önemli sosyal hizmet merkezi kurdu.

4. Özellikle görme engellileri olmak üzere, o dönemde yaygın olan hastalıkları tedavi etmek için hastane yapmak. Bu merkezlerin ihtiyaçlarını bizzat kendisi denetler orada çalışan uzmanlara ve doktorlara yardımcı olurdu.
5. Kalenin altına büyük bir cami ve evsizler, yabancılar, görme engellileri, engelli ve fakirler için bir yer olan büyük bir meclis “Dergâh” inşa etmek. Burada her gün üç öğün yemek ve yılda iki kez giyecek sağlanırdı. Sultan oraları ziyaret eder, hallerini görür, ihtiyaçlarını sorar, amirlerle işlerin nasıl gittiğini görüşürdü.

Burada Sultan Muzaffereddin döneminde gelişmiş bir sosyal sistemin varlığı açıkça belirtmek mümkündür. İnsan haklarıyla ilgilenen gelişmiş bir ülkede günümüzde uygulanmakta olan sistemdir bu.

6. Erbil'a ziyaretçi olarak gelen veya Erbil'dan geçerek başka yerlere giderken mola vermek, kendileri ve hayvanları için seyahat malzemeleri sağlamak için gelen misafirler ve gezginler için dinlenme yerleri inşa etmek.
7. Sultan Muzaffereddin'in üstlendiği en önemli öneri ve çalışma, Allah'ın Resulü Hz. Muhammed'in (sav) doğumunu anma projesidir. Ki İslam dünyasının dört bir yanından Müslümanların bu büyük kutlamalara katılmak için kaleye akın ederlerdi
8. Sultan Muzaffereddin döneminde, Mevlit-nâmenin yanı sıra, Türkmence ve Arapça olmak üzere iki dilde Kur'an-ı Kerim yayınlanmış ve bu kitaplar Erbil'dan tüm İslam şehirlerine gönderilmiştir¹²⁸

Sultan Muzaffereddin'in hükümdarlığı döneminde Erbil halkı ve sakinleri için bina ve diğer hizmetler açısından birçok önemli şeyi sağladığı; zayıf, muhtaç ve fakir kimselerin eksikliğini giderdiğini görüyoruz. İnsanlar arasında dolaşır, musibetlerinden neyi unuttuklarını gözlemlerdi. Burada Muzaffereddin'in geniş tedbirli ve tebaasının

¹²⁸ El-Kasap ,Hasro Birbal,*Muzaffer Name Muzaffer Gökbörü*, I. Baskı, Irak-Erbil ,2020, s. 56-58-59-60-61-62.

işlerinden haberdar olduğunu söyleyebiliriz, Cenâb-ı Hak rahmet eylesin, mekânı cennet olsun.

1.7.3. Kıpçak Emirliği H. 525-588 / M. 1130-M. 1191)

Yöneticileri ve kurucuları “Elgaz” Oğuz “Türkmen”¹²⁹ boyuna mensup olan bu beyliğin menşei hakkında farklı görüşler vardır. Ünlü Türk tarihçi Zeki Velidi Tuğhan onları Türk Kıpçak boylarına atfetmektedir.¹³⁰ Ancak Osman Turan ise “Selçuklular” adlı kitabında Kıpçakların daha sonra güneyden doğuya göç eden diğer Elgaz kabilelerinden farklı oldukları görüşündedir.¹³¹

Yani " Kıpçak " adı bir kabile adı değil, özel isimdir. Iraklı Türkmen araştırmacı hoca Dr. Mustafa Cevad'a gelince, Kıpçak Oğulları ailesini Yiva “El-ivaiye” Elgaziye aşiretine atfeder.¹³² Ancak bu atfi nereden aldığına dair kaynak belirtmemiştir. Dr. Fazıl Bayat, ifadesinde tarihçi İbnü'l-futi'ye dayandığını teyit etmektedir. Bu tarihçi ileri gelenlerden birinin soyundan bu şekilde bahsetmiştir; Felek’ed-din Ebu Muzaffer ve Ebu Harb Gazi bin Kıpçak bin Abdullah El-ivai Et’türki ki muhtemelen “Kıpçak bin Arslantaş” ve Kıpçak bin Abdullah” isimleri Dr. Mustafa Cevad'a göre birbirinden farklıydı. Bu yüzden de bahsettiğimiz Kıpçak'ın El-ivaiye boyundan olduğunu düşündü. Tarihçi İbnü'l-futi'nin de aile boyunun adından habersiz olması dikkat çekicidir. Aksi takdirde bu aile üyelerinden birini şu şekilde zikretmekle yetinmezdi: “İzzeddin Hasan bin Yakup bin Kıpçak.” Tersine İva'iy'e'den olsaydı¹³³ namı kaybolmazdı. Selçuklu dönemi tarihçileri, Şehri-zor bölgesinde yaşayan Türkmen ailelerin mensubu oldukları boyların isimlerini açıklamamış sadece Türkmen olduklarını söylemekle yetinmişlerdir. Kıpçak Oğulları ise, bölgeye yerleşen binlerce Türkmen arasında H. 465 / M. 1072 yılında Şehri-zor bölgesine yerleşmiş bulunmaktaydılar.

Bunun nedeni, hicri altıncı yüzyılın başlarında onlar üzerinde güçlü bir etki oluşturabildiklerinde uzun süre orada yaşamamalarıdır.¹³⁴

¹²⁹ Bayat, Fadel, *İmaret Kıpçak*, Yay. El-İka Dergisi, S. IX.-XII, 1977, s. 7.

¹³⁰ Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, a.g.e., s.20.

¹³¹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, a.g.e., s.204.

¹³² Cevad, Mustafa, *Kerkük Fi El- Tarih*, Ehl-İ Naft Dergisi, S. IV. - Dördüncü Yıl, Kerkük, 1954.

¹³³ Bayat, *İmaret Kıpçak*, a.g.e., s. 8.

¹³⁴ Kevseroğlu, a.g.e., s. 66-67.

1.7.3.1. Emirliğin Yeri ve Kuruluşu

Kıpçak Emirliği, Kerkük şehri ve Şehri-zor'daydı Kerkük şehrinden başlayarak bugünkü Süleymaniye bölgesi ve uçsuz bucaksız Şehri-zor bölgesindeydi.¹³⁵ Emirliğin kurulduğu yılı bilmemekteyiz. Tarih bize Sultan Mesut'un, Selçuklu gücü için savaştığı, kardeşi Sultan Mahmut'un H. 525 / M. 1130 yılında ölümü üzerine kardeşi Kral Davut bin Muhammed ile savaştığı bir dönemde Kıpçak Emirliğine yerleştiğini söylemekte. Bu olay, Kıpçak vilayetine ilk tarihsel referans olarak kabul edilir.

H. 525 / M. 1130 yılından önce Kıpçak hâkimiyetinde olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁶ Kıpçak bin Arslantaş Türkmen, bu emirliğin gerçek kurucusu olarak kabul edilir. Şehri-zor'a, eserlerine ve komşu kalelere sahipti. İbnü'l-esîr'in bu emirlik için söylediği gibi, "Şehri-zor, eserleri ve civardaki kaleler, Kıpçak bin Arslantaş Türkmen'in elindeydi ve onun hükmü, uzak ve yakın Türkmenlerde de etkiliydi ve sözünden çıkılmazdı. Kendisine itaat edilmesini farz kılmıştı. Böylece krallar amacından kaçındılar ve yetkisine itiraz etmediler. Sıkıntıları çok olduğu için işlerini düzene soktu ve hepsini bir araya topladı, Türkmenler her derin kargaşada ona gelirlerdi."¹³⁷ Musul atabeyi İmadeddin El-zengi, komşu şehzadeler onun otoritesini ve nüfuzunu kabul edip tanımadıkça Haçlılarla başarılı bir çatışmaya giremeyeceğini anladı.¹³⁸ Bu sebeple H. 534 / M. 1139 yılında "Kerkük" Kerhini'ye bir askeri kuvvet gönderdi. İki ordu Derbend-Baziyan Boğazı'nda karşılaştı ve aralarında savaş çıktı, böylece Kıpçak yenildi. Ordusu ihlal edildi ve Atabey ordusu, kaleleri kuşatarak yürüdü. Böylece her şeyin sahibi oldular ve Kıpçak'a güvenlik sağladılar. Böylece o da onlardan biri oldu ve İmadeddin Zengi'nin ordusuna katılıp Musul'daki Atabey Evi'nin hizmetine zorla girdi.¹³⁹ El-zengi, Kerkük'e girdikten sonra emirlik üç aşamadan geçti. Birinci aşama H. 534 (M 1139-1140) yılında Zengi Emirliği'ne katıldı ve İmadeddin, Şehri-zor bölgesini en büyük oğlu Seyfeddin Gazi için koruma altına aldı.

İkinci aşamada Kerhini "Kerkük" ikinci kez Kıpçaklar'ın otoritesine girdi. Şehzade İzzeddin Hassan bin Yakup bin Arslantaş Türkmen, emirliğin otoritesini geri aldı ve Musul Atabey emirliğinden ayrıldı. Halife El-nasır li-din'ül-lah El-abbasi'nin himayesine katıldı. Üçüncü aşamaya gelince, tarihçiler Muzaffereddin Gökbörü'nün

¹³⁵ Zabit, *Mucez Tarih El-Türkmen*, a.g.e., s. 7-118..

¹³⁶ Bayat, a.g.e., s.8

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, a.g.e., C.XI., s. 29.

¹³⁸ Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, a.g.e., s. 145.

¹³⁹ Sümer, *Oğuzlar*, a.g.e., s. 145.

H. 588 / M. 1191 yılında Şehzade İzzeddin Hasan bin Kıpçak'ı tutuklayarak Kıpçak Emirliği'ni ele geçirdiği ve böylece emirliğin düştüğünü bildirmektedir. Ancak bunu takiben halife El-nasır Li-din'ül-lah, Salah ed-din El-eyyubi'ye, divan Kerhine'de "Kerkük" başka kimsenin yaşamasına izin vermediği için Muzaffereddin'i İzzeddin Hasan Kıpçak'ı tutuklaması üzerine kınayan bir mektup gönderdi. Selahaddin, halifenin bu isteği üzerine İzzeddin ibni-hassan Kıpçak'ı serbest bırakmak mecburiyetinde kaldı. El-kerhine "Kerkük", Erbil Krallığı "Erbil"dan Halife El-nasır Li-din'ül-lah'ın koruması altında girdi. Böylece Kıpçak Oğullarının en büyük Şehzadeleri Felekeddin Ebu Muzaffer ve Abu Harb Gazi Bey Bin Kıpçak Et-turkmani El-emir, Halife Al-nasır-li-din'ül-lah'ın hizmetine girdi. Tarihçi Tacettin Ali ibn El-sa'i "El-rawd El-nazir fi Ahbar El-imam El-nasir" adlı kitabında bahsetmiştir. Felek'ed-din Abu Muzaffer, Abu Harb Gazi Bek bin Kıpçak ve Abdullah El-ivai Et-türki, şehzadenin ayakları ve biniciliği ile ünlü El-nasiriye emirlerinden biri olduğu; güzel görümlü, alçakgönüllü ve iyi huylu olduğunu söyler. İmam El-nasir H. 622 / MS 1225'te vefat ettiğinde, Felek'ed-din Gazi Bey, emirliğinin başındaydı ve aynı şey İmam El-zahir'in günleri için de geçerlidir. O, Müstansır Billah'ın günlerine kadar kalmıştır.¹⁴⁰

1.7.4. Dağda El-ivaiye Emirliği: (H. 534-656 / M. 1139-1258).

"Yiva" veya "Yifa"ya dayanarak El-ivaiye, yirmi dört kola ayrılmış olan "El-gaz Türkmenleri" Oğuz boylarından biridir ve her kol bir ulusa ayrılır. Bunların on iki koluna "Bozok", diğer on iki koluna ise "Üçok" denir. Bu kolları Oğuz Kağan'ın altı oğlu Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz'e dayanır.

Bozok grubu, İslami dönemden önce hükümdardı. Ancak İslam'dan sonra Üçok grubuna bağlı hanedanlar hüküm sürmeye başladı.¹⁴¹

El-İvaiye Emirliği, dağ ülkesinde (Hamrin Dağı) ve ardından El-bendicin (Mendeli), Helvan, Hanekin, Hemedan ve Şehri-zor'da kuruldu.

Dr. Mustafa Cuvad şunları demektedir: Bu emirliğin Selçuklulara olan bağlılığı, sevgileri, güçlerine olan güvenleri ve kontrollerinin geri dönmesi arzularlardı. Çünkü

¹⁴⁰ Cevad, Mustafa, *Kerkük fi El-Tarih*, a.g.e., s. 5.

¹⁴¹ Uztuna, Yılmaz, *Türk Tarihine Giriş*, (Çev: Erşed Hürmüzlü), Yay. Ansiklopediler İçin Eddar El-Arabiye, S.I., H. 1426/ M 2005, s. 251-252.

onlar bu ülkeye Selçuklularla birlikte geldiler, devletlerinin gölgesinde büyüyüp saltanatlarında yükseldiler ve nimetlerinden faydalandılar.¹⁴² El-ivailer'in ünü H. 534 / M. 1139 yılında ünlenmiş, Selçukluları Halifelikten ayıran Bağdat Savaşı'ndan sonra statüleri yükselmiştir. O gün El-muttefiki Li-emr Allah, dağlar ülkesine, Helvan ve Irak'ın ötesine çevrilen Türkmenlerin ve El-ivaiye Emiri ashabının gücünü artırdı. H. 553 / M 1158 yılında Abbasi halifesi El-mukttefi li-emr Allah, Bağdat'tan gelen bir orduyla Türklerin rehberliğinde üzerlerine yürüdü ve askeri hareketlerini bir süreliğine durdurmayı başardı. Ancak halifenin vefatından sonra H. 556 / M. 1162 yılında tekrar harekete başladılar, bu yüzden El-ivaiye Türkmenlerinden El-bendecin'e (El-mendeli) toplanmaya niyet etti.¹⁴³ Dr. Mustafa Cuvad onların hakkında şunları söyler: Ele geçirmek ve Selçuklu izinde olanların gücünü göstermek niyetindeydiler. Bunun üzerine halife El-müstecid onlara karşı bir ordu hazırlanmasını ve liderlerinin İttifak Ülkesinde¹⁴⁴ Abbasilerin feodalizm yöntemiyle hüküm süren Şehzade Tarşak olmasını emretti. Ona Bağdat'a gelip ordunun komutasını devralması emri verildi, ancak o bundan kaçındı ve kendi kesiminde kaldı, Bunun üzerine liderliği başkası devraldı ve El-ivaiye Türkmenleriyle karşılaşmadan önce ona ilerleyip onu öldürdü.¹⁴⁵

H. 568 / M. 1173 yılında ise şehzade (Tercüm El-ivani) Türkmenleri toplayarak Hamedan ve El-Dinor'un işlerini ele almıştır.¹⁴⁶ Daha sonra Emir Atabey Akyıldız Azerbaycan Benhivan'dayken haberi duydu, bu yüzden ordusuyla yola çıktı, emir ona yenildi. Ta ki Bağdat'a yaklaşına kadar... Akyıldız onu takip etti. Halife El-müstencid-billah, bunun Bağdat'a ulaşmak ve Selçukluların otoritesini yeniden sağlamak için Akyıldız ile Tercüm arasındaki gizli anlaşmaya dayanan bir komplo olduğunu düşündü. Halife, askerleri toplayıp özellikle Bağdat'ı savunmak için harekete geçirdi ve duvarın onarılmasını emretti, ardından Akyıldız'ın Irak'a sızmasında sadece Şehzade Tercüm El-ivai'yi caydırmayı amaçladığını belirterek halifeden özür dilemesiyle iş sona erdi. Sonra halifeden pek çok unvan alarak geldiği yere geri döndü.

¹⁴⁷ Irak ve İran arasındaki sınır bölgelerine Türkmen İvailer'in yerleştirilmesinde, Abbasi halifesi El-nasır Li-din'ullah, Hamedan yakınlarındaki Merk vadisindeki

¹⁴² Cevad, Mustafa, *Safahat Mn Tarih El- Türkman*, Haz: İsmet Sarıkâhya, s. 67.

¹⁴³ Kevseroğlu, a.g.e., s. 70.

¹⁴⁴ Kevseroğlu, a.g.e., s. 70-71.

¹⁴⁵ Cevâd, Mustafa, *Tarih El- Türkman*, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kamil*, a.g.e., C. X., s. 50

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr , a.g.e., C. X., s. 50.

Sultan Muhammed Melikşah oğlu II. Tuğrul Arslan Şah oğlu III. Tuğrul'a karşı olan savaşta İvai Türkmenlerini asker yapmak istedi.

Ancak savaş başladığında, Şehzade Mahmut bin Tercüm El-ivai ırk ve amaç birliği hususlarına olan bağlılığı anlaşmasına girdi ve Sultan Tuğrul'un safına katıldı. Böylece halifenin bakanı Celaleddin Ubeydullah bin Yunus El-hanbeli liderliğindeki ordusu yenildi. Savaş bilgisi olmayan danışment bir liderdi kendisi. Yanında Şehzade Mucir'ed-din Taştekin El-müstencidi Et-türki ve diğer Türk Memluk şehzadeleri vardı. El-ivaiye Emirinin atanması ve görevden alınması, İslam dünyasının doğu ve batıdaki tüm işlerini kontrol eden Halife El-nasir Li-din'llah'ın elinde olduğunu belirtmekte fayda var. H. 595 / M. 1198 yılında El-ivaiye Emirliğine Emir (Fahredden Eba İshak İbrahim bin Tercüm El-ivai) tayin edildi. Bu şehzade H. 600 / M. 1203 yılında öldürüldü. Halife, Türk Memlukları ile bu Türkmen emirliği arasında bir tür akrabalık kurmaya çalıştı. Böylece herkes onun pençesinde olacak ve sadece ona itaat edecekti.¹⁴⁸ Iraklı tarihçi Dr. Mustafa Cuvad, El-ivaiye Emirliğinin Süleyman Şah bin Tercüm El-ivai'ye iade edildiğinden ve Hanekin'in kendi feodalizmine girdiğinden, böylece İvan Hanekin El-ivaiye'nin yönetimi altına girdiğinden bahseder. H. 614 / M. 1216 yılında Horasan Sahibi Alâeddin Harzem Şah ordusundan on bin atlıyı Irak'ı ele geçirmek için gönderdiğinde El-ivanilerin büyük bir memleketi vardı.¹⁴⁹ Görkemli, akli başında, zeki, dirayetli ve savaş tecrübesi olan, ölçülü, ilimlerde görüşü, tarihlere, biyografilere ve yıldızlara ilgi duymasıyla diğer şehzadelere ayrılıyordu ve şiirde keskin bir gözü vardı.¹⁵⁰ H. 656 / M. 1258'de Hülagü Bağdat'ı kuşattığında, Süleyman Şah halifeliğin şehzadeleri ve müsteşar komutanlarının yanında bulunuyordu. Hülagü müzakerede konuşmak onların konseyine katılmalarını istediği Atebey El-duydar El-sagir Et-türki'nin mücahitleri olan, İbn Elduydar El-kebir olarak bilinen Felekeddin Muhammed bin 'Alaa El-tıbrisi Et-türki ve Süleyman Şah bin Tercüm isimlerindeki o üç kişiden biriydi. Süleyman Şah Bağdat'ta tutsak edildi. Hülagü onun öldürmesini emretti. H. 656 yılında Sefer ayının ikinci Cuma günü yaşı seksenin üzerindeyken öldürüldü.¹⁵¹ Böylece dağdaki El-ivaniye Emirliğinin yönetimi bu olaydan sonra sona erdi.

¹⁴⁸ Kevseroğlu, a.g.e., s. 71.

¹⁴⁹ Onlar El-Nasıl Halifelerindendiler (575-622 H) Ve El-Zahir (622-623 H.) El-Müstansır (623-640 H.) Ve El-Mu'tasım (640-656 H.).

¹⁵⁰ Cevâd, *Safahat Mn Tarih El- Türkman*, a.g.e., s. 69.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Hevadız*, a.g.e., s. 240.

1.8. İkinci Aşamada Türkmen Devlet ve Hükümetlerinin Irak'a Girişi

Türkmenlerin Irak'a akımı önceki dönemlerde de sürekli devam etmiştir. Moğolların Bağdat'ı işgalinden sonra da devam etmiştir. Moğollar Irak'a gelip yerleşen Türkmen boylarından biri olarak kabul edilmiş ve daha sonra diğer Türkmen hükümetleri gelir. Bu hükümetlerden Irak'a farklı aşamalarda hâkim olan ve uzun süre hüküm süren Celâyir devleti ve onlarla birlikte yeni Irak'a gelen Türkmen aşiretleri. Bunların arasında Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri de yer alır. Türkmen aşiretleri sürekli olarak Irak'a akın etmekteydi. Irak, bu ülkeler arasında ve şehirlerin şehzadeleri arasında her biri kendi çıkarına göre devam eden çatışmalar nedeniyle zarar görmüştür. Bu konumuzda Moğol istilasından sonra Irak'a yerleşen en önemli Türkmen boylarını iki taleple açıklamaya çalışacağız.

1.8.1. Moğol İlhanlı Devleti (H. 656-738 / M. 1258-1338)

Türk konvoyları Irak'a akın etmeye devam etti. Bir kısmı o sırada Irak'a akın eden Moğol ordularından kaçıyor. Ayrıca birçok Türk, İslami Harezmi devletinin geri çekilen ordusunun kalıntılarındandı ve hepsi hayatlarını kurtarmak için Batı'ya yönelmişti.

Çoğunun ümidi, hâlâ Abbasi halifesi El-nasır'ın hakimiyetinde olan bölgelere ulaşmaktı¹⁵². Kuzeyden ve güneyden Irak'a giren Harezmi Devleti Türkleri,¹⁵³ kendilerinden önce göç edip yerleşmiş olan yurttaşları ve soydaşları Türklerle karışmışlardır. Tarih, Sultan Celâleddin Harezmsâh'ın Huzistan'a ayak basmak istediğini ve Şüşter'i kuşattığını yazar. Ancak fethedemedi, bu yüzden orayı terk etti, Irak'a yöneldi ve müritlerini Irak'ın kuzey ve orta bölgeleri başta olmak üzere farklı bölgelerde ikamet ettikleri yerlere dağıttı. Yani Musul, Erbil, Kerkük ve Diyale şehir ve köylerdeki sancaklar. Müritleri arasında ninesi (Türkan Hatun)'un mensubu olduğu, Alaeddin Harezmsâh'ın annesi aşireti (Yamak) aşireti de bulunmakta olup (Bayot) aşireti de bu aşiretin kollarından biridir.¹⁵⁴ Harezmi ordusunun kalıntılarıyla birlikte

¹⁵² Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 85.

¹⁵³ El-Sercani, Râğib, *Kiset El-Tetar Mn El-Bidaye İla Ayn Calot*, Yay.İkraa, I. Baskı, H. 1427/M. 2006, s. 16.

¹⁵⁴ Cevad, *Mecellet El-Delil*, a.g.e., S. V., 1946.

Irak'a giren Bayat boyunun bir bölümü kendi aşiretlerinin evlatlarını Selçuklular zamanından (H. 447) beri Irak'a yerleşmiş olarak bulmuşlardır. Dr. Mustafa Cuvad şöyle der: Celâleddin'in arkadaşları Irak'ın güneyine kaçtılar ve Irak orduları onları o bölgeden kovduğu için oraya yerleşemediler.¹⁵⁵ Irak'ın güneyinde yaşayanlar Arap olduğu ve onların da Arapça bilmemeleri anlaşmalarını imkânsız kılıyor ve bir arada yaşamalarına engelliyordu. Ancak dağ yorganlarını geçtiklerinde “Hamrin ve şimdiki Dakuk'a saldırdılar”. Kendilerinden önce Irak'a gelen Ivai ve Kıpçak Türkmenleri gibi Türkmen gruplarının oradaki sakinlerle din ve dil gereği kaynaştılar.¹⁵⁶ Bugünkü Türkmen vatandaşların bir bölümünün aslında ataları olan eski Türk vatandaşları, H. 656 yılında zalim (Hülagü) Bağdat'ı kuşattığında, vatan ve Abbasi halifeliği uğruna sadakat ve bağlılık göstermişlerdir. Teslim olmamaları onları Hülagü'nün ordusundaki Türk kardeşleriyle savaşmaya itse bile Moğol ordusuna teslim olmayı, halifelerine ve vatanlarına ihanet etmeyi reddettiler.

Bu hikâye, Moğol ordusunun Bağdat'ın batısına geçmesi ve Bağdat ordusunun "Karasungur Et-türki El-kıpçaki" önderliğinde o yönde kamp kurmasıyla başlar. Harezmi sultanı “Cok”, (Hülagü)'nin hizmetinde ve Moğolların yanında iken, Türk "Karasungur"a bir mesaj göndererek şöyle der: (Sen ve ben aynı ırktanız, araştırma ve incelemeden sonra, yoksulluk ve zaruret nedeniyle Hülagü'nün hizmetine ve itaatine girdim. Şimdi bana iyi davranıyor.

Öyleyse sen de kendine merhamet et ve canını kurtar. Çocuklarına acı ve itaat et ki eviniz, çocuklarınız, paranız ve canınız bu insanlardan güvende olsun).

Bunun üzerine Türkmen “Karasungur” cevap olarak şöyle yazar: (Kimdir bu Moğollar Abbasi ailesine kast edecek. Bu aile Cengiz Han devleti gibi çok devletler görmüş ve temeli, her fırtınada sallanan Cengiz Han ailesininkinden daha sağlamdır. Üstelik Abbasiler beş yüz yılı aşkın bir süre hüküm sürmüşler ve onlara zarar vermek isteyen her canlı zamanla yok olmuştur. Bu yüzden beni Cengiz Han devletinin kolunun koluna davet etmeniz akıl kârı değil. İlki Hülagü Han, ateistlerin kalelerini fethettikten sonra öteye geçmeyip, Horasan ve Türkistan'a dönmesi daha barışçıl ve huzurlu olacak, çünkü halifenin kalbi Hülagü'nün ordusuyla ilerlemesinden etkilenmiş ve hoşnutsuzdur. Eğer Hülagü gerçekten yaptığınan pişmansa orduyu Hamedan'a geri

¹⁵⁵ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 85-86.

¹⁵⁶ Cevad, *Mecelet El-Delil*, a.g.e., S. V., 1946.

göndermeli. Duvatdar'ı şefaatchi yapmak için, o da acısının geçmesini umarak halifeye dua eder ve barışmayı kabul eder, böylece kavga ve tartışma kapısını kapatır).¹⁵⁷

Savaşta öldürülen Türkmen şehzadeleri arasında Şehzade Felek'ed-din Muhammed bin Et-tabrıs Ez-zahiri de vardı. Hülagü, H. 612 yılında Harzemşah'ın ordusunu bozguna uğratan İvai Türkmen Emiri Şehzade Şehabeddin Süleyman bin Mahmud bin Bürçam'ı yukarıda belirttiğimiz gibi zabt ederek öldürdü, Emir Kîran Ez-zahiri'nin oğlu Emir Falak Ed-din Muhammed, Kutb Ed-din Sancar El-Bekleki, Bağdat'ın o zamanki askeri valisi olan Emir İzzettin Alpkara Ez-zahiri, Emir Balbas El-mustansiri, Emir Cemalddin Kuştamur El-nasiri'nin oğlu Emir Muzaffereddin Muhammed, Emir İmadeddin Abu Nasır, yani Tagadhi bin Abdullah al-nasiri gibi emirleri de öldürmüştür. Bakıcdar olarak bilinen Şehzade İmaddin Ebu El-fevaris Tuğrul bin Abdullah El-musta'simi Türk zahitlerinin şeyhi olan fıkıhçı Necmeddin Bekbersi Hanefî fikhî çalışmasından bahsetmiştir. Hülagü savaşında Türkmenler arasında Bağdat'ı müdafaa ederken öldürülenler arasında El-kerezdar olarak bilinen Şehzade Fahreddin Ebu Mansur et-tay Ayet bin Abdullah El-mustansari de vardı ve ölümü Bağdat'ın batı yakasında gerçekleşti. Bunların arasında H. 656 yılında öldürülen Felek'ed-din Ebu'l-fazl Menkubersi bin Abdullah El-mustansari de vardır.¹⁵⁸

Moğollar, H. 656 / H. 1258 yılının Muharrem ayının başında Pazartesi Sefer günü Hülagü önderliğinde geldiler.¹⁵⁹ El-duvidar Es-sağır Mücahit Ed-din Aybek liderliğindeki Abbasi güçleri, Ducail'de¹⁶⁰ Hülagü'nun güçleriyle çatıştı.

Muharebe, Abbasi ordusunun yok edilmesiyle sonuçlanmış ve Irak'ta İlhanlı devletinin kurulmasına yol açmıştır. Hülagü bu devleti kurmuş ve "İlhanlı" yani kabilenin efendisi veya büyük han tarafından kendisine verilen mülk anlamına gelen "İlhanlı" unvanıyla bağlantılı olarak "Büyük han" olan Mengü Han döneminde "İlhanlı devleti" olarak biliniyordu.¹⁶¹ Daha sonra Hülagü'nün oğlu "Abaka" zamanında Moğol devletinden ayrılmış, "Gazân Mahmut" devrinde ise Müslüman olup Moğollarla bağlarını kesmiştir. Bu imparatorluk M. 1256 yılında Hülagü'nun fethi ve

¹⁵⁷ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 86-87.

¹⁵⁸ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 87-88.

¹⁵⁹ Azzavi, *El-İrak Bein İhtlaleyn*, a.g.e., s. 37.

¹⁶⁰ Ducail, Samarra ve Bağdat arasında kalan bir belde, Bkz: Kevseroğlu, *El-Mealim El-Hazariye*, a.g.e., s. 73.

¹⁶¹ Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, a.g.e., s. 2.

İran'a girmesinden M. 1338 yılında Musa'nın ölümüne kadar sürdü.¹⁶² Irak'ın kuzeyi ve güneyi, İlhanlı devletinin eline geçti. Irak, İlhanlı imparatorluğunun ayrılmaz bir parçası olup üç vilayete bölündü. 1- Hilâfet topraklarının en önemli kısmı olan

1- Irak, kuzeyde Yukarı Zap, güneyde 'Abadan, batıda çölün kenarındaki Kadiye'den, doğuda Helvan'a kadar uzanan toprakları kapsar.

2- Musul, Sincar, 'İmadiyah, Erbil ve Kerkük'ü içine alan Fırat Adası.

3- Şehri-zur şehrini içine alan Dağ ülkesi.

Bu vilayetlere "Memlukler" ve yöneticilerine de bazen Memluk deniyordu. Başkenti ise Bağdat'tı. Padişah tahta ilk oturduğunda bu vilayetlerin yöneticilerini atardı. Hülagü, Irak ve Horasan Hanlığını oğlu Abaka Han'a (1262-1282) ve kardeşi Ahmet Teküder'e (M. 1282-1284) verdi. Ahmet Teküder kardeşi Abaka Han'dan sonra iktidara geldi ve İslam'a yönelerek Ahmet adını ve Sultan unvanını aldı. Ondan sonra kardeşi Argun bin Abaka Han "1284-1291". Daha sonra kardeşi Geyhatu "1291-1295". Sonra kardeşi Baydu "1295"¹⁶³ ve Mahmut Gazan bin Argun "1295-1304" ve ondan sonra da kardeşi Huda Bende Olcaytu "1304-1316" ve en son Abu Sait "1316-1335". Bunlar Irak'taki İlhan devleti.¹⁶⁴ Hülagü'nün meşhur sözü, üstat Dr. Zeki ve Tuğhan ünlü kitabı (Genel Türk Tarihine Giriş) sayfa 224'te zikretmiştir. Hülagü'nün hükmettikleri açık vilayetlerdeki hükümleri hakkında şöyle demiştir: Devletler en şiddetli güç, zorbalık ve zulüm kullanılarak fethedilir, ancak yönetilirken sadece sefkat, nezaket ve yumuşaklık ile yönetilir.

Yedinci İlhanlı Mahmut Gazat (1295-1304) döneminde İlhanlılar İslam'dan uzak duramayarak İslam'ı benimsemişler ve bu devirde İslam İlhanlı devletinin resmi dini haline gelmiştir.¹⁶⁵

Dokuzuncu İlhanlı Ebu Sait bir varis bırakmadan öldüğünde (M. 1312-1336), adaylar iktidara gelme fırsatından yararlanmak için yarıştı. Bunun sonucu olarak ülke geneline yayılan bir iç savaş patlak verdi ve Sultan İbnü'l-Sait Muhammed bin Muzaffer bin Mansur El-ezidi'nin amcası Ali Paşa Ed-didar ayaklandı. Hariciler bu

¹⁶² Velidi , a.g.e., s.222.

¹⁶³ Kevseroğlu, a.g.e., s. 73.

¹⁶⁴ Kevseroğlu, a.g.e., s.112.

¹⁶⁵ Bir Grup Hoca Ve Tarihçi, *Irak fi El-Tarih* Yay. Dar El-Huriye Matbaası, Bağdat, 1983, s. 55.

tarihte arttı ve Celâyiri hanedanı H. 738 - M 1338 yıllarında iktidara geldi. Böylece Türkmen İlhanlı devletinin Irak'taki hâkimiyeti sona erdi.¹⁶⁶

1.8.2. Moğol Ordusuyla Birlikte Irak'a Yerleşen Türkmenler

H. 656 yılında Moğol ordusunun Irak'a girmesiyle birlikte çok sayıda farklı Türk kabilesi de onlarla birlikte geldi. Carlton Cohn der ki: Moğol orduları, organizasyonları bakımından Cyrus'un eski ordularına benzerdi. Yönetici halkın soylularından oluşan muhafızlar ve zapt edilen halklardan askere alınan çeşitli birimlerden oluşuyordu. Bu yabancı birimler arasında çok sayıda Türk vardı. Türklerin sayısı Moğolların sayısından çok daha fazlaydı.¹⁶⁷ Abbas El-'azzavi Türk boylarının bir bölümünün Moğol ordularından önce veya onlarla birlikte Irak'a göç ettiklerini, yerleştiklerini Irak'ta ve istikrar ettiklerini ispatlamıştır.

1.8.2.1. Kara Ulus

Hoca El-'azzavi, "Kara Ulus" kabilesinin Türk-Moğol kabilelerinden biri olduğunu ve Mendeli'nin bazı bölgelerinde yaşadıklarını yazar.

El-'azzavi Hoca, Kara Ulus kabilesinin kollarından şöyle bahseder:

1. Kaytul (veya Kaytulu).
2. Gecni (Gecni yi).
3. Germond.
4. Gülüsurray.
5. Kakavend.

El-'azzavi, onların şüphesiz Türk olduklarını ekler.¹⁶⁸ Bugün, Kerkük'te "Neftçi" ve Telâfer ve Efgan'da etrafında "Değirmencik – 'Iyadiyah"da bu aşirete dönen bir grup bulunmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ El-Ğayazi, Abdullah Bin Fathallah El-Baghdadi, *Tarih El-Ğayazi*, (Ed. Tarık Nafi' Al-Hamzani), Yay.Asaad Mattbassı, Baghdad, 1975,s. 77.

¹⁶⁷ Con, karlton, *El-Kafîle Kısset El-Şark El-Efset*, Yay.Dar El-Zakafa Yayım ve dağıtım evi, 1959, s.211.

¹⁶⁸ Azzavi, Abbas, *Kabail El-Irak*, C. II., Bağdat Yayınevi'nin Yayıncısı, Bağdat, 1956, s. 82

¹⁶⁹ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 89.

1.8.2.2. Tatran Aşireti

El-‘azzavi, El-‘azim tarafındaki Hamrin Dağı'nın eteğinde El-Tatran aşireti hakkında şunları yazmıştır: “Moğollar döneminde Koka Han'a yerleşen Tatar kabilelerinden biri olduklarını, bir kısmının “Kara Tepe” çevresindedir. Dilleri Türkçe ve Arapçadır. Çoğunluğunun dili Türkçedir”.¹⁷⁰ Bugün Bağdat'ta “Tatarların Mahallesi” nde yaşayan bir grup Tatar vardır. Bu mahallede adını buradan alan bir de cami bulunmaktadır.

1.8.2.3. Bacalan Aşireti

Abbas El-‘azzavi Bey “Bacalan” aşireti hakkında şunları yazmıştır: Onlar Türk'tür ve “Bacalan” kelimesi “Bac alan” kart alan anlamına gelir. Kolları ise:

1. "Dara Hurma'daki Kızatlu".
2. Kılav civarı.
3. Van'a yakın. Şimdi dağılmış durumdadır ve Şirevend yakınlarında kendi adlarını taşıyan bir köyde yaşıyorlardı.
4. Kılavun.
5. Şirevend
6. Hıdravend ve Hızravend.
7. Hacılar - kendi adlarıyla bilinen memleketlerinde.
8. Sikevend az olarak.
9. Saruca
10. Civli
11. Hivanlı
12. Firavend

El-‘azzavi ekler: Onları tanıyanlar Moğol olduklarını bilir.¹⁷¹

Bacalan aşiretinin bir bölümü Musul'un bazı köylerinde yaşar. Rahmetli âlim Peder Anastas El-karmali, onlar hakkında şöyle yazmıştır: "Bacivan, kendi dinleri olan bir insan nesildir. Buna El-lahi derler"¹⁷² Musul vilayetini çevreleyen köylerde

¹⁷⁰ Azzavi, *Kabail El-Irak*, a.g.e., C. II., s. 172..

¹⁷¹ Azzavi, a.g.e., s. 183-184.

¹⁷² -“Bacalan- Bacivan” aşiretinin dini İslam'dır, ancak diğer aşiretlerden sadece ilke ve mezhep bakımından farklıdır ve çoğu Sünnidir. Bkz. El-Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 91.

bulunmaktadırlar. Bu köyler arasında (Ömer Kan), (Tebrâğ “Ziyade”, (Tel Yakup), (Beşbiya) ve diğerleri vardır. ¹⁷³

Dr. Davut El-çelebi, Bacalan aşireti hakkında şunları yazmaktadır: (Şebekler, (Bacivan) adlı bir halkla köylerin bir bölümünde yaşıyorlar. Adlarının kökünün (Bac Alan) olduğu ve Sünni oldukları söylenmiştir. Onlarla yaşayan Şebeklere nezaket gereği fazladan sevgi gösterebilirler. Bacivan dili, Şebek diline çok yakındır, ancak biraz farklılık gösterir. Şunlar Bacivan ve Şebek'in yaşadığı köylerin isimleridir: (Tobzawah Şebek), (Bi'r Hallan), (Cilo Han), (Orta Harap), (Markan), (Ellik), (Telyare), (Kara Şur), (Tercile), (Tel 'Amud), (Belvat), (Kehriz), (Cedide), (Bastılı), (Tel 'Aakub), (Yarımce). (Baybuh), (Hor Sabad) ve (El-'abbasiye) köylerinde ise Bacivan yaşamaktadır. ¹⁷⁴

Musul'un eski vali yardımcısı Üstat El-seyyid 'Abd El-Cuvad, Musul'un çevresinde Bacalan'ın yaşadığı köyleri şu şekilde tespit etmiştir: (Yarımce), (Ali Reş), (Bazvaya), (Tobzava), (Ebu Cerbu'a), (Daraviş), (Telyare), (Baybuh), (Orta Harap), ('Abbasiye), (Hasta'abad), (Kerve Gariban). ¹⁷⁵

Şimdilerde Kerkük'te ikamet eden Hristiyan Türkmenlerin, sırayla Moğol devrinde Irak'a giren ve Kerkük'ü yurt edinen Hristiyan Türkmenlerin kalıntıları olduğunu belirtmekte fayda var. Moğol ordusunun toplamında çok sayıda Hristiyan Türk'ü bulunmaktaydı. Hülagü'nun komutanlarından biri olan “Buga Kit”, Hristiyan ve (Nayman) boyuna mensuptu. Hülagü'nun karısı (Dokuz Hatun) da Hristiyan ve Hülagü onun emriyle Abbasi hilafetine karşı zalim hamlesini yapmıştır. ¹⁷⁶

Reşidüddin der ki: Hülagü Han'ın çok sayıda eşi ve cariyesi vardı. Büyük eşi (Kırayt) kabilesinin kadim soyundan Dokuz Hatun ve Aygü bin Ün Han'ın kızıdır. Dokuz Hatun yüce bir şana ve güçlü bir kişiliğe sahipti. Kökenleri Hristiyan olan (Kırayt) halkından olduğu için daima Hristiyanları desteklerdi. Saltanatı sırasında o mezhebin güçlendi. Hülagü Han, eşini memnun etmek için onlarla ilgilenir ve onlara değer verirdi. Hatta öyle bir duruma geldiler ki bütün krallıklarda kiliseler kurdular. ¹⁷⁷

¹⁷³ El-Sarraf, Ahmad Hamid, *El-Şebek Mn El-Frek El-Ğole Fi El-İrak*, Yay.El-Maaref Matbassı, Bağdat, 1954, s. 222.

¹⁷⁴ El-Sarraf, *El-Şebek*, a.g.e., s. 9- 10.

¹⁷⁵ El-Sarraf, *El-Şebek*, a.g.e.,s. 94-95.

¹⁷⁶ El-Sarraf, *El-Şebek*, a.g.e. s. 94-95.

¹⁷⁷ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 92-93.

Çünkü kardeşi (Möngke Han), Hülagü'ya her konuda “Dokuz Hatun”a danışmasını tavsiye etmişti.¹⁷⁸

Moğollarla birlikte Irak'a giren Hristiyan Türkmenlerin, Irak'ta Moğolların işgal ettiği farklı şehirlerde yaşadıklarını ve bunların arasında özellikle Kerkük'te Müslüman Türkmenlerin bulunması, aralarındaki dil ve kan birliği faktöründen dolayı buraya yerleşmelerini kolaylaştırmıştır. Bu durum onların örf ve adetlerini korumalarını ve dini ayinlerini Türkçe olarak günümüze kadar icra etmelerini kolaylaştırmıştır.

1.8.3. Irak'ta Celâyir Aşireti ve Devleti (H. 738-814 / M. 1338-1411)

Celâyirlielerin adı Celayir adlı bir aşiretten gelir¹⁷⁹ ve Türklerin en büyük aşiretlerinden biri olarak kabul edilir.¹⁸⁰ Bu aşiretin reisi olan İlkan Noyan'a nispetle "İlkanlar" olarak da anılırlar. Moğol kökenli olan Celâyirler, Moğolistan'daki Onon Nehri vadisinde yaşadılar.¹⁸¹ Bir grup, Hata'nın yakınında Kerulen Nehri çevresinde yaşadılar ve aralarında Celâyirlieler için ezici bir yenilgiyle sonuçlanan bir savaşlar çıktı. Sadece yetmiş aile hayatta kaldılar ve Cengiz Han kabilelerinin yanına kaçtılar. Aralarında tartışmalar çıktı ve ailelerin evlilik yoluyla birbirine bağlanmasıyla sona erdi.¹⁸² Hicri 656 yılında kabilesi (El-celâriye) ile Irak'a giren Şeyh Hasan El-kebir Moğol ordusunda idi. Ayrıca oğlu (Ak Yoga), Moğol Sultanı (Kihatu Han) zamanında Irak'ta şehzadeler şehzadesiydi ve oğlu Şehzade (Hüseyin), Moğol Sultanı (Abu Sait) devrinde (Ulus) kabilesinin şehzadesiydi. Aynı zamanda Şeyh Hasan da Rumları yönetiyordu ve Moğol hükümdarlarından Ali Paşa'yı Bağdat'ta mağlup eden oydu. Sultan Abu Sait'in (H. 736 / M. 1335) yılında vefatından sonra, tarafların emirleri kendi aralarında ihtilafa düşerek, hükümdar ailesinin fertleri arasında çıkan bir dizi aile ihtilaflarına girdiler.¹⁸³ Bu durum açgözlü mezhepler arasında bir çatışmaya kapı

¹⁷⁸ Hamazani, *Câmîe El-Tarih*, a.g.e., s. 237.

¹⁷⁹ Bayani, Şirin, *Tarih El- Celayir*, Yay. Danskah, Tehran, 1382, s. 1-4.

¹⁸⁰ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 97..

¹⁸¹ Bayani, a.g.e., s. 1-4.

¹⁸² Tartur, Şaban, *El-Devle El-Celâriye*, Yay. Dar El-Hidaya Tarafından Basılmış Ve Yayınlanmıştır, Mısır, 1407-1987, s. 9.

¹⁸³ El-Ğayazi, *Tarih El-Ğayazi*, a.g.e., s. 82; Bayani, *Tarih El- Celayir*, a.g.e., s.3-4.

aralamış, bu çatışma sayesinde Şeyh¹⁸⁴ Hasan Buzurk¹⁸⁵ Irak'ı bağımsız bir şekilde yönetmeyi ve Bağdat'ı krallığının başkenti yapmayı başarmıştır¹⁸⁶.

Şeyh Hasan Buzurk'un Sultan Ebu Sait'in¹⁸⁷ dul bıraktığı eşi Dilşat Hatun¹⁸⁸ ile evlenmesi, kuzeni Sultan Ebu Sait'in varisi olarak yönetimine meşru bir görünüm vermesine yardımcı olan faktörlerden biridir ve bu onun konumunun ve etkisinin gücüdür.

Sultan Ebi Sait'in vefatından sonra Celâyir devletinin kurulmasında Şeyh Hasan Buzruk önemli rol oynamıştır. ¹⁸⁹ Musa Han'dan¹⁹⁰ başlayarak Tuğa Timur'a¹⁹¹ kadar

¹⁸⁴ Şeyh: Celayiri şehzadelerinin kendilerine dinî bir hava katma ve Irak ve İran'da sadakat elde etme arzusunu belirten bir unvan.Şeyh Hasan Buzurk, devleti çevreleyen sert siyasi koşullar nedeniyle padişah olarak anılmadı, bu yüzden memnun kaldı. Şeyh Hasan Bahadır Han ünvanıyla yetindi. “Bahadır Han” kelimesi kahraman anlamına gelir ve aslen Türkçe bir kelimedir. El-Kalkaşendi, Abu El-‘abbas Ahmet bin Ali, H. 821 'de öldü, *Subh El-‘aşa fi Sina'at El-inşa*, Muhammed Hüseyin Şemsettin tarafından araştırıldı, Yay. Dar El-Kutub El-ilmîye , Beyrut, C. VII. , s. 279; Beyani: *Tarihi Al Celayir*, a.g.e., s. 1-4.

¹⁸⁵ Hasan Buzurk Dünyanın ve dinin tacı Şeyh Hassan Buzurk, Şehzade Hassan Gürirkan'ın oğlu ve Argun'un kızının torunu ve lakabı (Ulus Bek), İlhanlı şehzadelerinden biri olarak kabul edilir. Eski devletinin birçok bölgesinde iktidara gelen bir yönetici aile kurdu. Hükümdarlığı sırasında krallığının sınırları Tebriz ve Diyarbakır'a kadar genişledi. H. 776 / M. 1374) yılında vefat etti; El-Makrizi, Ebu El-Abbas Ahmed Bin Ali Bin Abdülkadir, *El-Slok Lmârifet Dovel El-Mülök*, C. III., Muhammed Abdülkadir Atta Tarafından Araştırıldı, Dar El-Kutub El-Alamia matbaası, Beyrut, M. 1997, s. 118; Bayani,*Tarih Al Celayir*, a.g.e., s.11-10; Cihancir, Zeynl Oğlu, *Mohteser Tarih Azerbaycan* , Yay.sı matbaası ,İstanbul, 1924, s. 65-66.

¹⁸⁶ El-Kalakşandi, Abu El-Abbas Ahmed İbn 'Ali, *Maaser El-Enake Fi Maalim El-Kilafe*, C.II., Ed: 'Abdülşattar Ahmed Farraj, Kuveyt, 1964), s.176; Bayani, a.g.e.,s.10-11.

¹⁸⁷ Dilşad Hatun: kendisi Şam Hoca bin Çoban'ın kızı Dilşad'dır Teyzesinden sonra evlendiği Şeyh Hasan Buzurg'un karısıdır. öldüğü yıl (H. 752 / 1351) ve Hatun kelimesinin aslı kadim hanımefendi anlamına gelen Türkçe kelimedir. Devletşah, ‘Alaa Ed-devlet Behtşah, *Tazkiret El-Şoeraa*, Ed: Bahmat Mohammad Ramazani, Tehran, H. 1338, s. 262.

¹⁸⁸ El-Kalkaşandi , a.g.e., C. VII., s. 314; Havandemir, Ğayaz El-Din İbn Hammam Ve havandemir, Abat El-Din El-Hüseyini: *Tarih Habib El-Sir Fi Akbar efrad El-Beşer*, C.III., Yay. Hayyam Matbaası, Tehran, (1333 H.) , s. 226; El-Nacar, Rağad Abdul Karim Ahmed, *El-Iraq Fi Ehd El- Celâyir*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, 2005), s. 40.

¹⁸⁹ Celâyir Devleti, Celayir kabilesine nispeten Celayiri Devleti olarak adlandırılıyordu. Bu kabile Moğol kökenlidir. Hata yakınında Kerulen Nehri vadisinde yaşadılar. Hata ile aralarında savaşlar çıktı ve hata ve bu kabilenin büyük yenilgisiyle sona erdi. Cengiz Han kabilelerinin yakınlarından kaçan sadece yetmiş aile hayatta kaldı ve aralarında tartışmalar çıkmış ve ailelerin evlilik yoluyla birbirine bağlanmasıyla sona ermiştir. İbn Haldun, Abdülrahman İbn Muhammed, *El-İber Ve Divan El-Mubtede Ve El-Heber*, C. V., Arap Mirasının Dar Canlanması Yayınları, IV. Baskı, Beyrut, s. 551; Bayani, *Tarih Al Celâyir*, a.g.e., s. 440; Cihancir, *Mohteser Tarih Azerbaycan*, a.g.e., s. 68; Bartold, *Tarih Türk* , a.g.e.,s. 222-223.

¹⁹⁰ Musa Han, Musa Bin Ali Bin Baidu Han Bin Hülagû, Sultan Ebu Said'in Ölümünden Sonra (M. 736 / M. 1335) Şeyh Hasan Buzurg Tarafından Sultan Olarak Atandı Ve Daha Sonra Görevden Alındı Ve Görev Süresi Yaklaşık Üç Ay Sürdü. El-beyzavi, Nasır Ed-din Abdullah bin Ömer, *Nizam El-Tavarih*, Bahman Mirza Kerimi Tarafından Düzeltilmiş, (Farhumand matbassı, Tahran, 1313 H.), s. 150; Mirhavend, Muhammad İbn Seyyid Burhan El-Din Havar şandeh, *Tarih Ravdat El-Safa*, C. V., (Yay.Peruz Matbaası, Tahran, 1339 H.), S. 170; Havandemir, *Tarih Habib El-Sir*, a.g.e., C.II.,s.223.

¹⁹¹ Tuğa Timur: Hasan Küçük ile mücadelesinde Şeyh Hasan Buzurk tarafından defalarca sömürülen Tugay bin Suday bin Baba Bahadır bin Ayukan Turin Girci Kısarin'dir.(5753/M. 1352) yılında vefat etmiştir. El-beyzavi, *Nizamül-Tevarih*, a.g.e.,s.164; Mirhavend, *Tarih Ravzat'üs-sefa*, C.5,a.g.e, s. 536.

Sultan Ebu Sait'in haleflerinin atanma ve görevden alınmasına kadar rol oynamaya başladı. Hatta (H. 741 / M. 1340) yılında kendisini ülkenin resmi padişahı etti.¹⁹²

Şeyh Hasan Buzurk, devletini kurmaya başladı ve Bağdat'ı başkent alarak Irak'ı kontrol etmeyi başardı.¹⁹³

Daha sonra Hille'ye taşındı ve orada bazen kendisine hilebazlık eden bazen de direnen Şehzade Ahmet bin Rumeysa'nın bulunması gibi bazı zorluklarla karşılaştı.¹⁹⁴ Bu durum Şeyh Hasan Buzurk'u bir askeri gücün başında Hille'ye gitmeye ve Hille'yi kuşatmaya zorladı. Bu sayede Şehzade Ahmet bin Rumeysa'yı kuşatmayı ve onu tutuklamayı başardı. Şeyh Hassan Buzurk tarafından işkence gördü. İbni 'Anaba bunu bize şöyle anlatır: Bir köz leğeni doldurup göğsüne konularak müstehcen bir şekilde işkence gördü ve ardından (H. 742/ M. 1341) yılında öldürüldü.¹⁹⁵ Kendisini Irak'a padişah ilan ettikten sonra Irak'ta Celâyiriler bilim ve yönetimle ilgilenmeye başladılar. Bu dönemde Bağdat, ülkedeki kültür ve sanat merkezi olarak medeni rolünü yeniden kazanmaya başladı.¹⁹⁶ Bu dönemde aslen Merağa yöresinden olan büyük Türk müzisyen ve besteci Abdülkadir El-merağa ünlendi ve ünü Türkiye'ye de ulaştı. Türklerin sayısı önemli ölçüde arttı ve Kerkük başta olmak üzere Irak'ın tüm bölgelerinde nüfuzları genişledi.¹⁹⁷

Şeyh Hasan El-kebir, Bağdat'ın yeniden imarına çok önem vermiş, burayı dekore etmek ve geliştirmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bu nedenle Bağdat ve Necef'teki kıymetli binalar için çok büyük meblağlar harcamıştır. Eşi Dilşad Hatun, memleketi imar etmesi ve hayır işleriyle ünlüydü. Dört çocuğunun en büyüğü olan ve

¹⁹² Makrizi, a.g.e., C. III., s. 278 ; Bayani, a.g.e., s. 15; Cihancir, a.g.e, s. 68.

¹⁹³ İbni Hacer El-'askalani, Şahab Ed-din Abu'l-fazl Ahmet bin Ali, Eldurer Elkamine Fi Ayan Elmaat Elsamine, Abdu'l-varis Muhammed Ali tarafından araştırıldı, (Dar'ül-kütub El-ilmie yayıncılık, Beyrut, 1997),, C. II., Yay.Dar El-Kutub El-Alamia, Beyrut, 1997, s. 96 ; Mirhavand, a.g.e., C. V., s. 570 ; Havandemir, a.g.e., C.III., 238.

¹⁹⁴ İbn Enbe, cernalü-din ahmet bin ali, 'Ümdet El-Talib, Ta.Muhammed Bin Hasen El-Talkani, Yay.El-Hayderiye, El-Necef , III.baskı, 1961, s.145; El-Fassi, Muhammed Bin Ahmed Bin Ali El- Hüseyini, 'El-Oked El-Semin Fi Tarih El-Beled El-Emin, C . III., Muhammed Abdul Kadir Ahmed Atta Tarafından Araştırıldı, Yay. Dar El-Kutub El-İlmie Matbaası, Beyrut, M. 1998, s. 30/24; İbn Şedkem, Damen El-Hüseyini El-Madani, 'Tohfet El-Ezhar Ve Zolal El-Enhar, Ed. Kamel Suleiman El-Cubori, Yay.Kültür Bakanlığı Matbaa Ve Yayın Kurumu Basın Ve İslami Rehberlik , Kum, 1999, s. 485 ; El-Azari, Alaa Habib, Şeyh Ahmed Bin Fahd El-Hilli, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Babil Üniversitesi, 2007), s. 15.

¹⁹⁵ İbn Enbe, a.g.e., s. 146.

¹⁹⁶ El-Ani, Nuri Abdülhamid , 'El-Irak Fi El-Ahd El-Celâyiri, Yay. Dar El-Sakafa Halkla İlişkiler Kültür Yayınevi, Bağdat, 1986, s. 50.

¹⁹⁷ Uztuna, Yılmaz, 'Ansiklopediye El- Müziği El-Türkiye , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969, s. 7.

H. 752 / M. 1351 yılında vefat eden "Uveys" Kazimiye Bahçesi'ni imar ve restore etmesi ile ünlü olmuştur.¹⁹⁸

(Sultan Olcaynu Muhammed Hudabende'ye nispeten Emin Ed-din bin Abdullah bin Abdurrahman El-cayti) olarak adlandırılan bakanı Hoca Mercan imarla ilgilenirdi. Bu valinin Bağdat'ta kalan en önemli anıtlarından biri, bugün El-reşid Caddesindeki "El-mercan Camii" olarak bilinen okuldur. Karşında ise Es-semu Caddesindeki diğer bina Türkçe örtülü han anlamına gelen "Mercan Han" veya "Örtme Han" olarak bilinir. Sultan Üveys H. 776 / M. 1375 yılında veremden vefat etmiştir. Devleti 19 yaşındayken saltanatı oğlu Celâleddin Hüseyin Bahadır Han'a bırakmıştır. Şehzadeler şerrinden korktukları için onu öldürmüşler, zayıf olduğu için kardeşi Hasan'ı tahta çıkarıp onu da öldürmüşlerdir. H. 795 / M. 1383 yılında Timur Bağdat'a girdi ve Sultan Ahmet El-Celayiri oradan kaçıp ve Mısır'da Kral Ez-zahir Ebi Sait Barkuk'a sığındı. Timur'un güçleri Irak'a yayıldı ve şehirlerin çoğunu işgal etti.¹⁹⁹ Ertesi yıl 797 H. / M. 1396'da ve Timur'un Bağdat'ta olmayışında, Sultan Ahmet El-Celâyiri'ye Bağdat'ı yeniden kurma ve Timurlu valisi Mesut El-yazavuri'yi kovma fırsatı doğdu ve Irak geri kalan şehirlerinde otoritesini yeniden sağlamayı başardı.²⁰⁰

Bağdat'ta Emirliği, Timurlu kuvvetlerinin Cumartesi gecesini, 8 Recep H. 804 / M. 1401, üçüncü kez oraya girmesine kadar sürdü. Bu olay, Sultan Ahmet Celâyir' ve Kara Yusuf'u tekrar Şam'a kaçmaya zorladı²⁰¹. Mustafa Cuvat, "Türkler Irak'a Timur'un ordusunun önünde girdiler ve belki de onlar, Musul Tugayındaki El-serayiliye Türkmen Şebek aşiretleri de dâhil olmak üzere, bugüne kadar bu isimle tanınan ve Kara Tepe'de ikamet eden El-serayirlerdir."²⁰² H. 813 / M. 1410 yılında Sultan Ahmet Tebriz durumu çözmek için, Kara Yusuf'la durumu saldırmış ve Kara Yusuf'la şehir yakınlarında çarpışmıştır. Sultan'ın kaçması ve Hicri 28 Rebi'ul-evvel'de öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Şah Muhammed bin Kara Yusuf, Bağdat'ı kuşattı ve Mahmut bin Şahvelet bin Şehzade, Şeyh Ali Es-sagir "Küçük" tarafından yönetiliyordu. Kuşatma uzayınca Bağdat'tan kaçtılar. Böylece Şah Muhammed bin Kara Yusuf, H. 814 / M. 1411 yılında Cemâd'ül-evvel'de Bağdat'a girdi.²⁰³ El-giyasi tarihinde Şah Muhammed'in H. 814 yılı Muharrem 5 Perşembe günü Bağdat'a girdiği

¹⁹⁸ Şerif Yusuf, *Mn El-Emare El-Irakiye*, Yay.Arap Araştırmalar Ve Yayıncılık Enstitüsü, 2014, s. 516.

¹⁹⁹ El-Ğayazi, *Tarih El-Ğayazi*, a.g.e., s. 128.

²⁰⁰ El-Ğayazi, a.g.e., s. 128.

²⁰¹ El-Ğayazi, a.g.e., s. 128.

²⁰² Cevad, *Mecellet El-Delil*, a.g.e., S. V., 1946.

²⁰³ El-Ani, *El-Irak Fi El-Ahd El-Celâyiri*, a.g.e., s. 27.

belirtmiştir. Bu, Celâyir hükümeti döneminin sonu ve Türkmen Kara Koyunlu Devleti döneminin başlangıcıydı.²⁰⁴ Dr. Mustafa Cuvad, Türklerin (Timur Leng) ordusuyla birlikte Irak'a girdiğini söyler. Tarih, Timur'un İran'dan Irak'a (Sarlıye) aşireti de dâhil olmak üzere birçok Türkmen aşireti ile tanıştığından bahseder.²⁰⁵ Belki de Musul Tugayı'nda bulunan Türkmen Şebek aşiretleri de dâhil olmak üzere, bugüne kadar bu adla bilinen ve Kara Tepe'de ikamet eden (Sarılılar)dır.²⁰⁶

1.8.4. Sarulu Aşireti

Yukarıda bahsedilen (Sarılı) veya (Es-sarlıye) aşiretine gelince, Abbas El-'azzavi hoca onlar hakkında şunları yazmıştır: Özel bir konuma sahip bir Türkmen aşiretidir. Şimdilerde Musul ve Erbil arasında, Yukarı Zab'ın sağında ve solunda, Erbil Tugayına bağlı El-Kuveyr ilçesinde 15'ten fazla Türkmen köyünde ve başka yerlerde yaşamaktadırlar.²⁰⁷ Bir kısmı da Musul'un Tel Leben, Bastaliye, Kaberli, Harap Es-sultana köylerinde yaşamaktadır.²⁰⁸

1.8.5. Mavili Aşireti

Türkmen aşiretlerinden olan Mavili aşireti, Musul ve Telâfer bölgelerinde ve Irak'ın diğer bölgelerinde yoğun olarak yaşamaktadır. Dini inanç ve mezhep dışında Sarılı veya Şebek'ten farklı değiller.²⁰⁹

1.8.6. Şebek Aşireti

Şebek Aşiretine gelince, Ahmet Hamit Es-sarraf hoca, H. 447'den beri Irak'a yerleştiklerini söyler ve Es-sarraf hoca şöyle ekler: “Şüphesiz ki Türkler, H. 477 yılında Buyid devletinin liderlerinden asi Basasiri'nin otoritesini ortadan kaldırmak ve Abbasi halifesi El-kaim Bi-emr Allah'a yardım etmek için çok sayıda Türk ile birlikte Irak'a inen Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey döneminde Kuzey Irak'a girerek Musul

²⁰⁴ Kevseroğlu, *Safahat Mn Tarih Kerkük mnzo fecr El-tarih ila 1958*, Yay. Dar EL-Hikme, Londra, 2015, s. 123.

²⁰⁵ Zabit, *Mücez Tarih*, a.g.e., s. 99.

²⁰⁶ Cuvad, *Mecelet El-Delil*, a.g.e., S. V., 1946.

²⁰⁷ Azzavi, *El-İrak Bein İhtialeyn*, a.g.e., C. III., s. 373.

²⁰⁸ Sarraf, *El-Şebek*, a.g.e., s. 219.

²⁰⁹ Zabit, *Mücez Tarih El-Türkman Fi El- Irak*, a.g.e., s. 101.

köylerine yerleştiler”.²¹⁰ Es-sarraf Hoca: Şebek aşiretinin kökeni hakkında da şunları söyler: Şebekler, Musul şehrinin doğusundaki yirmiden fazla köyde yaşayan ve sayıları yaklaşık 10 ila 15 bin kişi arasında olan Türk gruplarıdır. Bacivan, Türkmen ve Araplarla karışmışlardır.²¹¹ Es-sarraf, Şebek dilinin Türkçe olduğunu, Azeri'den uzak olduğunu söyler.²¹² Azeriler Azerbaycan Türkleridir²¹³.

1.9. Karakoyunlu, Akkoyunlu Aşiret ve Devletleri

1.9.1. Karakoyunlu Devleti

Kara Koyunlu aşireti, Oğuz boylarına, yani Türkmenlere²¹⁴ bağlı olup “Barani” denen Irak'ı yönetmiş Türkmen gruplarından birini teşkil ederler. Aşiret aslen Batı Türkistanlı olan göçebe bir aşirettir. Azerbaycan ve Sivas'a göç etmiş ve Moğollarla birlikte Irak'a girmişlerdir.²¹⁵ Kara Koyunlu'nun en önemlileri “Baharlu” ve “Bavut” olmak üzere birçok boyu vardır ve bu kabilenin reisi "Bayram Hoca" idi.²¹⁶ On dördüncü yüzyılın sonlarında varlığını kanıtlayan Kara Koyunlu Emirliği'nin kurucusu olarak kabul edilir. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Bayram Hoca, Musul bölgesini Celâyirlerin elinden almayı başardı. 1374 yılında Celâyir hükümdarı Uveys'in ölümü üzerine Bayram Hoca, Musul bölgesinin tam kontrolünü ele geçirdi. Bayram Hoca'nın 1380 yılında ölümü üzerine oğlu "Kara Muhammed", Celâyirlerle barış içinde bir arada yaşama sözü karşılığında, babasının Celâyirlerden aldığı toprakları ve emirliği elinde tutabilmeyi başardı.²¹⁷ Kara Muhammed (1380 – 1389) döneminde Musul'un yanı sıra Kerkük, Dakuk ve Erbil bölgelerinin tamamı Kara Koyunların kontrolüne girdi. Timur'un 1393'te Bağdat'ı kontrol etmesi ve Cezire bölgesine yaptığı saldırıdan sonra her iki şehzade Musul Kara Koyunlu hükümdarı "Yar Ali" ve Erbil hükümdarı "Şeyh Ali" hediyelerle Timur'un kapısına geldiler ve ona itaat ettiklerini bildirdiler.²¹⁸ Timur'un ölümünden sonra Suriye'de bulunan Şehzade

²¹⁰ Sarraf,a.g.e., s. 89.

²¹¹ Sarraf,a.g.e., s. 89.

²¹² Sarraf,a.g.e., s. 98.

²¹³ Sarraf, a.g.e., s. 145.

²¹⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı , *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969 ,s. 180.

²¹⁵ Zabit, *Mücez*, a.g.e., s. 104.

²¹⁶ Azzavi, *El-İrak Bein İhtialeyn*, a.g.e., C. III., s. 23.

²¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 180.

²¹⁸ Sümer ,Faruk, (*Aaşlangıçtan Cihan – Şah Akader*) *Karakoyunlular* , C.I., Ankara,1967 , s. 57.

Kara Koyunlu "Kara Yusuf" tekrar hâkimiyet alanına dönerek önce Azerbaycan'ı sonra da Irak'ı ele geçirerek güçlü bir devlet kurmayı başardı. Kara Yusuf'un oğullarından Şah Muhammed Bağdat valisi, diğer oğlu İskender Kerkük valisi makamındaydı. Musul ise Kara Yusuf'un kardeşi Zeynel Bey bin Yar Ali'nin idaresindeydi. 1430 yılında Azerbaycan'dan Sultaniye'ye, Kokja Gölü'nden Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş toprakları yöneten Yusuf Bey Kara Koyunlu'nun ölümü üzerine oğlu İskender'in Kara Koyunlu eyaletinin hükümdarı ilan edildi. İskender M. 1421 yılında Mardin'in güneyinde bulunan Şeyh Kindi bölgesinde Ak Koyunlu Şehzadesi Kara "Yoluk" "Osman" ile savaşırken, yanında ve safında Musul Emiri Yar Ali'nin oğlu Zeynel Bey, Erbil hükümdarının kuzeni Mirza Ali ve Ducar emirlerinin reisi Dakuk hükümdarı Canklu Hasan da vardı. 1432'de Bağdat, Kara Koyunlu şehzadelerinden Aspend Mirza'nın eline geçti. Aspend, Bağdat'ın yanı sıra Irak'ın güneyindeki önemli liman olan Basra, Hille ve Tikrit de ele geçirmişti. Böylece Musul'u kuzeni Zeynel'in elinden, Erbil'i diğer kuzeni Mirza Ali'nin elinden almayı başardı.

Aspend'in 1445'te ölümüyle kardeşi Cihan Şah, Irak'ın ve Cezire bölgesinin kontrolünü ele geçirdi²¹⁹. Cihan Şah dönemi (1439-1467), Karakoyunlular tarihinde altın çağ olarak kabul edilir. Kara Koyunlu devleti bu devirde Azerbaycan'dan Horasan'a, Gürcistan'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Kara Koyunlu Devleti'nin egemenliği altında geniş alanlara yayılan Diyarbakır ve Erzincan bölgelerini kontrol ediyordu. Uzun Hasan bu bölgeleri Cihan Şah'a vermeyi reddetti, bu yüzden Cihan Şah onu kontrol etmek için üzerine yürüdü. Ancak kış mevsiminin çetin şartlarından dolayı seferini ertelemek zorunda kalmış ve Uzun Hasan bunu casusları sayesinde öğrenmiştir. O sırada askerlerinin çoğunu terhis ettikten sonra cepheden çekilmek üzereyken bu fırsatı değerlendirerek altı bin kişilik bir kuvvetle Cihan Şah'a ani bir gece saldırısı düzenledi. Cihan Şah bu operasyonda öldürüldü. Onun ölümüyle Kara Koyunlu devleti parçalanmış ve ortadan kalkmıştır. Bu da Ak Koyunlu saltanatının başlangıcıydı.²²⁰

Gücünün zirvesindeyken yıkılan Kara Koyunlu devletinin hükümdarı Cihan Şah, güçlü karakterli bir hükümdardı. Gerçek adıyla Farsça güzel şiirler yazan parlak bir şairdi. Bağdat valisi olan oğlu Pir "Budak" da bir şairdi. Cihan Şah'ın en ünlü eserlerinden biri de Tebriz'de bulunan ve "Gök Medrese - Mavi Medrese" olarak

²¹⁹ Saatçi, *El-Vocod Türkmen*, a.g.e., s. 75.

²²⁰ Uzunçarşılı, a. g. e., s. 183- 184.

bilinen medrese ve camidir. Mimari sanat ve süsleme zenginliği ile eşsiz bir mimari anıt olan "Muzafferiye Okulu" olarak da bilinir. Ayrıca Cihan Şah'ın eşinin de Tebriz'de lüks bir cami ve okul yaptırdığı bilinir.²²¹

Karakoyunlu Hükümetinin sona ermesinden sonra, kabilenin gücü de sona erdi ve bu güce uymayan sadece birkaç kişi kaldı. Daha ziyade, yetenekleri bakımından durumu zayıf, sessiz ve uysal olan ve çoğu Türkmen aşiretleri arasında eriyen veya birçok şehre dağılmış veya güç merkezlerini takip eden küçük köylerle sınırlıdır. Bugün var olan köylerinin en ünlüleri ise şunlardır: Yukarı Karakoyunlu, Aşağı Karakoyunlu, Cemaliye, Reşidiye,²²² Kadiye, Ya'vize Derc, Cinci, Barime, Faziliye, Orta Harap, Telare Atl Bara, Ömer Kaycı. Bu köylerin tamamı Telkef kasabasına bağlıdır.²²³ Karakoyunlu aşireti hakkında bir açıklama yapacağız. Kim oldukları ve tam olarak nereye yerleştikleri hakkında.

1.9.2. Karakoyunlu Aşireti

Musul şehrinin 2 km kuzeydoğusunda Dicle Nehri'nin sol kıyısına yerleşmiş bir aşiret, bazı tarihi kanıtlar ve anıtlarla çevrili yüksek bir arazide yer almaktadır. Köylüler geçimlerini tarımla "tahıl ve sebze" üretimiyle sağlamaktadır. Yakınlarda çok sayıda bağ bahçe ve çiftlik bulunmaktadır. Köyde besicilik ve kümes hayvanları yetiştirilmektedir.

1558 tarihli kayıtlarında Karakoyunlu ahalisine ilişkin üç kayıt tespit edilmiştir. Karakoyunluların birinci grubu, Doğan Kethuda'dan sonra 28 vergi mükellefi ve 24 bekârdan oluşmaktaydı. İkinci grup ise 36 vergi mükellefi ve 8 bekârdan oluşuyordu. Bu gruba bağlı Kethudaların isimleri Şah Kulu, Budak, Bayram, Huda Kulu, Oruç ve Şah Verdi idi. Üçüncü grup ise 9 mükellef ve 5 bekârdan oluşuyordu. Kethudalarının isimleri İl Doğmuş, Allah Kulu, Gün Doğmuş ve Şah Verdi idi.²²⁴

²²¹ Uzunçarşılı, a. g. e., s. 188- 190.

²²² Zabit , a. g. e., s.106.

²²³ Azzavi, *El-İrak Bein İhtialeyn*, a.g.e., C. III., s. 197.

²²⁴ Saatçi, Sobhi, *El- Kabaal Ve El- Aşair El-Türkmenaniyefi El- Irak Ve Menatik Soknahom* , (Çev: Erşed Hürmüzlü), Yay.Kerkük Vakıf Evi, II. Baskı, İstanbul, 2022, s. 15-16-16-18-19.

1.9.3. Akkoyunlu Devleti

Cihan Şah'ın öldürülmesinden sonra Karakoyunlu devleti için sonun başlangıcı oldu ve H. 874 - M 1469 yılında tamamen sona erdi. Öldürülmesinin etkileri, hükümdeki aile arasında devleti yönetmede onun yerine kimin geçeceği konusunda bir bölünme durumuna neden oldu. Muş savaşında hayatta kalan şehzadelerin Maku kalesine koştukları bir zamanda, babası Cihanşah'ın emriyle burada hapsedilen Hassan Ali'yi serbest bıraktılar ve onu Karakoyunlu'nun lideri olarak atadılar.²²⁵ Cihanşah'ın eşi Begüm Hatun ve İskender'ın Tebriz'de bulunan kızları, liderlik için diğer adaylar arasında başka bir aday Hüseyin Ali bin İskender bin Kara Yusuf'u²²⁶ aday gösterdiklerini görürüz. Mücadele kızışmalıydı ve gerçekten de öyle oldu.

İki aday Hasan Et-tavil'in pusuya yattığını unutup kendilerini büyük ölçüde zayıflatan şiddetli çatışmalara girdiler.²²⁷ Hasan Et-Tavil bundan faydalandı ve Halil Ağa Et-tivaci komutasındaki askeri birliklerinin bir kısmını²²⁸ Irak'ı işgal etmek için harekete geçirdi.²²⁹ Irak'ın bazı şehirlerinin yöneticilerinden kendisine itaat etmelerini isteyen mektuplarla bunun yolunu açtıktan sonra, bazı Kürt kalelerinin yöneticileri ona cevap verdi. Sincar hükümdarı Şah Ali Hacilo Karakoyunlu ona cevap verdi.²³⁰ Bağdat hükümdarı Pir Muhammed Et-tivaci bu talebi reddetmekle kalmayıp Horasan hükümdarı Ebu Sait Et-Teymuri'ye de Bağdat'ı devralması çağrısında bulundu.²³¹ Ancak Ebu Sait parmağını bile kıpırdatmadı çünkü Hassan Ali'nin, Hasan Et-tavil ile yüzleşmek için onunla ittifak yapma daveti meselesiyle meşguldü.²³² Halil, Çelik Kale yanı sıra Irak'ın büyük kuzey şehirleri Musul, Erbil ve Sincar üzerinde kontrolünü

²²⁵ El-Tahrani, Abu Bekir, (Bu Kitap 875 H. / 1470 Yılında Basılmıştır), *Diyarbakriye*, C. II., Düzeltme Ve Ta: Necati Luğal Ve Faruk Sümer, Ankara, 1962, s.438; El-Ğaffari, Yargıç Ahmat Bin Muhammed Abdül-Gafur, H. 975 / MS 1567'de Öldü, Tarih Cihan Ara, Keta Bafroşi, Hafız, Tahran, s.250.

E.L./ II, S. V., Kara Koyunlular, S. IV., s. 588. I.A, *Kara Koyunlular*, Maade Si, C.VI., s, 303.

²²⁶ Ğafari, *Tarih Cihan Ara'a*, a.g.e., s. 250.

LA: *Kara Koyunlular*, C. VI., Maade Si , s. 303.

²²⁷ Bu Karşılaşmanın Ayrıntıları İçin Bkz. El-Ğaffari, *Tarih Cihan Ara'a*, s. 250 ; Menorsky , *Tebriz Tarihi*,(çev. Abdül-Ali, Yay. karınc ,tahran, 1337, s.43.

²²⁸ El-Ttevaci, Halil Ağa, Bu İsimle Ve Bazen De Kor Halil Bey Olarak Anılır. Bu Tanımlamalar İçin, Bkz. El-Ğayazi, a.g.e., s. 334.

²²⁹ Tehrani, *Diyarbakriya*, a.g.e., C. II., s. 537-457.

²³⁰ Tahrani, *Diyarbakriya*, a.g.e., C. II., s. 467.457. El-Ğayazi, Şah Ali'nin Hasan Et-Tavil'in Davetine Yanıt Vermesinin Nedeninin, Utanç Verici Davranışlarından Dolayı Hasan Ali'den Duyduğu Hoşnutsuzluktan Kaynaklandığını Belirtir, *Tarih El-Ğayazi*, s. 330.

²³¹ Tehrani, *Diyarbakriya*, a.g.e., C. II., s. 457-458. Ali, Ali Şakir, Devlet Akkoyunlu Fil Irak, Arap Tarihiçisi Dergisi'nde Yayınlanmak Üzere Kabul Edilen Bir Araştırma), s. 7.

²³² Asfirazi, Mu'in El-Din Muhammad Zamji , *Ravdat El-cannat Fi Afsaf Medinet Herat*, C.II., Islah Ve Dipnotlar, Seyyid Muhammed Kazem İmam, Yay. Daneşgah Tehran'ın Yayılımları, s. 282.

Minorsky, *Qara Koyunlu Ve Qutb Shahs*, P. 69.

sağlamayı başardı.²³³ Erbil'i yönetmekle görevlendirilen Şah Ali Hacıo da dahil olmak üzere bu şehirlerde hükümdarlar atayarak yönetimi organize ettikten sonra Musul'u doğrudan idaresi altında tuttu.²³⁴ Kuzey Irak'ın geri kalan bölgelerinin işgalini tamamlamak için çalışmaya başladı, bu yüzden Şehzade Muhammed Bey'i ve onunla birlikte Şehzade Suat Yarma (2000) savaşçıları Irak'ın kuzeybatı bölgelerine gönderdi. Yağmalama ve öldürmeden sonra, bu güç bu alanlar üzerinde kontrolünü sağlamayı başardı.²³⁵ O, şehzade Maksut Bey bin Hasan El-tavil ile birlikte, destekleyenleri yağmalanan Havtiyan kalesini boyun eğdirmeye çalıştı, ancak hükümdarı Şehzade Rüstem Oran, kaleyi işgal etme girişimini engelledi.²³⁶ Amadiye ve kendisine bağlı bölgeleri ise Behdinan Emirliği ve hükümdarı Sultan Hasan tarafından yönetiliyordu. Görünüşe göre Akkoyunlu güçleri H. 875 / MS 1470 yılına kadar onlara saldırmadı. Aynı yıl Şehzade Süleyman Bey Beyzen Oğlu'nun Hasan Et-tavil'in güçlerini Amadiye'ye karşı komuta ederek orayı işgal ettiğinden bahsedilir. Emirliğe girdi ve El-Akr ve Eş-Şuş kalelerini işgal etti, ardından Amadiye'yi üç ay boyunca kuşattı, ancak çabaları başarısız oldu ve mesele aleyhine döndü. Zibariya, Barvari, Nahaliye²³⁷ ve Kürt aşiretlerinden oluşan bir güç gece kendisine saldırdı ve binden fazla askerini öldürmeyi başararak onu geri çekilmek zorunda bıraktı.²³⁸ Ebu Bekir Et-tehrani, Hasan Et-tavil'in askeri planlarının öncelikle Azerbaycan'ı, özellikle Bağdat'tan önce Karakoyunlu'nun kalesi olan Tebriz'i işgal etmeyi amaçladığını belirtir. Ancak Bağdat'ın kadılarından ve ileri gelenlerinden, onları hükümdar Karakoyunlu'nun zulmünden kurtarmak için bir yardım talebi aldı ve bu, planını değiştirmesine ve 872 H. / M. 1468 yılı Recep ayının 20'sinde Bağdat'ı kuşatmasına neden oldu. Kuşatma 55 gün sürdü ve hükümdarı Bir Muhammed tarafından kurulan tahkimâtların gücü nedeniyle kuşatmaya girmeyi başaramadı, çevre köylerde yaşayanlar onu zayıflatmak amacıyla Diyarbakır'a kaçtığı için H. 872 / MS 1468 yılının 15 Ramazan Cuma günü kuşatmadan çekilmek zorunda kaldı. Begüm Hatun'dan, Cihanşah'ın sahip olduğu bazı hazinelerini kendisine teslim etmesi karşılığında onu Hasan Ali'den kurtarması talebini aldıktan sonra güçleriyle birlikte Azerbaycan'a yöneldi. Barındığı Alneck Kalesi (Alıncak), 873 H. / 1469 yılının Recep

²³³ Tehrani, *Diyarbakriya*, a.g.e., C. II., s. 457.

²³⁴ Tehrani , a.g.e., C. II., s. 537-457.

²³⁵ Tehrani , a.g.e., C. II., s. 458.

²³⁶ Tehrani , a.g.e., C. II., s.537, Havitan Erbil'in Kuzeyinde Bulunan Bir Bölge

²³⁷ Kaddavi, Alaa Mahmoud, *Tarih Tarih El- Irak*, Yay. Dar El-Gayda, I. Baskı, H. 1433 / M. 2012,s. 150.

²³⁸ Kaddavi, *Tarih El- Irak*, a.g.e., s.151.

ayının ikinci Pazartesi günü Bağdat'ta iki yıl sekiz ay geçirdikten sonra hastalanarak vefat eden Hasan Et-tavil'den hemen sonra üzerindeki kuşatmayı kaldırması üzerine Pir Muhammed Et-tıvacı'nın Bağdat hâkimiyeti uzun sürmedi.²³⁹ Bir Muhammed'in öldüğü gün yönetimi devralan Şehzade Hasan Ali bin Zeynel El-barani'ye²⁴⁰ ölmeden önce kendisinden sonraki yönetimi miras bırakmıştı.²⁴¹ Hasan Ali bin Zeynel'in H. 874 / M. 1469²⁴² yılında vefatından sonra Bağdat'ta sadece dokuz ay süren kısa hükümdarlığı süresi boyunca Bağdat, Akkoyunlu'nun işgal etmesine yönelik herhangi bir girişimine maruz kalmadı çünkü güçlerinin çoğu, Hasan Ali bin Cihanşah ile büyük çatışmaya hazırlanmak için seferber edilmişti.

Bu çatışmayla ilgili olarak, Hasan Ali'nin, Hasan Et-tavil'in²⁴³ ordusundan sayıca üstün bir ordu topladığını ve bunun için çok para harcadığını belirtenler var.²⁴⁴

Bu sayısal üstünlüğe ve bu ordunun büyüklüğüne rağmen, Karakoyunlu şehzadeleri, aptallığı, kirli fikirleri, kişiliğinin zayıflığı ve utanç verici davranışı nedeniyle liderleri Hasan Ali'ye hor bakıyorlardı.²⁴⁵ H. 873 / M. 1468 yılında Hıva bölgesinde aralarında çıkan çatışmada Hasan Ali savaşı kaybederek Horasan hükümdarı Ebu Sait Et-teymuri'ye kaçtı²⁴⁶ ve Hasan Et-tavil'i Azerbaycan'dan kovmasına yardım etmesi için kendisine olan ilişkisini ilan etmesi karşılığında yardım etmeye çağırdı²⁴⁷. Ebu Sait bu çağrıya cevap vererek kuvvetlerini Horasan'dan Azerbaycan'a doğru yönlendirdi ve Hasan Et-tavil ile çatışmada çevre, H. 873 /M. 1468 yılında Hassan et-Tavil'in esaretinde öldürülen Ebu Sait'in aleyhine döndü.²⁴⁸

²³⁹ Kaddavi, *Tarih El-Irak*, a.g.e., s. 151-152.

²⁴⁰ Ebu Bekir El-Tahrani'nin Barni Olarak Lakabını Taktığı, Ancak Bar Muhammed'in Yerine Bağdat'ın Hükümdarı Olan Hasan Ali Zainal, Bkz: Tehrani, *Diyarbakriya*, a.g.e., C. II., s. 538.

²⁴¹ El-Ğayazi, *Tarih El- Ğayazi*, a.g.e., s. 332.

²⁴² El-Ğayazi, *Tarih El- Ğayazi*, a.g.e., s. 333.

²⁴³ Uzun Hasan Ordusunun Muazzamlığı İçin Bkz: Kadavi, *Tarih El-Irak*, a.g.e., s. 152.

²⁴⁴ El-Ğayazi, *Tarih El- Ğayazi*, a.g.e., s. 329; Hevandemir, *Tarih Habib El-Sir*, a.g.e., C. IV., s. 87..

²⁴⁵ Kaddavi, *Tarih El-Irak*, a.g.e., s. 152-153.

²⁴⁶ Tehrani, *Diyarbakriya*, a.g.e., C. II.,s. 460 ; El-Ğayazi, *Tarih El- Ğayazi*, a.g.e., s. 327-328, 330 ; Başı Mincem, Ahmed İbn Latif Allah El-Mevlevi, Ö. 1117 H. / M. 1701, *Sehaef El-Ehber*, (Câmi' El-Devle Kitabının Arapça'dan Türkçe'ye Çevirisi), Şair Nadim Efendi Tarafından Çevrilmiştir, Yay. Amer Matbaası, III.Baskı,1285 H., s. 153.

²⁴⁷ El-Ğayazi, *Tarih El- Ğayazi*, a.g.e., s. 330, 380-381 El-Ğaffari, *Tarih Cihan Ara'a*, a.g.e., s. 251.

I.A/ Kara Koyunlular, Madisi, C. VI., s. 304.

²⁴⁸ Asfirazi, Hasan Ali'nin, Hasan El-Tevil'in Elindeki Yenilgisinden Sonra, Ebu Said'e, Ülkesinin Hazineleriyle Birlikte Azerbaycan, Irak, Bilad El-Cebel Ve İran'ın Yönetimini Ve Ayrıca Hasan El-Tavil'in Ülkesinden Kovulmasına Yardım Etmesi Durumunda Adına Vaaz Ve Sukka'yı Vermeyi Taahhüt Ettiğinden Bahseder, Bkz: Asfirazi, *Ravdat El-cannat*, a.g.e., C. II., s. 282.

Hasan Ali'ye gelince, neredeyse esaret altına giriyordu, ²⁴⁹ bu yüzden esarete karşı intiharı tercih etti ve bu, H. 873 / M. 1469 yılının Şevval ayında idi.²⁵⁰ Azerbaycan ve İran'da Karakoyunlu yönetiminin çökmesiyle birlikte, Karakoyunlu için Bağdat dışında hiçbir etki alanı kalmadı ve Bağdat'ın onları da terk ettiği görülür. Gıyathi'nin zalim, aptal ve cahil olarak tanımladığı yeni hükümdarı Şah Mansur bin Zeynel, kıdemli askerler ve masum insanlar onun kaprislerine kurban gitmişti ve kadınlarla sefahatten başka bir derdi yoktu.²⁵¹ Halil Ağa ve Maksut Bey önderliğinde Musul'dan Bağdat'ı işgal etmek için hareket eden Akkoyunlu güçlerine böyle bir hükümdarla karşılarında herhangi bir direniş gösterilmesini beklenmiyordu. Bu kuvvetler Altunköprü'ye ulaşır ulaşmaz Halil Ağa, Şah Mansur'a bir ulak göndererek, "Ne diyorum: Diyorum ki ülke, güzel ülke, gelin teslim alın".²⁵² Dohla köyüne²⁵³ onları karşılamaya çıkarak onlara tam teslim olduğunu gösterdi ve onlar için bir iftar ziyafeti verdi. Bu davranışı, onu terk eden ve ona ve eşlerini kurtarmak ve kendisine itaat etmek için Halil Ağa'nın kampına katılan askeri personeli tarafından inkâr durumuydu. Akkoyunlu ordusu, Şah Mansur ile birlikte Bağdat'a girdi.

Bağdat halkına zarar vermediler ve yağmalamadılar. Bağdat'ı işgallerinden yedi gün sonra Şah Mansur'un mahkemesi görüldü ve çok sayıda tebaayı öldürmek suçlamasıyla hakkında idam cezası verildi ve Karar, H. 874 - M. 1469 yılında Cemadi el-Ahire'nin 14'üncü Pazartesi günü infaz edildi. Ayrıca iki arkadaşı Derviş Zül-nun ve Abdullah El-Esved'i de öldürdüler. Bağdat'ı iki ay on iki gün yöneten Şah Mansur'un ölümüyle, Irak'ta Karakoyunlu saltanatı tamamen ortadan kalkmış oldu.

1.9.4. Bağdat Akkoyunlu Devleti

Uzun Hasan, Karakoyunlu'ya ait tüm eyaletler üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırdıktan sonra başkentini Amad'tan Tebriz'e taşıdı ve Irak bu başkentten yönetilen bir devlet oldu. Karakoyunlu döneminde olduğu gibi. Görünüşe göre bu

²⁴⁹ Bu Yüzleşme Ve Ebu Said'in Öldürülmesi Hakkında Ayrıntılar İçin Bkz: Hevandemir, a.g.e., s. 8-89; Asfirazi, *Ravdat El-cannat*, a.g.e., C. II., s. 299-283.

²⁵⁰ El-Ğayazi, *Tarih El- Ğayazi*, a.g.e., s. 330-331, 381; El-Ğaffari, *Tarih Cihan Ara'a*, a.g.e., s. 251 ; LA/ *Kara Koyunlular*, Madisi, C.VI., s. 305,

²⁵¹ El-Ğaffari, *Tarih Cihan Ara'a*, a.g.e., s. 251.

²⁵² Ebu Sa'id Yenildikten Sonra Uzun Hasan Tüm İran'ın Kontrolünü Ele Geçirdi, Bkz: Savory,R.M:The struggle for supermcy in parsia after the death of tur "der Islam , Band 40,heft,1,Mai,1964, Berline, s. 52.

²⁵³ Dohle, Şu Anda Kalis Anderst İlçesinin Köylerinden Biri.

dönemde Irak durumu Akkoyunlu'dan pek ilgi görmedi, bu nedenle bu konuda bilgi az var. "Onların tarihlerinden birkaç bilgi dışında bize ulaşan bir şey yok" diyerek El-gıyazi bunu onaylanmakta olan çağdaş bir tarihçidir kendisi. Bilgi azlığı kafa karıştırıcı, çoğu Bağdat ve Hille gibi bazı şehirlerin hükümdarlarının isimlerini zikretmekten öteye geçmiyor. Irak şehirlerinin geri kalanına gelince, Musul hariç diğerleri hakkında bilgi kesiliyor.

Bilgiler, Bağdat yönetimine ilişkin bilgiler, Uzun Hasan'ın, kuvvetlerinin Bağdat'ı işgal ettiği haberini aldıktan sonra, bulunduğu Şiraz'dan, Kör Halil lakaplı Halil Ağa El-tivaci ve Kor Humus Bey bin Muhammed Bey'in katılması şartıyla, oğlu Maksut Bey'i hükümdar olarak atama kararı aldığını gösterir. Kısa bir süre sonra, Halil Ağa bir yıl sonra, özellikle 875 H. / 1469 yılında Cemadi El-ahire'nin altıncı günü Cuma gecesi öldü. Yerine Kor Humus'un kardeşi Halil Bey geçti. İkisi de Uzun Hasan'ın kuzenidir. Bu şehzadelerin yönetimi sırasında, genel olarak Irak'ın ve özel olarak Bağdat'ın koşullarının bir ölçüde istikrarlı olması zamanının çoğunu emirliğinin iç sorunlarını çözmeye adanmış olan Uzun Hasan'e ait vilayetlerin çoğunun genel durumunun istikrara kavuşturulmasının bir parçasıdır.²⁵⁴ El-gıyathi'nin sözleriyle, "Yapabileceği adaletten hiçbir şeyi bırakmadı".²⁵⁵ Belki de şikâyet ve davalarda adıyla anılan yasası ve vergi oranını düşürmesi bu istikrarın sebebiydi.²⁵⁶

Uzun Hasan'ın otuz yıl süren hükümdarlığı döneminde Akkoyunlu devletinin alanını genişletmeyi başardı. O dönem, bu devletin en parlak ve en güçlü dönemiydi. 1453'te Uzun Hasan sadece Diyarbakır Emiri iken, daha sonra Anadolu'nun doğu bölgelerine de hâkimiyetini genişletmeyi başardı.

Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ı yenmesi ve Arap Irak'ı ve Acem Irak'ı, İran'ı ve hatta Horasan'a kadar uzanan bölgeleri ele geçirmesiyle Uzun Hasan geniş bir imparatorluk kurabilmiştir.²⁵⁷ Uzun Hasan, Irak topraklarını Akkoyunlu devletine kattıktan sonra elde ettiği zaferler sayesinde bölgede büyük bir güç haline geldi.

Uzun Hasan'ın 1478'de vefatından sonra oğulları ve yeğenleri arasında süregelen ve alevlenen çekişmeler baş göstermeye başladı. Daha sonra ve özellikle 1490 yılında bu çatışmalar nedeniyle büyük ölçüde zayıflayan Akkoyunlu Devleti

²⁵⁴ Kaddavi, *Tarih Irak*, a.g.e., s. 154-155.

²⁵⁵ El-Ğayazi, *Tarih El- Ğayazi*, a.g.e.,s. 392.

²⁵⁶ Kaddavî, *Tarih Irak*, a.g.e., s. 155.

²⁵⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Devletleri*, a.g .e. , s, 190 – 192.

bozuldu ve babasının ölümünden sonra tahta çıkan Uzun Hasan oğlu Halil Bey, yanlış politikaları yüzünden devlet işlerini idare edip yeniden birleştirememiştir. Sonunda Diyarbakır valisi Yakup Bey'e yenilmesi üzerine öldürülmüştür. İktidara gelen Yakup Bey, Uzun Hasan'dan sonra en güçlü devlet adamıydı. İyi yönetimi sayesinde babasının şehzadelerinin saflarını etrafına toplamış, kendisine karşı gelişen isyancı hareketleri bastırmış ve Memlûklere karşı etkileyici zaferler elde etmiştir. El-karc'a karşı yürüttüğü seferlerde de başarılı olmuş, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'a karşı sefer düzenleyerek onu yenip öldürmeyi başarmıştır.²⁵⁸

Yakup Bey'in M. 1490 yılında hayatının baharında iken ölümü, Akkoyunlu devletinin zayıflamasına neden olmuş ve yönetici aile üyeleri arasında çıkmaya başlayan çatışmaların önünü açmıştır. Hem babası Yakup Bey'in (M. 1490-1492) yerini alan "Sungur" Bey, hem de ondan sonra "Rüstem "Mirza" (M. 1492-1497) ve ardından Ahmet Kude (M. 1497) ülkeyi yönetmede başarılı olamadılar ve uzun süre hüküm süremediler. Bundan sonra, yönetici ailenin birçok şehzadesi, her biri ayrı ayrı, Krallığın birçok bölgesinde kendilerini hükümdar ilan etti. Bunların arasında, sonunda Alvan Mirza ile bir anlaşma imzalayan Mervan Bey (M. 1498-1508) de vardı, buna göre Azerbaycan ve Diyarbakır bölgelerini kendisine bıraktı ve İran ve Irak onun yönetimi altında kaldı. Bu arada Safevi hanedanının kurucusu Şah İsmail'in kuvvetleri M. 1501 yılında Murad Bey'i yenmek için üzerine yürüyordu, bu yüzden Murad Bey Bağdat'a kaçtı. Şah İsmail'in kuvvetlerinin Bağdat'a doğru ilerlemesi üzerine Murad Bey, Bağdat'tan çekilmek zorunda kaldı ve böylece İran ve Irak M. 1508 yılında Safevi devletinin kontrol ve yönetimi altına girdi.²⁵⁹

Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin izlediği ekonomik politika, Irak'ın tüm ekonomik kaynaklarını kontrol etmeye yönelikti. Bu politika, ülkenin ekonomik, tarımsal ve ticari tesislerinin tamamının satın alınmasıyla sınırlıydı. Ya da nüfusun özel servetinin tekrar tekrar ele geçirilmesi için ülkenin çıkarlarını dikkate almadan onları elden çıkarım. Aynı şekilde şehzadeler arasında süregelen çekişmeler de durumun her bakımdan kötüye gitmesine yol açmış, iç çatışmalar nedeniyle uğradıkları büyük kayıplar nedeniyle sonları kaçınılmaz olmuştur. Budurum iki devletin iktidar döneminde Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarlarında açıkça gördüğümüz bir şeydir.

²⁵⁸ Saatçi, *El-Keyan Türkmen*, a.g.e., s. 77-78.

²⁵⁹ Yinanc, Mukrimin Halil, *İslam Ansiklopedisi*; " Akkoyunlular, C. 1, İstanbul 1965, S. 259.

2. SAFEVÎ VE OSMANLI DEVLETLERİ DEVRİNDE IRAK VE TÜRKMENLER

Irak tarihinde yaşananların kilit bir kutbu olan ve coğrafya, din ve siyasetin egemenliğiyle doğrudan ilişkili olan Safevi devletine bir önsözün başlangıcı, Bu nedenle, Safevî devletinin yaşadığı en önemli noktaları hızlı bir şekilde sunmak gerekir, çünkü bunlar esas olarak çalışma konusuyla ilgilidir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlıların Irak'a girişi 1534, Sultan IV. Murad döneminde Osmanlıların Irak'a girişi 1638'dir.

2.1. Safevi Devri

Safevî devleti bu İslami Doğu'da kurulmuş en önemli ülkelerden biridir, İran'da kurulmuş ve Horasan ve Afganistan'a ulaşan, Irak, Diyarbakır, Karac ve İslam dünyasının diğer bölgelerine ulaşan Safevi İmparatorluğu'nun kurumunu önemli olmayan bir coğrafi noktaya yaymak üzere başlatılmıştır, Bütün ülkeler ve milletler gibi bu devletin kurulması sırasında hüküm süren şartlara bağlı olarak güç ve zaafet dönemlerinden geçmiştir, özellikle de daha önce bahsettiğimiz Timurlu olan başka bir imparatorluğun yıkıntıları üzerine kurulduğu için ²⁶⁰ O zamanlar, ülke temelde zayıf olan yöneticileri arasında bir kaos ve bölünme halindeydi, Bu şartlar altında, on altıncı yüzyılın başında imparatorluğun tahtında yeni bir aile ortaya çıkar, Safevi hanedanının kökenini ait olanlara ve hanedanlarının kökenine vurgulamak gerekir, Soyları, yıl içinde(H 650-735 / M 1252-1334) tarihlenen Şeyh Safi el-Din el-Erdebili'ye kadar uzanır ve ona göre, Arap ve İslam Doğusu ile ilişkilendirilen ve ailenin kurucusu beşinci büyükbabası olan ünlü ve tarihteki rolünü ortaya çıkaran en önemli Safevi devlet adamı İsmail Şah Safavid'in soyuna kadar uzanır, Bu devlet, saf soyunu evin ailesine (sallallahu aleyhi ve sellem), özellikle de babasının yanından İmam El-Kadhim'e (sallallahu aleyhi ve sellem) kadar uzanan Safevi unvanını ondan almıştır. ²⁶¹

²⁶⁰ Türkmen Kökenli Yönetici Bir Hanedan, Orta Asya'da Afganistan, Hindistan, Horasan, Irak Ve Levant Da Dahil Olmak Üzere Geniş Bölgeleri, (1363-1506) Arasındaki Dönemde Anadolu Platosu'na Kadar Yönetti Ve 1405'e Kadar Semerkant'ı Başkenti Olarak Aldı ;Bkz. Şeyh, Muhammed Emin ,*Hakiket Teymorlenk El-Azim* , C. II, (Çev. Abdülkadir Yahya El-Dirani'nin) , Yay. Dar Nour El-Başır Basım Ve Yayıncılık İçin 2011, Kahire, Mısır, s. 10.

²⁶¹ İbn Bazzaz, Tevekoli Bin Hacib El-Erdebili, *Safwa El-Safa*, a.g.e., s.2 ; Ayrıca Bkz. Esterabadi, Seyyid Hasan İbn Murtaza Hüseyin, *From Şayh El-Saffi* , *From Şayh El-Saffi To Şah El-Saffi (Az Şayh Safi Ta Şah Safi)*, Tahran, İran, H.1366, II.Baskı , s. 14-15.

Bazı tarihçiler gelip bu soyu sorguluyorlar ve bunun nedeni, gördüklerine göre, bahsedilenlerin geçerliliğini kanıtlayacak kanıtların eksikliğidir ve bu, bu bakış açısını benimseyen bazı tarihçilere göredir.²⁶²

Safevilerin ait oldukları soy konusunda, kanıtlamak veya inkar etmek için siyasi çıkarların müdahalesine bağlı oldukları görüşlerin çokluğundan çıkarımda bulunuyoruz, ancak Safevilerin soylarını Ehl-i Beyt'e kadar izlediklerini söyleyenlerin, dini rollerini güçlendirmek ve hakkın sahibi olduklarını ve iktidara ilk çıkanların kendileri olduklarını kanıtlamak istedikleri için olduğu bildiriliyor, Aryan halklarına ait olma ilkesinde ısrar edenler, aynı zamanda, onlar tarafından dirilen ruhu ve ulusal canlanmayı kışkırtma amacına da sahiptir.²⁶³

Geçmişte Safevilerin krallarının kralın sistemine ve ilahi hak üzerindeki yönetimlerine dayanmaları, yani tanrılar adına yönetmeleri ve bu kültür veya idari yönetim sisteminin, İslam gelip o sırada mevcut kavramları değiştirene kadar, komşu medeniyetlerin ve kültürlerin çoğunda yaygın olması yaygındır, Resim, İmam Hüseyin'in, Perslerin son kralının kızıyla (III. Bezdger) evlendirilmesiyle kristalleşti.²⁶⁴ İmam Ali Zeynel-Abidin El-Seccad, ona selâm olsun, onun için doğdu ve böylece iktidara yükselişlerinde ve meşru hak ve kraliyet hakkı ile ilgili meseleleri denetlemelerinde uzuvlarından şan topladılar, birincisi ön vizyona göre, ikincisi Pers kraliyet geleneğine göre.²⁶⁵ Safevi hanedanının tarihi doludur ve Sincan bölgesinden başlayan dini bir harekete veya devrime öncülük eden Muhammed Şah'ın oğlu Firoz Şah ile başlar.²⁶⁶ Bu devrimin ve yaptıkları bu hamlelerin bir sonucu olarak, geniş alanlar üzerindeki etkilerini genişlettiler ve büyük servetleri, özellikle de hayvancılığı kontrol ettiler, bu da onları bir anda bu kadar çok sayıda insanı barındırabilecek geniş alanlar içeren yerlere taşınmaya zorladı.²⁶⁷ Önemli şahsiyetler yönetmeyi başardılar ve Safevi devletinin gücü azar azar artarak İsmail Şah döneminde gücüne ulaştı ve İsmail Şah döneminde onun saltanatı sırasında ve onun rehberliğinde Şii doktrinine (Oniki)

²⁶² El-Ülîmi, Mücîr El-Dîn, Ö. H. 927, *El-Enes El-Celîl Btarih El-Kudüs Ve El-Halîl*, C. II, (Çev. Mahmud Odeh El-Kaabneh), Yay.Dennis Kütüphanesi, s. 308-309 ; Bkz. El-Arzi, Abu El-Vefa İbn 'Omer, *maadin El-zeheb fi El-aayan El-moşrife bihm fi halab*, Yay. Yay.Dar El-Ma'ali, s. 470.

²⁶³ Cuma'a, Badie Ve Ahmed El-Holi, *Tarih El-Safeviyon Ve Hezaretehom*, C. I, s. 29.

²⁶⁴ Yezdcir (631-651), Sasani Devletinin Son Kralı Ve II. Hüsrev'in (590-628) Torunu Olan Yezdicar İbn Şahryar İbn Parviz İbn Anuşirvan, Yıldan (632-652) İtibaren Hüküm Sürdü Ve Saltanatı Sırasında Saad Bin Ebi Vakkas'ın Liderliğindeki Kadisiyahi'de Arapların Zaferinden Sonra 636'da Müslüman Arapların Elinde Sasani Devletinin Sona Ermesiydi ; Bkz. El-Balazeri, *Fotouh El-Buldan*, a.g.e., s. 307.

²⁶⁵ Safevi, Rahimzadeh, *Şerh Hrob Ve Tarih Ve Heyat El-Şah İsmail El-Safevi*, s. 26.

²⁶⁶ Hamavi, *Mocem El-Boldan*, a.g.e., C. III, s. 267.

²⁶⁷ Farahidi, Hüseyin İbdal, *Silslet El-Neseb El-Safevi*, Yay. Dar-I Alaalemi, s. 6.

hakim olan ve Melik El-Muzaffer (H 907 / M 1501) olarak adlandırılan ve adına eleştiri uydurarak açıkça şunları yazdı: Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın Resûlü'dür ve Ali Allah'ın koruyucusudur ve özellikle Tebriz'deki reformları ve değişiklikleri, bu dini değişikliklerden, özellikle de Şii mezhebinin ülkede resmi bir doktrin olarak ilan edilmesinden korktukları ve insanların çoğunluğunun bu konuda çok az bilgiye sahip oldukları için bazı takipçileri ve sadıklarının endişe odağı olmuştur.²⁶⁸

İsmail Şah kralın iç işlerini pekiştirdikten ve kendi başına yeni bir fenomen olduktan sonra, zamansal ve manevi güçleri birleştirdiği için kişilik ve yaklaşım bakımından kendisinden öncekilerden farklılaştı, Gerçekten bir siyaset ve devlet adamı, aynı zamanda bir din adamı ve mensubu olduğu On İki mezhebin rehberiydi ve sağ elindeki kılıcıyla ve insanlara çağrısıyla egemenliğini pekiştirir ve devletini en iyi şekilde genişletirdi, bu yüzden işler bütünleşik bir güç ve yumuşaklık metodolojisine göre iyi gidiyordu, özellikle de içinde yaşadığı koşullar kolay değildi, bu yüzden açgözlüler çoktu ve ona düşman olanlar çoktu, dini nedenlerden veya otoriter siyasi hırslardan dolayı hükümeti kontrol etmede temsil edilen otoriter siyasi hırslar ve tehlikeler her taraftan kuşatılıyordu, bunlardan ilki güçlü Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Safevileri, bölgelerin kontrolü için rekabet açısından dini ve siyasi olarak baş düşman olarak gören, Özbek kabileleriyle çatışmaları, çölde yaşayan ve her zaman tarım arazilerine saldıran Afgan kabilelerinin saldırıları ve Arap ve İslam Meşrik bölgesini tehdit eden en belirgin tehlike, Portekizliler ve Basra Körfezi'nde konuşlu filoları ve iyi adamların başını keşfetmeleri tarafından temsil edildi.²⁶⁹ Safevi İmparatorluğu'nun kendine ulaşmak ve varlığını sürdürmek ve hatta yeni yerlerde genişlemek için uğraşması gereken durumun gerçekliği buydu ve İran'ı Irak'tan Anadolu'dan ayırdığı için önemi nedeniyle İsmail Safevi'nin Kürdistan bölgesine doğru yürüttüğü ilk seferdi.²⁷⁰ Bu bölgelerin kontrolünü ele geçirdikten sonra, Arap dünyasındaki büyük güçlerle, özellikle de Portekiz filosuyla açık savaş halinde olan Osmanlılar ve Memlükler'le doğrudan temas halinde oldu, Memlükler ve Osmanlılar arasındaki mevcut çatışmaya ek olarak ve Safevi ilerlemesi başladığında, özellikle Safeviler

²⁶⁸ Şeybanî, Nizamüddin Mücri Şeybanî, *Teşkil El-İmparatoriye El-Safeviye*, Tahran, H.Ş.1993, s. 89.

²⁶⁹ Nawar, Suleiman Abdullaziz, *Tarih El-Şoeob El-İslamiye Fi El-Asr El-Hadiz*, C.I, Yay. Dar El-Nahda El-Arabiya, Beyrut, 1971 M., s. 26-27.

²⁷⁰ El-Bedlisi, *Şaraf Nama (Risalat al-Badlisi)*, Ö. 1012 H. / 1603 M., C. I ,(çev.Muhammed Ali Avni), Dar İhya El-kutub El-arabiye, İsa El-Bab El-Halabi, Kahire, M. 1962, s. 28, 104, 121.

birkaç bölgeyi kontrol ettikten sonra, hem Osmanlı hem de Memluk partilerinin endişelerini artırdı ve İsmail Şah'ın her iki tarafa da sadece önleyici olduğu ve endişelenmeye gerek olmadığı konusunda güvence veren bir mesaj göndermesini sağlayan şey buydu. ²⁷¹ Bununla birlikte, Safeviler gözlerini Irak'ı kontrol etmeye diktiler, çünkü Irak, stratejik konumuyla, Safevi ve Osmanlı partileri için büyük önem taşıyordu, çünkü her iki tarafa da sadık ve bölünmüş sınır kabileleriydi ve Osmanlı İmparatorluğu durumun ciddiyetini hissetmeye başladı, Irak'ın kontrolünün İsmail Şah'a Şii Müslümanlar arasında çok büyük bir konum kazandırması ve hatta Irak'a yönelik Safevi seferinin Tebriz'i terk ettiği yıl (H 912 / M 1506) bu sefer Kürdistan Bölgesi'ne gitmiş, ancak bu sefer karşılaştığı Kürt direnişi nedeniyle amacına ulaşamamış ve ileri Safevi güçleriyle karşı karşıya geldiği bilinen Sarim El-Mekri'nin başında yer almış ve Safevi kuvvetleri Maraş ve El-Bustan bölgesine saldırmıştır. ²⁷² Onlar üzerindeki kontrolünü sıkılaştırdıktan sonra, Diyarbakır'a doğru yöneldi ve Şah kendisinden önce bir milletvekili olan Muhammed Han'ı atadıktan sonra, Şah'ın yakın ortaklarından birini işe aldılar ve ardından Akkoyunlu ailesinin son kalelerini ortadan kaldırmak için Irak'a hazırlanmaya başladı. ²⁷³ Safevileri Irak'ı işgal etmeye teşvik eden çeşitli unsurların yanı sıra Irak'ın stratejik konumuyla ilgili yukarıda belirtilen nedenler de vardı, motifler hem siyasi hem de ekonomikti, özellikle de Irak'a yönelik bu Safevi kampanyalarının ana motoru olan mezhepçilik, çünkü Şah'ın hareketi Oniki doktrinin yayılmasına dayanıyordu, bu yüzden Safeviler kendilerini doktrinin ilk savunucuları ve yayılmasının sorumluluğunu gördüler ve Kerbela, Necef ve kutsal yerlerin geri kalanı üzerindeki kontrollerinin hareketlerine güçlü bir ivme kazandırdığını ve hedeflerine ulaştığını fark ettiler, Buna ek olarak, Irak'taki Şiiler gibi bazı mezhepler, Şah'a savunucuları ve avukatları olarak baktılar ve Safeviler Irak'a girdikten sonra, mimari reformlara olan ilgileri gibi onları halka yaklaştıran bazı çalışmalar yapmaya başladılar Özellikle kutsal türbelerde, Sünni Müslümanlarla aralarındaki ilişkilerin bozulması durumunda Safevilerin yanlarında duracağına

²⁷¹ Hoşenk, Abdüll-Reza Mehdi, *Tarih El-İlakat El-İranyie*, Yay.Dar El-Maaref, Kahire, s.13; Bkz. El-Hanefi, İbn Ayet Muhammed İbn Ahmed, *Bedâ'i El-Zuhur Fi Vekaei El-Dhoor*, C. IV, (Çev. Muhammed Mustafa), Yay.Mısır Genel Kitap Teşkilatı, I.Baskı, s. 123.

²⁷² Türkiye'nin Güneyinde Kilikya İle Anadolu Arasında Yer Alan Bir Bölgedir ; Bkz. El-Hamavi, *Mocem El-Boldan*, a.g.e., C. III, s. 213.

²⁷³ Akkoyunlu, Celairi Hanedanlığından (1340-1410) Sonra Irak'ı Yöneten Ve Beyaz Kuzu (1470-1508) Olarak Bilinen Bir Hanedandı; Bkz. Hoşenk,a.g.e., s. 12-13.

inanıyorlardı.²⁷⁴ Bu dini nedenler, nüfusunun yarısı Şii olduğu için Irak'taki Safevilerin ilerlemesinde önemli bir rol oynadı ve aynı zamanda Irak nüfusunun ikinci yarısı, Osmanlıların Safevi gelgitini püskürtmesine yardımcı olan önemli bir faktör olan Sünni Müslümanlardı Şah, Bağdat'ı işgal etmek için siyasi, ekonomik ve sosyal koşullardan iyi yararlandı ve bu göreve iki ordu hazırladı: kendi liderliğindeki birinci ordu ve Hasan Bey Lala liderliğindeki ikinci ordu ve Bağdat hükümdarı bu saldırıyı öğrendiği anda geri çekildi ve kaçtı ve Safeviler savaşmadan Bağdat'a girdiler ve Safevi devletinin mülküne sahip olduklarını belirtmek için adına madeni para basarken kürsülerinde Şah İsmail I'e hitap ettiler ve bu yıl içinde gerçekleşti (H. 914 / M. 1508)²⁷⁵ Irak'a girdikten ve kontrollerini sıkılaştırdıktan sonra, Safeviler Irak'ı boyalarıyla boyamaya başladılar, bu yüzden Irak'ın işleriyle ilgilendiler ve çıkarlarının başında Şii kutsallıklarının yeniden inşası gibi dini konular vardı. Özellikle Şah'ın Kerbela'da İmam Hüseyin'in sahnesine yaptığı ziyaretten sonra imamların türbelerinin yeniden inşasına büyük ilgi vardı Irak'a girdikten ve kontrollerini sıkılaştırdıktan sonra, Safeviler Irak'ı boyalarıyla boyamaya başladılar, bu yüzden Irak'ın işleriyle ilgilendiler ve çıkarlarının başında Şii kutsallıklarının yeniden inşası gibi dini konular vardı. Özellikle Şah'ın Kerbela'da İmam Hüseyin'in sahnesine yaptığı ziyaretten sonra imamların türbelerinin yeniden inşasına büyük ilgi vardı.²⁷⁶ Ancak Osmanlı İmparatorluğu bunun gücünün zirvesinde gerçekleşmesine izin vermedi, Safevi gelgitinin güçlü bir devlet kurmasına ve hatta Irak'ı elinde tutmasına izin vermeyecek, daha önce bahsedilen nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu için büyük önem taşıyan Irak'ı elinde tutmasına izin vermeyecek, Irak'ı Osmanlı-Safevi çatışması için bir arena haline getiren ve Osmanlı İmparatorluğu lehine sonuçlanan siyasi, dini, coğrafi ve diğer nedenlerden dolayı. Irak'ta meydana gelen bu çatışmalar ve gelişmeler bağlamında, Irak'ta da dahil olmak üzere birçok türkmen klanı yerleşti.

²⁷⁴ El-Heridi, Muhammed Abdüllatif, *El-Hrob El-Osmaniye Ve Eseroha Fi İnhsar El-Med El-İslamiye Ala Evropa*, Yay.Dar El-Sahva, I.Baskı , Kahire, H. 1408 / M. 1987, s. 46-49.

²⁷⁵ Kazvini, Ebu Yahya Zakariya El-Kazvini, Ö.682 , *Asar El-Bilad Ve Ekbar El-İbad*, Yay.Dar El-Risalah, Kahire, Mısır, s. 7.

²⁷⁶ El-Helö, Ali Nima, *Ahvaz Kabileleri Ve Aileleri*, C. IV, Yay.Modern El-Ura Yayınları, Necef, 1970, s. 176.

2.2. Safaviler Devrinde Yerleşen Türk Boyları

2.2.1. Bakdli / Bakdili (Beğdili)

Oğuzların kollarından biri ve Oğuznama Reşid El-Din'de beş koldan biri olarak bunlardan bahsetmiştir Bakdili'nin ana kolu, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Halep Türkmenleri içindeydi ve Bakdili, Safevi devletinin kurulmasına katkıda bulundu Bunların büyük bir kısmının bu amaçla İran'a göç ettiği ve Şah Abbas Safevi döneminde El-Bakdili şehzadelerinden Sultan Kun Du Ghamsh olduğu bilinmektedir Şah Abbas'ın Bağdat'a yaptığı ilk sefer sırasında Kerkük yakınlarındaki Dakuk Ba'da bulundu ve buradan Şah Abbas'ın hizmetine girerek sultanlık rütbesini kazandı ve Musul'un her yerinde Türkmen köylerinde yaşayan ve bugün Bek Dallı olarak adlandırılan aileler var.²⁷⁷

2.2.2. Şabak Aşireti

Bunlar hala Musul bölgesinde yaşayan Türkmen gruplarıdır ve Şabak bağlantısının kökenlerini ve bölgeye geliş tarihlerini belirlemek mümkün değildir ve Tahmasp zamanında yaklaşık on bin çadır olduklarını bilen İran prenslerinden Şah Bek'e ait olduklarını söylemek mümkün değildir Ancak Şabak'ın Hac Bektaş ve Veli ile ilgili olduğu açıktır ve Şabak'tan bahseden en eski kaynaklar on altıncı yüzyıla ve M 932'ye (M 1526) kadar uzanmaktadır.²⁷⁸

2.3. Osmanlı Devri

2.3.1. Osmanlıların Irak'a Girişi 1534 (İlk Dönem)

Osmanlıların başlangıcı, Orta Asya'dan Fırat Adası'nın tepesine kadar gelen ve Mukhlat şehrine bitişik topraklarda yaşayan ve daha sonra Ertuğrul önderliğinde Orta Asya'ya göç eden Türk aşiretlerinden biri olan Türk Kayyı boyuna mensuptu ve bu bölge, Selçuklu Romalıları ile Harizmalılar arasındaki çatışmaya ve Turani olarak

²⁷⁷ Avcı, a.g.e., C. II, s. 133.

²⁷⁸ Avcı, a.g.e., C. II, s. 134.

bilinen halkların evi sayılan vatanları arasındaki çatışmaya sahne oldu.²⁷⁹ Tuğrul Bey de Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatının gelişmesinde büyük etkisi olan bir adım atmış, bu da Sultan Alaeddin Selçuklu'ya yaptığı yardımdır ve adı I. Kayqubad H 616 – 634 / M 1219 – 1237, Bu çalışmanın büyük etkisi oldu, çünkü o zamanki Osmanlılar, yani Ertuğrul kabilesi, bugün Ankara şehri olarak bilinen yer yakınlarındaki verimli toprak parçalarını kesti, Kabile, özellikle varlığının ve sürekliliğinin imkânını sağlamak amacıyla iktisadi faaliyetini uygulamaya başlamış, kısa bir süre sonra kurucu İbn Ertuğrul Osman döneminde emirlik rütbesini işgal ederek Bizans varlığına karşı cihadda verdiği hizmetleri ödüllendirmek ve iade etmek, Büyük ün kazanmak ve daha sonra adı tüm kabileye "Osmanlılar" olarak adlandırıldı ve emirliklerinin işlerini, Osmanlı'nın kendisine "Badshah" lakabının takıldığı noktaya gelene kadar alimler, Sufi şeyhleri, tüccarlar, imalatçılar ve diğerleri için bir sığınak haline getirmek için büyük özen gösterdiler²⁸⁰ Yani kral ve padişah, Osmanlı Devleti'nin girdiği yeni bir dönemin ve gelişmenin başlangıcıydı.²⁸¹ Bu devlet Bizanslılara karşı genişlemeye ve zaferler kazanmaya başlamış ve devletleri özellikle Sultan Orhan döneminde ve ondan sonra oğlu Murad ve daha sonra çok güçlü olan ve bu bölgelerde merkezi bir devlet kuran I. Bayezid'in zekası, kurnazlığı, gücü ve kudretiyle dünyayı yöneten Sultan I. Selim'e kadar genişlemeye ve güçlenmeye ve güçlenmeye başlamış ve ondan sonra egemenliği, çıkardığı çok sayıda kanun nedeniyle Kanuni Lakaplı oğlu Süleyman'a devretmiştir, Bu padişahın dönemi ve devletinin genişlemesi ya da fetih olarak bilinen şekliyle bu çalışmanın ana eksenini ve Kanuni Sultan Süleyman'ın M 1534'te Irak'a nasıl girdiği, Öncelikle Sultan Süleyman'ın (H 926/1520-974-1566) seleflerinden daha az hırslı olmadığını söyleyebiliriz Özellikle babası Sultan Selim, dünyanın doğusundan Mağrip'e ticaret için dünyadaki denizlerin kontrolünde İslami kontrolü ön plana çıkaran genişleyen bir imparatorluğun oluşumunda, Sultan Süleyman, düşman ve dost, özellikle Avrupalılar ona büyük diyene kadar siyasetteki en parlak sultanı.²⁸²

²⁷⁹ Amin, Muhammed Kasim, *1/2/1414 Tarihinde Mekke Kültür Kulübü'nde Verilen Bir Konferans, Aşağıdakiler De Dahil Olmak Üzere Web Sitelerinde Mevcuttur: W-W-W/A1/K-A-S-L-M-Ht.*

²⁸⁰ Badşah: Farsça Bir Kelimedir Ve İmparator Anlamına Gelen Unvanlardan Biridir ; Bkz. El-Taberî, a.g.e., s. 234.

²⁸¹ El-Mavirdi, Ebu El-Hasan Ali Bin Muhammed Bin Muhammed Bin Habib El-Bağdadi, Ö.H. 450, *El-Ahkam El-Sultaniye Ve El-Vilayat El-Diniye* , (Haz.Dr. Muhammed Jassim El-Hadini'nin) , Yay. Bilim Akademisi, Bağdat, 2001, s. 200.

²⁸² El-Hallak, Ahmed El-Bediri, *Havadis Dimeşk El-Yeomiye* , (Haz.Ahmed Ezzat Abdül-Karim) , Kahire, 1959, s. 101-107

Dönemi, saltanatı iktidarın altın çağı olana kadar her düzeyde güç, zafer ve başarılarla karakterize edildi ve Avrupa cephesinde zaferler kazandı ve Avrupa dini bölünmeye tanık olurken Katoliklere karşı Protestanlarla ittifak kurdu .²⁸³ Kalenin sürekli bombalanmasından ve birkaç kulenin Osmanlı kontrolünden sonra Fransızlarla ittifak kurduktan sonra Akdeniz'de başarılı oldu Adanın Emiri, Kanuni Sultan Süleyman'dan önce savaşı sona erdirmek için müzakereler istedi 21 Ocak 1522'de St. John Şövalyeleri'nin adadan ayrılmasına izin veren müzakereler sona erdi ve Osmanlı gemileri onları Candia limanına getirdi,²⁸⁴ Böylece, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Belgrad kalesi H 928 /M 1521'de açıldı, Avrupa'nın kalbine giden yol açık. Bu yüzden adanın açılışını kontrol edin (Rodos Radoss)²⁸⁵ St. John A. Şövalyeleri'nin zaptedilemez kalesi.²⁸⁶ Aslında Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde dünyanın merkezi ve en güçlü devleti olarak ortaya çıkmıştır.²⁸⁷ Bu iki kalenin yıkılmasıyla Batı, Osmanlı gücünün fethedilemeyeceğini anlamıştı. Avrupa kıtasındaki güç dengesi için önemli ve temel bir faktör haline geldiğini, Uluslararası politikada artık Osmanlı'yı ilgilendirmeyen bir mesele kalmamış, diplomatik düzeyde Osmanlı İmparatorluğu ile bu dönemde diğerleri arasında izlenen diplomatik gelenekler, bu halkların devlete kolaylıkla baktıklarını vurgulamıştır. Prestij ve haysiyet nerede , Diplomatik yazışma biçimleri bunun en iyi kanıtıydı.²⁸⁸ Cihat hareketi varlığını sürdürdü, Bu dönemde zirveye ulaşana kadar Osmanlılar Avusturya'nın başkenti Viyana'ya (Viyana)²⁸⁹ girmekten geri adım attı (H 937 / M 1530), ki bu ilk kez bir şehir Osmanlı kuvvetlerinden kaçtı.

²⁸³ Anis, Muhammed, *El-İmparatoriye El-Osmaniye Ve El-Şark El-Arabi*, Yay.Darül Kutub El-İlmiyye , Kahire, 1962, s. 110.

²⁸⁴ Ancan, Fereydon, *Kanuni Sultan Süleyman, Sultan El-Berrin Ve Bahreyn*, Yay.Darül Nil, 1. Baskı, 2014, s. 62.

²⁸⁵ Rodos, Asya Kıyılarına Yakın Bir Adadır Ve Adı, Gül Anlamına Gelen Yunanca Kelimeden (Rodon) Türetilmiştir. Bkz. Ferit Bey, Muhammed, Ö.H. 1338, *Tarih El-Devle El-İliye El-Osmaniye*, (Haz. İhsan Haki) , Yay. Dar El-Nafais, I.Baskı, Beyrut, Lübnan, 1941, s. 176.

²⁸⁶ "Malta Keşişleri" Olarak Da Adlandırılan St. John Şövalyeleri, Haçlı Seferleri Döneminde (Kudüs) Hastanenin (St. John) İşlerini Yürütmek İçin Amlevion Tüccarları Tarafından Kurulan Bir Organdan Kaynaklandı Ve Daha Sonra (Taoizm Şövalyeleri) Örneğinde Bir Savaş Organına Dönüştü. Daha Fazla Bilgi İçin Bkz: Langer ,William, *Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, C. II, (çev, Muhammed Mustafa Ziada), Ed. Mısır Rönesans Kütüphanesi, Kahire, s. 707.

²⁸⁷ El-Sakâfi, Yusuf Bin Ali, *Mevkîf Evropa Mn El-Devle El-Osmaniye*, Basım Ve Yayıncılık İçin Dar El-Harzi, 1417 H,I.Baskı, s. 46.

²⁸⁸ Mustafa , Nadia, *Osmanlı Döneminde İslam Tarihinde Uluslararası İlişkiler Güç Ve Prestijden Doğu Sorununun Başlangıcına*, C. XI, Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü, Kahire, 1417 H / 1996, s. 123.

²⁸⁹ Viyana, Tuna Nehri Üzerinde Bulunan Roma İmparatorluğu Ve Macaristan Krallığı'nın Başkentidir. Bkz. Ferit Bey, a.g.e., s. 216

Osmanlı İmparatorluğu kısa sürede Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç kıtadaki çeşitli bölgeleri fethetmeyi başardı, Böylece, bilim, sistemler, dinler ve farklı ırklarla dolu bir okyanus gibi olana kadar siyasi ve kültürel bir boşluğu doldurdu.²⁹⁰ 10. yüzyılda bile M / 16. yüzyılda, Osmanlı toplumu çok karmaşık ve çeşitli bir dereceye ulaştı. Bununla birlikte, yasalar ve düzenlemeler sıkı bir şekilde uygulandı ve bu yüzyılı yüzyıldaki reform yazarları için bir örnek haline getirdi (H. 11 / M.17) . . Nitekim Fransız düşünür (Bodin), yüzyılın sonunda (H.10 / M.16) Badşah'ın sadece İslam dininin başı olmadığını gördüğü için Fransa'yı Osmanlı İmparatorluğu olarak yönetmesini kralına tavsiye etmiştir, Ama aynı zamanda Ortodoks ve Katoliklerin başıdır. Ve imparatorluğunda bulunan ve bu dinlerin mensuplarına eşit davrandığı Musaikler. Bu dönemde hüküm süren padişahlar, İslam'ın teşvik ettiği niteliklerle bu seviyeye ulaşmışlar, böylece kişiliklerini artırmışlar, tebaalarını geliştirmişler, samimiyet ve sadakatlerini kazanmışlar, böylece sertlik ve ciddiyet nitelikleri hoşgörü ve adalet nitelikleriyle birleştirilmiştir. Kaynaklar, birçok olayla ortaya çıkan bu nitelikleri övmüştür. Ayrıca, bu sultanlar bilimin koruyucuları, medeniyetin kurucularıydılar ve kendileri de çok fazla bilgiye sahiptiler . Kanuni Sultan Süleyman, zamanında hiçbir hükümdarın Kanuni Sultan Süleyman'dan daha iyi bir eğitim almadığını ve onun gibi büyük bir devletin yönetiminde parlak bir bilimsel yetişme tarzına sahip olmadığını anlattı.²⁹¹

Kızıldeniz'de, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Yemen de dahil olmak üzere topraklarının çoğunu kontrol etti , Bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını kanıtladığı en önemli iki savaşta, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını kanıtladığı Levant ve Mısır'da, Halep El Şam'daki ilk Marj Dabiq ve Mısır'daki ikinci Ridaniya'da kazandıktan sonra Arap Meşrik'e doğru yöneldi ve burada Memlük varlığını ortadan kaldırdı.²⁹²

Mısır ve Levant'ta işler durulduktan sonra, Osmanlılar onlar için en önemli hedefi dört gözle bekliyorlardı; bu, halifeliğin ikinci merkezini, Bağdat şehrini, Osmanlıları endişelendiren birkaç şeyin gerçekleştiği Bağdat şehrini, Avrupalılar ve Safeviler arasındaki ilişkilerin gelişmesini kontrol etmekte Bu, Pers Şahı Tahmasp'ın

²⁹⁰ El-Bahravi, Muhammed Abdül Latif, *Feth El-Osmaniin Aden Ve İntkal El-Tevazın El-Diveli Mn El-Ber İla El-Behr*, Yay. Dar El-Turas, I.Baskı, 1399 H / 1979M., Kahire, s. 84.

²⁹¹ Uztuna, *Tarih El-Devle El-Osmaniye*, C. I, s. 354, C. II, s. 466.

²⁹² İbn Tağri Bardi, Yusuf Bin Tağri Bin Abdullah El-Zahiri El-Hanefi, *El-Ncom El-Zahire Fi Akbar Mısır Ve El-Kahira*, C. I, Yay.Dar-I Kitab El-Arabi , I.Baskı , s. 325.

1529'da Portekiz ve Romanya liderliğindeki bir dizi Avrupa ülkesi büyükelçisini kabul etmesiyle ortaya çıktı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Safevilere yardım teklif ettiler ve bu haber Şah'ın sarayındaki casuslar aracılığıyla Kanuni Sultan Süleyman'a ulaştı.²⁹³ Aynı şekilde, Osmanlı padişahını ziyaret eden ve Safevilerin gücü ve etkisinden duydukları korkuları yayımlayan ve Osmanlı padişahını Sünnileri desteklemeye teşvik eden heyetler aracılığıyla İstanbul'a gelenler.²⁹⁴ Siyasi, dinî ve ekonomik sebeplerle birleşen Kanuni Sultan Süleyman, Irak'ı özgürleştirme kararı almış ve Irak'a seferi Ekim 1533'ün yirmi birinci gününde başlatılmış ve bu sefere Osmanlı İmparatorluğu Sadrazamı İbrahim Paşa önderlik etmiş ve bu seferin duraklarında duracak bir rotası olmuş, önemi ve sonuçları, Sefer kışın Halep'te Diyarbakır'a doğru yürüyüşünü sürdürmek için durdu ve yerel prensler arasında bazı karışıklıklara neden oldu, ancak çabucak yerleşti ve Osmanlılara teslim oldular, daha sonra Tebriz şehrine doğru yürüyüşüne devam etti ve Temmuz 1534'te Osmanlılar tarafından fethedildi ve orada yerel prensler Osmanlı otoritesine teslim oldu , Buna karşılık, Sadrazam İbrahim Paşa, Kanuni Sultan Süleyman gelene kadar kalış süresini uzattı ve daha sonra ikisi Bağdat'a yönelerek Hemedan'a giden yola girdiler ve Safevi malzemelerinin kendilerine ulaşmamasını sağlamak için Bağdat'ı kuzey ve doğusuna bağlayan yolu kontrol etmek olan bu yolu almakla bir hedefleri vardı, Şah Tahmasp'ın Osmanlı'nın Bağdat'a doğru bu ilerleyişini engellemeye çalışmadığı, bu davranışının o dönemde yerel prensleri endişelendirdiği, yerel prenslerin Safevi Şahı'ndan bekledikleri desteği bulamadıkları için Osmanlı seferine hızla teslim olmalarını açıkladığı için olayların akışında önemli bir rolü olduğu için dikkat edilmesi gereken bir not vardır, Safeviler adına hüküm süren ve Muhammed Han olarak adlandırılan Bağdat'ın hükümdarı olan Bağdat'ın hükümdarı olan şey buydu, bu yüzden valizlerini toplayıp Osmanlıları teslim etmeye karar verdi ve gerçekte olan buydu ve Sadrazam İbrahim Paşa, otuz birinci Aralık 1534'te hiç savaşmadan Bağdat'a girdi ve iki gün sonra Sultan Süleyman zafer, sevinç ve zevkle girdi.²⁹⁵ Osmanlılar bile güneye doğru genişlemediler çünkü aşiret ve kabilelerin liderleri Sultan'a sadakatlerini beyan etmek için Bağdat'a geldiler ve Sultan'a boyun eğdiler ve Basra'nın hükümdarı olan Reşid bin Maghames başkanlığındaki Basra'nın anahtarlarını ona verdiler ve böylece Sultan'ın nimetiyle

²⁹³ Longrigg, Stephen Hemsley, *El-İrak-il hadis*, C. I, s. 22-23.

²⁹⁴ Yağı, İsmail Ahmed, *El-Devle El-Osmaniye Fi El-Tarih El-İslami El-Hadiz*, Yay. Dar El-Obeikan , I.Baskı, H.1416 / M.1996, s. 56.

²⁹⁵ Longrigg, a.g.e., C.I, s. 30.

pozisyonlarında kalmalarını sağladılar.²⁹⁶ Böylece Bağdat ve Basra, Osmanlılara tabi hale geldi ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu Körfez'deki Portekiz varlığına karşı savunmak için kendilerine verilen sorumluluklar arasında yer aldı, ayrıca Cezayir'den, Lori tepelerinden, Katifik, Bahreyn ve Hawizeh'ten Osmanlılara itaat sağlamak için heyetler sağlandı ve bu bölgelerin prensleri ve valileri, Osmanlı Sultanı'nın adını platformlarda ve para biriminde anmaya söz verdiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının geri kalanına uygulanan para ve vergileri ödediler ve Kanuni Sultan Süleyman, yönetim meselelerini organize etmek için birkaç ay Irak'ta kaldı. Onlarda.²⁹⁷ Irak'ın Osmanlı hakimiyeti döneminden sonra, Kuzey Afrika, Yemen ve diğerleri gibi zayıf bölgelerde meydana gelen isyanlar doğrultusunda Bağdat'a ulaşana kadar çeşitli hareketler isyan olarak biliniyordu, Bağdat, içinde ordunun çeşitli isyanlarına tanık oldu, bunlardan en şiddetlisi Arap çoğunluğa sahip devletlerdeydi ve Irak'ın önemli ve stratejik konumu nedeniyle Osmanlıların bu isyanları ele almak için seferber olması, Osmanlıların düşmanları olan Safevilere komşu olması ve Kürt ve Bedevi kabilelerinin varlığı, tüm bunlar bu isyanların şiddetine yol açtı. Başî Muhammed bin Ahmed El-Tavil'in isyanı²⁹⁸ 1603 yılında, Blok Başî tarafından ayarlanan bir askeri subay iken kurulan, bu yüzden o ve süvari taburu Bağdat'ın kontrolünü ele geçirdi ve Osmanlı İmparatorluğu halkının kötü yönetimlerinin bir sonucu olarak sahip olduğu ve aynı zamanda klan liderlerinin, Bedevilerin ve Kürtlerin isyanında kendisine çektiği yoğun öfke olan çok önemli bir faktörden yararlandı ve Diyarbakır valisi Nasuh Paşa başkanlığında Sultan'ın kendisiyle savaşmak için soyduğu Osmanlı kampanyasını yenmeyi başardı.²⁹⁹ Bir sonraki isyan Bağdat'ta gerçekleşti ve Sobaşî isyanı olarak biliniyordu ve Yeniçeriler tarafından yönetildi ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı en tehlikeli isyanlardan biriydi, Bu isyanın ayrıntılarında yaşanan bir dizi olaydan sonra, Bekir el-Sobaşî'nin herhangi bir anlaşmazlık olmaksızın Bağdat'ın efendisi haline geldiğini ve tüm rakiplerini ortadan kaldırdığını söyleyebiliriz, ancak Sadrazamı Hüseyin Paşa ile arasında meydana gelen anlaşmazlık, ikincisinin kendisine Bağdat'ın yönetimini vermeyi reddetmesi sonucu meydana gelen anlaşmazlık ve iki taraf

²⁹⁶ El-Verdi, Ali, *Lamahat İctmaiye Mn Tarih El-İrak El-Hadiz*, C.I,Yay. El-Haydariye Kütüphanesi, I.Baskı, s. 55.

²⁹⁷ Longrigg, a.g.e., C.I, s. 23

²⁹⁸ Soyu Ozun Hassan El-Tavil'i Kadar Uzanıyor, Subaylardan Birinin Torunu Tamerlane, Kara Kounlu Kabilesini Yenmeyi Ve Emirliğine İlhak Etmeyi Ve Kuzey Irak Bölgelerinde Genişlemeyi Başardı; Bkz. Bedlisi, a.g.e., s. 212.

²⁹⁹ El-cuveyni, Abi El-Maali, *Ğayaz El-Ummem*, (Çev.Mustafa Alami Ve Fouad Abdellmoneim Ahmed) ,Yay. El-Rabban Matbaası, 2007, s. 230.

arasında gelişen olaylar ve Safeviler arasında gelişen olayların gelişmesini izliyorlardı, ta ki Bağdat'ın kuşatılması ve halkının açlıktan ölmesi Sobaşi'nin en tehlikeli kararları olması, yani Şah Abbas Safevi'nin Bağdat'ın anahtarlarını Bağdat'a göndermesi, Bu mesele Safevi devleti için beklenen fırsat olarak geldi ve Osmanlılar onları tehlikeli ve utanç verici bir duruma soktuktan sonra El-Subbaşi'yi yatıştırmaya çalıştılar ve El-Sobaşi Osmanlı teklifini kabul edip işlerin kendisine mahkum edildiğini ve eline geçtiğini düşündüğünde, onları almak ve şehri teslim ettikleri için özür dilemek için Safevilere gönderdi ve İran'dan ayrılan askeri kampanyanın tüm masraflarını karşılamaya hazır, Ancak olan şey, Safevilerin bu konuşmayı kabul etmemesi ve ordunun yürüyüşünü tamamlayıp Bağdat'ı kuşatması ve Sobaşi'nin Bağdat'ı savunmaya karar vermesiydi ve Bağdat kuşatması, kuşatmanın şiddeti ve tanık olduğu kuraklık ve yüksek fiyatlar nedeniyle durum onlar için kötüleşene kadar üç ay sürdü.³⁰⁰ Bir kuşatma ve plandan sonra, Persler 1623'te kaleye sızmayı başardılar ve binlerce Sobashi sadık tutuklandı, ayrıca Şah'ın kapılarını açarsa Bağdat'ı yöneteceğine söz vermesinin ardından Sobaşi Muhammed'in oğlunun ihaneti ve Şah Abbas Bağdat hakimini getirdi ve bazı dini konularda sorguladı ve ardından idam ve kafasının kesilmesini emretti.³⁰¹ Safeviler Bağdat sarayına girdiler ve Sobaşi Bekir ile kardeşi Ömer'i hapse attılar ve ardından idam edildiler.

Bu nedenle, Sobaşi devrimi, onlar için önemine rağmen Bağdat'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetlerinden çıkarıp Safevi İmparatorluğu'nun mülküne sahip olacak kadar tehlikeliydi ve böylece Bağdat, Osmanlı-Safevi mücadelesinin yeni bir aşamasına girecekti, Osmanlıların kontrolü yeniden ele geçirmek için birkaç sefer düzenlediklerini göreceğiz ve bunlardan kısaca bahsedeceğiz ve 1631'de Sultan IV. Murad'ın seferi olan Bağdat'ı Safevilerden geri alan sefere uzun uzadıya değineceğiz. Osmanlılar boş durmadılar ve Bağdat şehrinin Pers işgalinden neler olduğunu izlemediler, ancak restore etmek için hepsi büyük sultanların sonuncusu olan Sultan IV. Murad döneminde olan birkaç sefer hazırladılar, Sultan IV. Murad H 1021 / M 1612'de doğdu Genç yaşta Sultanlığı devraldı ve on yedinci padişahlar arasında sayısı ve zayıflık ve gerileme döneminin en güçlü ve en cesur sultanlarından biri ve krizlerle yüzleşmek ve yüzleşmek için en cesur ve yetenekli ve krizlerin sultanı ve zor durumların adamı olarak biliniyordu ve devlet düşmanlarına karşı koymak için bir dizi

³⁰⁰ İhsanoğlu, Ekmel El-Din, *El-Devle El-Osmaniye*, C. III, Yay. Darül Arabiye, s. 432.

³⁰¹ El-Mohebi, Muhammed Emin Bin Fadl Bin Moheb Allah El-Mohebi, Ö. H. 1111, *Holaset El-Eser*, C. 1, Yay. Dar El-Kutub El-İlmiyya, I.Baskı, s. 432.

önlemle Osmanlı Sultanlığı'nın gövdesine faaliyeti geri kazandırmayı başardı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı aktif olan muhalefeti, özellikle iç muhalefeti ve yeniçerilerin ortaya çıkardığı sorunları ortadan kaldırarak devletin prestijini yeniden kazanmayı başardı ve ardından Bağdat'ı Perslerden geri almak için hazırlıklara başladı.³⁰²

2.3.2. Osmanlı Devleti'nin Irak'ta İkinci Dönemi

2.3.2.1. Hafız Ahmed Paşa'nın seferi 1625

Sadrazam ona Bağdat'a bir sefer yönetme görevini verdi ve ordusu Rumili'den oluşuyordu³⁰³ Anadolu, Levant ve Mısır, Mardin'den Bağdat'a, ardından İski Musul'dan Kerkük'e giden yol³⁰⁴ Planlar yapıldı ve Bağdat'ın yeniden ele geçirileceği planı tartışmak için bir savaş konseyi yapıldı, bu yüzden planları Derna'daki Pers kuvvetlerinin tedarik merkezleri olan sınır noktalarına odaklanmalarını ve ardından Bağdat'a doğru ilerlemelerini gerektiriyordu, Sadrazamın görüşünün bir destekçisi ile onun bir muhalifi arasındaki görüşler ordu saflarını rahatsız etti ve çoğunluğun görüşüne razı oldu, yani doğrudan Bağdat'a doğru gitmek ve bu seferi harekete geçirmeden önce Bağdat'ın Pers hükümdarının Sadrazam elçisine ulaştı ve 1625'te Safi Kuli olarak adlandırıldı. Bağdat'ı geri almak isterse Şah'a yazması için bir teklif teklif edildi, ancak cevap şiddetliydi, teklifi hızla reddetti ve görmezden geldi.³⁰⁵ O zamanki Sadrazam'ın, Bağdat'ın Pers hükümdarının elçisinin girmesinden sonra planı değiştirdiği ve ordu liderlerini değiştirdiği ve Perslerin sürpriz bir saldırı yapacağından korktuğu için cephane ve Kerkük'ün açıkta kalan kanadını toplamakla ilgilendiği ve yorgun ordunun Bağdat'ı kuşattığı ve kuşatmanın yaklaşık iki ay sürdüğü söylenir, Bu uzun süreden sonra saldırdılar, ancak Persler onu püskürttü ve Osmanlılar bu saldırıda askerlerinin çoğunu kaybettiler ve Osmanlı ordusu Babıali ve Basra'dan yeni malzemelerle geldi ve belirleyici savaş 1626'da Osmanlı ve Pers partileri arasında gerçekleşti ve bu savaş Perslerden gelen büyük askeri malzemeler nedeniyle eşit

³⁰² El-Zarkeli, Hayrüddin, Ö.H.1396, *Medya Ansiklopedisi*, C.II , Yay.El-Maaref Network, s. 21.

³⁰³ Rumili, *Türkler Tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da Bulunan Topraklarına, Yani Yunanistan, Makedonya, Kosova, Sırbistan, Bulgaristan Gibi (Romalıların Topraklarına) Verilen Bir İsimdir*; Bkz. Yağı, a.g.e., s. 343.

³⁰⁴ İbnül-Esir, *El-kamil*, a.g.e., s. 231.

³⁰⁵ El-Seyyid, Muhammed Mahmud, *Tarih El-İmparatoriye El-Osmaniye*, C. III, Yay.Dar-I Adab, Kahire, s. 32.

değildi ve Pers Şahı Abbas'ın kendisi tarafından yönetildiler, Onun varlığı askerlerin psikolojik desteği ve morali açısından büyük etki yaratmış ve Persler saldırılarına üç yönden başlamışlardır.³⁰⁶

Fakat Osmanlı ordusunun o zamanki durumuna bir son verirsek, Perslerin sahip oldukları yeni durumla çelişen bir durumun gerçekliğini görürüz, çünkü sağlam bir liderlikten yoksun örgütlenme açısından, Pers saldırısını püskürtmesine rağmen, hızla geri çekildi ve iki taraf arasında müzakereler başladı ve daha sonra askerler ve komutanları Sadrazam'ın Şah ile gizli anlaşma yaptığını hissettiler, bu yüzden çadırında ona saldırdılar ve yaktılar, Hastalıklar Osmanlı askerleri arasında yayılmaya başladı, bu yüzden geri çekilmeye karar verdi ve sefer başkente giden bir konvoy tarafından mağlup edildi ve orada Sadrazam, kampanyanın bu başarısızlığının bir sonucu olarak istifa etti ve Bağdat'a doğru yeni bir sefere öncülük edecek yeni bir Sadr atadı.

2.3.2.2. Hüsrev Paşa'nın seferi 1629

Sultan IV. Murad döneminde Bağdat şehrini geri almak için ikinci girişim 1629'da başlatıldı ve büyük önderlikte Khusrow Paşa Recep Paşa'yı kendi adına hareket etmek üzere bıraktı ve bu sefer yeni bir yol aldı, bu da Akşehir - Konya – Halep.³⁰⁷ Bireh Jack geldiğinde askerlere teçhizatlarını tekneyle Felluce'ye taşımalarını emretti. Sefer yoluna devam etti. Diyarbakır'a giderken bir takım Kürt Beykvatlar sefere katıldı ve ardından Musul'a yöneldi. Kötü hava koşulları ve Osmanlıların Ardalan prenslerinden sürpriz bir saldırı korkusu nedeniyle harekâtın Şahrzor'a yönlendirilmesine karar verilen bir toplantı yapıldı³⁰⁸ Osmanlı ordusunun gerisinde, seferin doğrudan Bağdat'a gitmesi ve bu seferin Şahrzur'un kontrolünü ele geçirmesi durumunda³⁰⁹ Hiçbir engel olmadan.³¹⁰ Ve bu seferde, başarısızlığının önemli bir nedeni olan bir hata yaptı, bu da kaleyi inşa etmede orduyu boşa harcayan

³⁰⁶ Abu Fares, Abdüllkadir, *El-Nizam El-Siyasi Fi El-İslam*, Yay.Dar El-Risalah, Amman, s. 43.

³⁰⁷ Takkoş, Muhammad Suhail, *Tarih El-Osmaniin Mn Kıyam El-Devele İla El-İnkılab Ala El-Kilafa*, Yay.Dar-I Nafais, III.Baskı, Beyrut, 2013, s. 154

³⁰⁸ Salah El-Din El-Eyyubi'nin Torunları Ve Şu Anda İranlı Kürtlerin Yaşadığı Bölgeye Hakim Olan Ürdün Kürt Emirliğinin Sahipleri ; Bkz. El-Bedlisi, a.g.e., s. 142.

³⁰⁹ Irak'taki Vilayetlerden Biri Osmanlı İdari Bölümlerine Göre Kürt Çoğunluğa Sahiptir ; Bkz. *Sömer Dergisi*, C. II, 1949, s. 225.

³¹⁰ Ferit Bey, a.g.e. s. 321.

ve yoran büyük zamandı (Kalanbar) ³¹¹ Yenilenmesi iki aydan fazla sürmüş, Perslerin Osmanlı ordusu tarafından yerleştirilen ve üzerlerine su döktükleri mayınların etkisiz hale getirilmesinde elde ettikleri başarılarla ek olarak, bu seferin başarısızlığına katkıda bulunan nedenlerden biri de Yeniçeriler saflarında meydana gelen büyük firarlardı, Bu nedenler birlikte ele alındığında, 1631'de de seferinin başarısızlığı nedeniyle ön plandan uzaklaştırılan Hüsrev Paşa'nın seferinin başarısızlığına katkıda bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir örgütlenme ve düzen aşaması başladı, çünkü Sultan IV. Murad, devletin kontrolünü tekrar empoze etmesine neden olan Yeniçeri isyanlarını frenleyebildi, Buna, diğer tarafta, yani Büyük Şah Abbas'ın 1629'da öldüğü ve torunu I. Safi'nin 1629-1642'de taç giydiği ve güç ve sağlamlık açısından büyükbabasına benzemediği, saltanatı sırasında askeri ve iç koşulların kötüleştiği Pers iç kesimlerindeki gelişmeler eşlik etti ³¹² Birlikte ele alındığında, bu nedenler bir kampanyayı kolaylaştırdı ve önünü açtı.

2.3.2.3. Sultan IV. Murad'ın Bağdat'ı Yeniden Ele Geçirmesi

Sefer 1638'de mart ayında başladı ve hazırlıklar en yoğun şekilde başladı ve bu kampanyanın bayrağı Hümayuni Tukh olarak bilinen kraliyet bayrağı tarafından yükseltildi. ³¹³ Aynı zamanda, fermanlar Bağdat'ı geri almak için hazırlık ve değişiklik yaptılar ve ordu Sultan IV. Murad'ın kendisi tarafından yönetildi, böylece sultanlar I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman gibi atalarının büyük sultanlarını taklit etti, Ayrıca Hz. Peygamber'in ashabının ilk fatihlerini taklit etmek için Arap kıyafetleriyle süslenmiş, cihada hazırlanırken selâm ve bereket onun üzerine olsun ve seferin gücü binlerce asker, ikisi 20 ons barut kalibreli ve kalan üçü 18 ons olan beş büyük toptu. ³¹⁴ Sefer, Bağdat'a giden yolu birkaç aşamaya böldüğü için önceki seferlerden ayırt edildi, böylece ordu dinlendi ve daha sonra yürüyüşü tamamladı ve ilk istasyonlar Halep oldu ve ordu 16 gün dinlendi ve kampanyaya Mısır Emiri ve Trablus Prensi'nin ordusu katıldı ve hepsi Hilan'a ve oradan Marj Dabık'a gitti ve kampanya Diyarbakır'a ve

³¹¹ Doğu Anadolu'da Verimli Bir Ovada Ve Önemli Bir Ticaret Yolu Üzerinde Yer Alan Bir Kale ; Bkz. El-Hamzani, İbn Fakih Ebu 'Abdullah Ahmed İbn Muhammed İbn İshak, *Muhtasar El-Buldan*, (Ed. Yusuf El-Hadi) , Yay.Darül Kutub El-İlmiyye, Beyrut, s. 230.

³¹² Nawar, a.g.e.,s. 432.

³¹³ Hümayuni Touh, Büyük Seferler Yürütürken İlk Osmanlılar Tarafından Yükseltilen Herhangi Bir Bayrağın Bayrağıydı Ve IV. Murad, Bu Kampanyanın Önemi Açıklayan Ayak İzlerini Takip Etti ; Bkz. El-Seyyid, Mahmud,a.g.e., C. III, s. 34.

³¹⁴ Ferit Bey,a.g.e.,s. 324.

ardından Musul'a ulaştı ve kampanya yüz doksan yedi günlük uzun bir süreç aldı ve kuşatma süreci başladı ve Bağdat kapıları ve barikatlar kazma ile ilişkilendirildi. ve orduyu gruplara ayırmak, Planda önemli olan, Osmanlıların saldırılarını doğu kanadına odaklamaları, çünkü Perslerin daha önceki seferlerde olduğu gibi Osmanlıların buna odaklanmayı ihmal edeceğini düşündükleri için tahkimatı ihmal etmiş olmaları ve kuşatma ve saldırıların ardından teslim olan Bağdat'ı 40 gün boyunca kuşatmaları ve Pers seferine saldırmaları, Perslerin teslim olmasını ve Bağdat'ın teslim olmasını ve kuşatılanların ya Şah'a katılmayı ya da Osmanlı ordusuna katılmayı seçmesini içeren bir anlaşma yapıldı ve Sultan IV. Murad tarafından olan ve garanti edilen şey buydu, ancak kısa süre sonra kaos yayıldı ve ip nabeul ile karıştı ve birçok Osmanlı askerini öldüren ve Persleri bu eylemle suçlayan bir mühimmat deposunda yangın çıktı, Sonuç olarak, Sultan Murad, Bağdat'ın içindeki ve dışındaki tüm Perslerin öldürülmesini emretti ve çok sayıda kişinin öldürüldüğü korkunç katliamlar gerçekleşti ve sokaklar ölülerin cesetleriyle doldu ve ölü sayısının yirmi ila elli bin olduğu tahmin edildi.³¹⁵ Böylece Sultan IV. Murad, çok uğraştıktan ve birçok seferden sonra Bağdat'ın kontrolünü yeniden ele geçirmeyi başarmış ve bunun sonucunda özellikle dini düzeyde geniş bir ün kazanmış ve o dönemde (Gazi Bağdat) lakabını almış ve bu zaferin etkisi, iki taraf arasında çözülen sınırları ve anlaşmazlık maddelerini içeren en önemli antlaşmalar olan Osmanlı ve Fars partileri arasında gerçekleşmiş ve Yüce Allah'ın sözleri ile başlamıştır:

" (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) " وان جنحوا للسلم فاجنح له وتوكل على الله إنه هو السميع العليم "

Özellikle antlaşmada bahsedilmeyen veya açıkça belirtilmeyen tartışmalı sınırlar bakımından bu antlaşma, sadrazamlık makamı Mustafa Paşa ile Safevi tarafında Muhammed Kuli Han arasında 1639 yılında imzalanan antlaşmanın ayrılmasıdır.³¹⁷ Böylece, Bağdat'ın restorasyonunun Osmanlı İmparatorluğu için çok önemli bir konu olduğu, çok sayıda seferin ve bunlara odaklanılmasının ve Sultan'ın kişisel çıkışının onu restore etmek ve bu misyonu başarıya ulaştırmak için motivasyonu ve dini, ulusal ve diğer duyguları keskinleştirmek için kanıtlandığı gibi ortaya çıktı ve Irak'ın içindeki herhangi bir Safevi Şii genişlemesinden güvende

³¹⁵ Enalcık, Halil, *Tarih El-Devle El-Osmaniye Mn El-Nşooe İla El-İnhidar*, C, I , (Haz:Muhammed El-Arnaout) , Yay.Dar El-Madar El-Islami, I.Baskı, Beyrut, 2002, s. 32.

³¹⁶ Kur'an-I Kerim, *Enfal Suresi*, A. 61.

³¹⁷ Tarabin, Ahmed, *Kitab El-Meşrik El-Arebi El-Moasir*, C.I, Yay.Yeni Basın Evi, I.Baskı, Şam, 1986/1985, s. 35.

kalmasını istediler. Irak'taki Osmanlı varlığı sırasında, siyasi, idari ve kentsel de dahil olmak üzere hayatın her alanında etkilerini bırakmaları doğaldır.

2.3.3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi, İdari ve Kentsel Reformları

Siyasî Bakımdan: Kanuni Sultan Süleyman dönemi, kendisi hukukçu olarak adlandırılana kadar genellikle siyasi ve idari örgütlenme ile karakterize edildi ve birçok sultandan önce geldiği için bu adımın başlatıcısı değildi ve bu alanda onların başında, Konstantinopolis'i fethettiği için fatih lakaplı Sultan Muhammed vardı, Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir süre takip ettiği ve Nama Kanunu olarak bilinen öğretileri ve kapsamlı bir anayasayı koydu ³¹⁸ Kanuni Sultan Süleyman dönemi, istisnasız hayatın her alanında daha kapsamlı olmasıyla karakterize edilmiş ve zamanımızda bile kanunlar üzerinde büyük etkisi olan yirmi şahsiyet arasından seçilmiş, geliştirdiği bu kanunların avantajı, ruhlarının İslâmî mevzuattan türemiş olması ve onlarla hiçbir zaman çelişmemiş olmasıdır ³¹⁹ İdari prosedürleri vurgulayacağız, ancak bundan önce Sultan Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murad'ın Bağdat'a girdikten sonra attığı adımlarda duracağız.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak'a girdikten sonra durumu sakinleştirmede ve halkı cezbetmede büyük etkisi olan siyasi açıdan tedbirler alması, bunlardan ilki bu seferdeki çabalarından dolayı muzaffer subay ve askerlerine para, hediye ve ödüllere cömertçe harcanmasıyla, Abdülkadir el-Cilani'nin türbesini ziyaret etti. ³²⁰ Bu ziyaretlerin özellikle Sufi tarikatlarının sahipleri için derin çağrışımları vardı ve daha sonra onu Irak Şiilerine yaklaştırmak ve karışıklık ve kaos yaratmamalarını sağlamak için siyasi ve diplomatik bir hareket yaptı, bu yüzden Sultan Kanuni Sultan Süleyman, İmam Musa El-Kadhim'in kubbesinin sağladığı türbeleri ziyaret etti, barış onun üzerine olsun ve İmam Hüseyin'in mezarı Necef'te onun üzerine olsun. ³²¹ Bu eylemlerin insanları cezbetmede, sevgilerini kazanmada ve çeşitli mezhep ve mezheplerle Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmada büyük etkisi olmuştur. Bundan sonra Süleyman Paşa olarak adlandırılan Diyarbakır valisini, Bağdat valisini atadı ve

³¹⁸ Sahilioğlu, Halil, *tarih el-aktar el-arabiye fi el-ahd el-osmani bohos ve vsaek ve kevaniin* , İslam Konferansı Teşkilatı, İstanbul, 2000, s. 532-533.

³¹⁹ Ak Künüdz, Ahmed Said, *El-İmparatoriye El-Osmaniye El-Mechole*, Yay.Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 2008, s. 240-244.

³²⁰ El-Seyyid, Mahmud, *Mohteser El-Tarih El-Osmani* a.g.e., s. 32.

³²¹ Uztuna, *Tarih El-Devle El-Osmaniye*, a.g.e., s. 321.

güvenliği kontrol altına almak için 2000 askerden oluşan bir garnizon tuttu ve bu işlemlerden sonra Sultan Süleyman 1535'te Bağdat'tan ayrılarak Tebriz'e ulaşana kadar ilerlemeye devam etti, Tebriz'e teslim oldu ve Osmanlı Padişahı ile barış yaptı ve ona itaat görevleri verdi ve daha sonra İstanbul'a döndü ve 29 Aralık 1535'te ulaştı.³²²

İdari Organizasyon: Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında izlenen idari sisteme uygun olarak onları birkaç devlete böldükleri için Irak'a idari örgütler getirdiler ve Irak'ı, Irak'ın en büyük ve en önemli devleti olduğu için ilki Bağdat olan beş bölgeye veya devlete böldüler ve aynı zamanda sancaklara da böldüler.³²³ Bu, sahip olduğu coğrafi konumdan kaynaklanmaktadır ve bu sancaklar aşağıdaki gibidir (Hilla - El-Javaz - Zinc - Kara Daf - Abad - Zeng - El-SahaVa - Derna - Vasit - Milano - El-Salaha - Maadi - Basement Manager), Diğer devletler Basra, Şahrzor ve El-Ahsa'daydı ve Bağdat'ta ve Irak'ın diğer devletlerinde görülen idari organizasyon Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkiyetinde bir tanesidir, Bağdat valisi diğer valilere göre geniş yetkilere sahipti, bu yüzden Osmanlı sultanları tarafından kullanılan gemilere benzeyen gemilere bindi ve muhafızlarını pikattan kullandı ve Bağdat valisi üçü de dahil olmak üzere tukh'u taşıma hakkına sahipken, diğer valilerin ikiden fazla tokh'u yoktu, Bağdat valisinin Kathuda olarak bilinen yüksek rütbeli bir yardımcısı var.³²⁴ Valiye askeri, siyasî ve idari konularda yardımcı olur, hastalık veya devamsızlık hallerinde onun adına hareket ederdi, ayrıca Darül Kühuda adında özel bir evi vardı ve devletin işleri hakkında valiye sunulmak üzere özel bir rapor hazırladı, İdari kuruluşlar arasında defter vardı ve mali konularla ilgileniyordu.³²⁵ Hakim olan geleneklerden biri, görevden alınan valilerin veya başka bir çalışanın devlete terhis edilmeden devleti terk etmesine izin verilmemesidir ve idari görevlerden genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ve özel olarak Bağdat'ta büyük bir konuma sahip olan hakim, Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm süren idari örgütlerin geri kalanı da Bağdat ve Irak'ta mevcuttu ve burada Bağdat da dahil olmak üzere vilayetlerin geri kalanına transfer edildi. Aynı örgütler Sultan IV. Murad döneminde de hüküm sürmüşlerdir çünkü Osmanlı idari teşkilatları değişmemiştir.

³²² Sallabi, Ali Muhammed, *EL-Devle El-Osmaniye(Avamil El-Nhoz Ve Esbab El-Skot)*, Yay.Dar El-Amal, 2001, I.Baskı, s. 243.

³²³ Sallabi, a.g.e., s. 32

³²⁴ El-Ceberti, Abdurrahman İbn Hasan Burhan El-Din El-Cabarti, Ö. M. 1825, *Tarih Acaib El-Asar Fi El-Teracim Ve Akbar*,C.I, (Haz.Abdurrahim Abdurrahim, Abdulezim Ramazan),Yay. Dar El-Kutub El-Masriya, Kahire, 1998, s. 213.

³²⁵ İbn Bazzaz, a.g.e., s. 325.

Şehirleşme: Osmanlılar, Bağdat'a girdikten sonra bu alanda birçok başarı elde ettiler ve Sultan Süleyman'ın yaptıklarıyla başlayacağım, burada Ebu Hanife'nin türbesini aramak için büyük çaba sarf etti ve mezarını yeniden inşa etti ve yakınında Sünni Müslümanlar arasında tanınmış ve ünlü bir türbe haline gelen bir türbe inşa etti.³²⁶ Daha sonra bir misafirhane, bir hamam, bir han ve elliden fazla dükkan inşa edilmesini emretti ve buna büyük özen gösterdi ve ayrıca muhafızlar için bir kale inşa edilmesini ve içine askeri bir garnizon yerleştirilmesini emretti ve Abdülkadir El-Geylani'nin mezarının yenilenmesini ve fakirler ve dullar için bir konukevi olarak alınmasını emretti, Necef'i ve imamların türbelerini ziyaret ettikten sonra, selâm üzerlerine olsun, türbeleri ve kutsal türbeleri her zaman meydana gelen selden korumak için Kerbela şehrinde Süleymaniye Barajı olarak bilinen bir baraj yapılmasını emretti ve ayrıca kutsal türbeleri çevreleyen geniş alanları gördükten sonra, kubbelerin yakınında ekili ve meyve bahçelerine ve buğday tarlalarına dönüştürülmesini emretti.³²⁷

Buna karşılık, Sultan IV. Murad da kentleşme açısından çeşitli başarılar elde etmiş, bu nedenle Şeyh El-Cilani'nin türbesini restore etmiş ve askeri kışlayı yeniden düzenlemiş ve bu doğrultuda ilginç bilgiler IV. Murad'ın Bağdat'ı bir kapıdan terk ettiği ve bu kapıya tılsım adı verilerek kapının kapatılmasını ve hiç açılmamasını emrettiği ve yirminci yüzyıldan önce açılmadığı anlaşılmaktadır.³²⁸

Osmanlılar da okul inşa etmekle ilgilendiler, bu yüzden okullar ve daha fazlasını, özellikle Omari Okulu'nu inşa ettiler ve bu okullardaki çalışanların, öğretmenlerin ve yöneticilerin maaşlarını ödemek için bu okullara özel bütçeler ayırdı, Sultan Süleyman döneminde eğitim büyük önem taşımış ve okullar her geçen ay artmakta, zihinsel ve psikolojik bilimler öğretilen bilimlerin çatışması ile eğitimden arındırılmış ve genel olarak eğitimle ilgilenen okulların yanında da kurulmuş, Tıp ve diğer bilimler gibi belirli disiplinlerle ilgilenen okullar ve dolayısıyla genel olarak Bağdat ve Irak'taki Osmanlı varlığı sırasında, dünyanın diğer bölgelerinde hüküm süren Osmanlı rejimleri uygulanmış ve yönetim, siyaset, kentleşme, eğitim ve diğerlerinde yaşamın çeşitli ayrıntılarıyla dikkat etmişlerdir.

³²⁶ Enalçık, Halil, a.g.e., s. 20.

³²⁷ Samad, Riyaz, *El-İlakat El-Diveliye Fi El-Karn El-İşriin*, C. I, Beyrut, 1938, s. 24

³²⁸ Sallabî, a.g.e., s. 432.

2.4. Osmanlıların Irak'a İskân Ettiği Türkmen Aşiretleri

Osmanlılarla birlikte giren aşiretler, Tel Afar ilçesinden ve Tuz Khor Mato köylerine kadar uzanan bölgelere yerleşmiş, Taza Khurmatu, Daquq, Kafri, Qara Bata ve Kerkük kasabasında Celula, Hanakin, Suriyye, Mandali ve Badra'nın Osmanlılarla birlikte girip bu bölgelere yerleşen en önemli aşiretlerin şunlar olduğunu söyledi:

2.4.1. Karagül

Osmanlıların Irak'a girişi sırasında Orta Anadolu'daki anavatanından Irak'a doğru kaçan Türkmen aşireti Osmanlı valisinin merkezi olan Bağdat'ın eteklerinde Irak'ın ortasına yerleşti.

2.4.2. El-Daini

Kökenlerini yaklaşık 100 yıl boyunca Irak'ı yöneten Memlûklere kadar uzanan bir Türkmen aşireti. Ataları Diyala ve Orta Fırat bölgelerinde yaşıyordu. Bunlardan en ünlüsü, Irak'taki monarşi döneminde büyük politikacı ve düşünür olan Seyyid'dir (Ali El-Daini).

2.4.3. Arnaout

1722'de Halis'te yaşayan Türkmen (Arnavut) aşireti.

2.4.4. El-Askari

Bir Türkmen aşireti soylarını Kerkük'te yaşayan büyük büyükbabalarına (Muhammed Paşa) kadar izler ve daha sonra torunları Kerkük şehrinde yaşar ve zamanla 1921'de Irak'taki ilk ulusal hükümette Savunma Bakanı Korgeneral Caafar El-Askari ve Korgeneral Suleiman El-Askari ve Tümgeneral Tahseen El-Askari'nin ait olduğu Türkmen (El-Askari) ailesi olarak bilinir.

2.4.5. El-Halidi

Emevi hanedanının en büyük lideri olan Türkmen liderin (Halid El-Shater) torunlarıdır ve ona göre ilk ve son kredi, (Vasit) ve İran dışındaki banliyölerine yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır ve M (1690) yılında Avusturya'yı fethetme kampanyasının liderlerinin Türkmen liderinin (Halid Bey bin Kathuda Rostam) soyundan geldikleri söylenir ve klan, Levant ve Irak'a taşınmadan önce (Sivas) Türk devletine yerleşen Türkmen (Binder) kabilesinin bir kolu olarak kabul edilir. Klan bugün (Musul - Qizilrabat - Damuni) şehirlerinde bir varlığa sahiptir.³²⁹

2.4.6. Sari Kahiya Aşireti

Eski Türkmen boylarından biri olmakla birlikte, yaklaşık beş asırdır halkına en eski ve hizmet veren ve Bağdat, Hilla ve Basra'da varlıkları vardır ve bir klan değildirlir (Kahi) Türkmen Dr. Zamer El-Amiri kitabında onlar hakkında şöyle diyor: (Irak aşiretleri Sari Kahi, Türkmenlerin bir kabile toplantısı, birçoğu bugün, ataları yaklaşık (400) yıl önce Kerkük'teki mevcut Balawa ve Yagi bölgesine inmiştir Onlarla ilgili soyağacı kitabının yazarı, aşiretin atalarının cihat ve ciddi ve fiili katılım amacıyla mevcut Doğu Türkistan'dan (Kırgızistan) Anadolu'ya göç ettirildiğini söylüyor MS 1453'te Konstantinopolis'in fethinde, Fatih Sultan Mehmed'in en kıdemli komutanlarından biri olan komutan Mustafa Paşa Sari tarafından yönetilirler O sırada Padişah, şehre yapılan son saldırı gününde, kendisine emir verilmesinden birkaç dakika sonra tepenin tepesine ulaştığını duyurarak kahramanlığı ve olağanüstü cesaretiyle herkesi şaşırması için onu görevlendirdi Düşman, yukarıdaki tepenin adından sonra Sultan tarafından (Sari) unvanıyla onurlandırılmak üzere ondan tamamen arındırılmış ve Kerkük aşiretlerinin kısa tarihinde olduğu gibi aşiretin arşivlerinde Kerkük'teki büyük dedelerinin (Muhammed) Paşa Sari olduğu belirtilmiştir MS 1638'de Bağdat'ın fethi sırasında Sultan IV. Murad'ın liderlerinden biri ve daha sonra Kerkük'te kendisine Kahia unvanını da emanet etmek için ve M 1658'den 1668'e kadar olan görev süresi, torunlarından ikisini, yani Mustafa ve Abdul Rahman Sari Kahia pozisyonunu ve M 1720 - 1725 yılları arasında Musul'daki ilk pozisyonunu işgal etti İkincisi M 1746 – 1748 yılları arasında Kerkük'te James Felix'in M 1853 yılında Irak'a yaptığı gezide klan tarihinden bahsedilmiş ve Bağdat ve

³²⁹ Zabit , *Mücez Tarih El-Türkman*, a.g.e., s. 43.

Basra'daki dükkanlara Sarı Kahia yöresinden bahsedilmiş, klana birçok önemli şahsiyetin ve büyük liderlerin ve ulusal sembollerin ve ulusal sembollerin sahiplerinin Irak tarihinde öncelik ve hakaretler de dahil olmak üzere doğurmuştur)³³⁰

2.4.7. Yağci Aşireti

Çeşitli kaynakların bahsettiği Türk uyluklarından biri Yağcı'nın uyluğudur, M 946'da (M 1539) 333 kişi, üç yüz ev ve otuz üç vergiye tabi bekindan oluşuyordu Sultan III. Murad döneminde, Ahmed Kathuda Bey ile ilişkilendirilen bu toplantıyı, Kathuda Yarar ile ilişkili otuz aile reisi ve on iki bekindar ile birlikte kırk altı aile reisi ve on iki bekindar ve Kathuda Ali Ould Kundak ile ilişkili yetmiş bir aile reisi ve dokuz bekindar olarak görüyoruz ve sonraki dönemlerde bu toplantının akıbeti ve şartları hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.³³¹

2.4.8. Bayat Boyu

Bayatlar, Oğuz beylerinden biridir ve Türk tarihinde din adamı, devlet ve Dede Korkut gibi önemli şahsiyetleri doğurmuşlardır. Selçuklu fethinin başlangıcında kendileriyle Cezire ve Suriye heyetlerinin ve Musul ile Bağdat arasındaki bölgede yaşayan ve saf Türkçe konuşan Bayatların ilk fatihlerin kalıntıları olduğuna inanılmaktadır. Büyük şair Meraklı bu kola mensuptur ve Basra'daki Ak Songor el-Buhari'nin milletvekilinin Bayati unvanını aldığını belirtmek için Bayat'ın bölgedeki etkisine dikkat çekmek gerekir. On ikinci yüzyılın sonlarında Bağdat'ın güneydoğusundaki Ayala Lorestan'da bulunan bir kalenin Bayat olarak adlandırıldığı ve bir Türk tarafından yönetildiği de bilinmektedir ".Bu kale Moğollar ve Osmanlılar zamanında bulunuyordu. Bayat ismi, Osmanlı döneminde Irak'ın idari bölümlerinde Sancak'a da verilmiştir . Eski Osmanlı belgeleri, bu isimle yazılan yazışmaların bayat hükümdarına değil, sancak hükümdarına hitaben yazıldığını, bunun da bazı araştırmacılar arasında yanlış bir kanaat yarattığını belirtmekte olup, alınan ve 973 yılında (M 1566) Hümayuni Divanı'nın misyonlarının kayıtlarında alınan ve yayınlanan kararlardan ikisi ,Basra'nın savunmasının yirmi dört vergiye tabi kişiden

³³⁰ Avcı, a.g.e., C. II, s. 127, 133.

³³¹ Avcı, a.g.e., C. II, s. 133.

oluşan Sancak Valisi El-Bayat Mir Hüseyin'e emanet edildiğini, Bu bölgelerde hakkında pek çok şey bilinen Bayatlar'a atıfta bulunulmaması, o dönemde kabile karakterini korumaları, göçebe olmaları ve bu nedenle editöryal kitapta yer almamalarından kaynaklanmaktadır .Türk müziğinde Makam-ı Bayat hakkında da Bağdat seferinden sonra Türkmen Bayat boyuna mensup on iki müzisyene Sultan IV. Murad'ın eşlik ettiği, dolayısıyla İstanbul'da bu tür müzikleri yaydıkları, Irak'ta da yayılan makam-ı Bayat'ın Türkiye'de "El-Bayati" olarak adlandırıldığı ve tüm Türk müziğine damgasını vurduğu bilinmektedir .Kerkük'ün sevilen makam-ı bayat'ı, mevval ve şarkıların en müzikal formlarından biridir. Bu tür makamları icra eden en ünlü kişi olan Rahmetullah Şaltag'ın (1801-1876) Bayat kabilesine mensup olduğu bilinmektedir. 1820 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz seyyah Claudius James Rigg, ovaların aşağısındaki Kafri tepelerinin verimli bir bölgesi olan Bayat ovasını gördüğünü ve Türk evlerine ev sahipliği yaptığını gösterdiğini hatırlıyor. Bazen Karakuş Beg olarak adlandırılan Hasan adlı halkın emirinden bahsetti ve onu yemeğe davet etti. Reg, Bayat Emiri'nin bu toprakların Sultan tarafından Bayat aşiretine verildiğini, Osmanlı hükümetinin onları vergiden muaf tuttuğunu, karşılığında savaş zamanında Paşa Bağdat'a gönderilen bin atlıyı hazırlamakla görevlendirildiklerini, Bayat'ın bu topraklara geliş zamanını bilmediğini ve kaliteli atlara sahip olduklarını aktarmıştır. 1822'de bölgeyi gezen Bağdadi inşaatçısına gelince ,Kifri ve Tuzhurmatu arasındaki bölgede Bayat kabilesinin yaşadığı, savaş zamanında Bağdat Paşası'na bin atlı göndermeye kararlı oldukları, Dakuk'ta Bayat aşiretinden yaklaşık iki bin evin yaşadığı bildirilmektedir. İnşaatçı, Bayatların Türkçe ve Arapça konuştuğunu, bir kısmının Sünni, bir kısmının da Şii olduğunu, kendi bölgelerinde yetişen atların Irak'taki en güzel atlardan olduğunu belirtir .Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından 1917 yılında hazırlanan gizli bir raporda, Bayatların Kifri'den Kara teppeh ve Tuzhurmatu'ya kadar uzanan bölgede yaşadıkları, Türkçe ve Arapça konuştukları, ruhlarının hayvancılıkla uğraşan on bin kişiye ulaştığı belirtilmektedir. Aynı raporda bazı aşiretlerinin isimleri de El-Bu'ali, Amrli (Emirli)*, Bastamlı, Al-Bekir, Dalalve , Elbu Hasan, Hasan Darliye (hasa Darliye), Elbu Hüseyin, Elbu Veli ve Yenigece olarak zikredilmektedir."Bayatlıların büyük bir kısmının 1940 yılına kadar şehirlere ve Kasbat'a yerleştiği, bir kısmının ise göçebelerin yaşamaya devam ettiği ve bunların çeşitli kollara ayrılmış on üç grup oluşturduğu kabul edilmiştir. Bayati veya Beatli'nin unvanı gururla. Bazıları hala başlangıçta yaşadıkları köylerde dir. El-Bayat'ın yaşadığı

ve isimlerini taşıyan onlarca köy arasında Abboud, Albu Hasan, Bastamlı, Biravcılı, Çardağlı, Karanaz, Muradlı (Süleyman Bey) ve Zinkili'den bahsediyoruz, ancak zamanla Arap bölgelerine göç ettirilen ailelerin bir kısmının Araplaştırıldığını belirtmeliyiz .Bazıları sahip oldukları unvan nedeniyle hala kökenlerinin farkındadır, ancak diğerleri, kendilerini Bayati olarak adlandırmalarına rağmen, bu ilişki hakkında hiçbir fikre sahip değildir. Hilla, Kut, Samarra, Necef, Kerbela, Bağdat ve Türkçe konuşan Bayatlar gibi Irak'ın farklı bölgelerinde Bayati adı verilen birçok aile artık görülebiliyor ve komşularıyla konuştukları Arapçaya hakim olan ve özel bir anlaşmaya dayanarak hayvanlarını kendi bölgelerinde otlatmalarına izin veren Bayatlar. 1957 nüfus sayımında köylerde yaşayanların sayısı 17.455 kişi olarak sabitlenmiştir. Ancak 1990 yılında yapılan tahminlere göre Kerkük'teki sayıları elli bin, Kerkük şehir merkezinde yaşayanlar ile Diyala, Musul ve Irak'ın farklı bölgelerinde yaşayanlar da eklenirse sayıları yüz bini aşabilir. Irak'ta Kerkük'ün güneyinde yaşayan Bayatlar, Kızılerbat (Saadiya), Zeyve, Şahraban (Mukdadiya), Mandali, Zarbatiya, Kazaniyah, Kenan, Mansuriye El-Cebel, Badra, Hanakin, Kara teppe ve Kifri'de bulunurken, nüfus yoğunlukları genellikle Tuzhurmatu, Kara teppe ve Kerkük şehir merkezinde temsil edilir ve önemli kolları şunlardır: Bastamlı, Karnaz, Biravcılı ve hasadarlı aşiretleri. Tuzhurmatu'dan Kifri ve Kara teppe'a kadar uzanan hatta yaşadıkları bölgeler, Bir-Ahmedli, İzzeddinli, ALİ-Balali, Muhammedli, Fares Baklı, Ali Musalı, Kadevlî, Ebudli, Zenkoli, Sayadli, Elbu Rıza, Karnazlı, Biravcılı , hasadarli, Kalayli, Karmali, Dobaler, Şahur Tali, Sarheli, Koşço ve Kenna-Li gibi sitelerin veya aşiret reislerinin adını almıştır .Bayat'ın köylerinin isimleri şunlardır: Ali Saray Olaya, Ali Saray Aşağı, Sendiç (Büyük ve Küçük, Kal'a, Büyük Hora, Küçük Hora, Bastamlı, Bir Ahmed, Muhammed, Bir Mahmud, Bir Ahmed Ali, Aboud, Amirli (Amirliya), Sayyad, Küçük Dombalan Dorra, Büyük Dombalan Dorra, Albu Hassan (Küçük ve Büyük), Berojeli, Khasaddarli, Lukm, Abu Akfa, Yechele Teba, Taleeb, Sarha, Karnaz, Zinkoli, Pashaklin, Guerdaghli, Muradli, Basas, Baplan, Ynkce, Avj Tepe, Koşcı, Aski Kota Boron, vinki Kota Boron, Dilalua, ALBoğmaz, Suleiman Bek ve Bireh Fakir ve komşu Elanji ve Jassim Bey köyleri. Musul'un el-Bayat'ın yaşadığı köyler arasında Abzah, Baysan, Karat Yatağ, Salamiyah, Shaneef, Shreikhan, Taiz Kharab ve Yarmaya bulunmaktadır.³³²

³³² Saatçi, *Türkmen Kabileleri Ve Aşiretleri*, a.g.e., s. 15-16-16-18-19.

2.5. İngilizlerin Irak'ı İşgali

2.5.1. Irak Üzerine İngiliz Emperyalist Hedefleri

Avrupa ülkeleri, özellikle İngiltere, genel olarak Basra Körfezi bölgesine, özel olarak da Irak'a büyük önem vermiş ve bu ilgi 16. yüzyılın sonlarına ve 17. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır.³³³ Portekizliler, Hollandalılar, Belçikalılar ve Fransızlar gibi diğer rakip Avrupalı güçlere ve Perslerin önderlik ettiği bölgedeki bölgesel güçlere karşı büyük bir mücadeleye girmiştir ³³⁴ İngilizlerin Irak'taki çıkarları, ilki Haziran 1580'de kurulan ve 1825'e kadar varlığını sürdüren, Irak ile ilişkisinin başından beri bulunduğu Halep ile İran'daki ham ipek üretim alanları arasında bir bağlantı olmasına dayandığı ve 18. yüzyıldan bu yana şirketin Irak'ın ana şehirleriyle ilişkilerinin, özellikle kumaş ve tekstil ticaretinde geliştiği iki ticaret şirketi olan Yakın Doğu Şirketi ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla izlenebilir. Bağdat, Musul ve Basra gibi Sufisyonlar ve o yüzyılın ortalarında Meşrik Şirketi, Basra'da da bulunan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne rakip oldu. ³³⁵ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 1599'da kuruldu ve 31 Aralık 1600'de Kraliçe Elizabeth, şirkete Doğu Hindistan, Afrika ve Asya'da serbest ticaret ayrıcalığı verdi. ³³⁶ Şirket, Hindistan ve çevresindeki, Basra Körfezi ve İran'daki İngiliz kontrolünü pekiştirme ve bölgedeki İngiliz etkisi için yeni ekonomik ve ticari kanallar yaratma görevini üstlendi ³³⁷ , It also succeeded in establishing a permanent commercial headquarters in Basra in 1723 supervises The British government in Bombay was able to establish a consulate in Basra in ³³⁸ 1764, where the British received assistance from the Mamluk governors ³³⁹ Ayrıca, bir dizi

³³³ Cilavi, Inas Hamza, *El-Movesevon El-Britaniyon Fi El-İrak Hilal Fetretei El-İhtilal Ve El-İntidab (1914-1932)*, Temel Eğitim Koleji, S. VII, Yay. University Of Babylon , Irak, 2012, s. 439.

³³⁴ El-Cemil, Sayyar, *Tekven El-Arab El-Hadiz*, Yay. Dar El-Şorouk, Amman, 1997, s. 487.

³³⁵ Muhammed, Salih Kider, *El-Diplomasiye El-Beritaniye Fi El-İrak –Dirase Tarihiye(1831-1914)*, Yay. Dar El-Zaman, Şam, 2008, I. Baskı, s. 15-16.

³³⁶ Ğanima, Yusuf Razzakallah, *Ticaret El-İrak Kadimen Ve Hadizen-Bahs Tarihi İktisadi*, Yay. Irak, I. Baskı, Bağdat, 1922, s. 62.

³³⁷ El-Salhi, Issam Khalil Muhammad Ibrahim, " *El-Siyase El-Beritaniye Fi El-Halic El-Arabi El-Ehdav Ve El-Netaec 1600-1793* ", Yay. Medad El-Adab Magazine, S. IV, (D.T), s. 439.

³³⁸ Zahir, Yassin Taha, *Dar L-İtimad El-Beritani Ve Tekvin El-Hokm El-Vetani Fi El-İrak (1920-1932)*, Yay. Baghdad Matbaası, Bağdat, 2011, s. 8.

³³⁹ Bayati, Falah Mahmud Kider, Abde , Abdullkerim Hassan , *Siyaset El-İhtilal El-Beritani Fi El-İrak Fi Menteket El-Frat El-Evset 1917-1920*, Temel Eğitim Fakültesi Dergisi, S.VI, Babil Üniversitesi, 2012, s. 418.

Doğu Hindistan Şirketi mensubu Kuzey Irak'ın farklı bölgelerinden turlara çıktı.³⁴⁰ Irak nehirlerinin ilk önemli araştırması, Teğmen Francis Radden Jazni'nin ellerinde başladı ve Teğmen Francis Radden Jazni, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Stratford Canink ve Londra'daki İngiliz yetkililere verdiği raporda, Fırat'ta İngiliz gemilerini kullanma hakkının kazanılmasını hızlandırma ihtiyacı sonucuna vardı ve 1834'te İngiliz Avam Kamarası tarafından Fırat Nehri'nin ticari seyrüsefere uygunluğunu test etmek için iki nehir gemisinden oluşan bir görev gönderme kararı alındı ve ilki Fırat ve ikinci Dicle olarak adlandırıldı. Yolculuğun başında battı ve nehrin kenarlarındaki bazı Arap klanlarının direnişi sırasında Bender Abbas Fırat'taki şirketin bir ajanının bir sakini tarafından gemiyle karşı karşıya kaldı)³⁴¹ Musul ve Bağdat eyaletlerinde petrolün keşfedilmesinden sonra, sömürgeci güçler, özellikle İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'ndan petrol arama hakkı veren gerekli imtiyazları elde etmek için aktif oldular ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki petrol de dahil olmak üzere İngiliz projelerini desteklemek için 1910'da İngiliz sermayesiyle Osmanlı Milli Bankası kuruldu.³⁴² Nehir taşımacılığı yollarına ek olarak, İngiltere Irak, Körfez ve Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a bağlayan telgraf hatları kurmakla ilgileniyordu ve 18. yüzyılın sonunda, Doğu Hindistan Şirketi Irak'tan düzenli posta hatları kurdu ve postalar Bombay'dan Basra'ya ve daha sonra Bağdat ve Halep'e donanma gemilerinde taşındı.

343

2.5.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak'tan Çıkarılması

Dünyadaki güç dengesini değiştiren ve dünya üzerinden iki kampa bölen Birinci Dünya Savaşı, orta ülkeler ve Müttefik ülkeler, her bloğun bir dizi dünya ülkesini içermesi, diğer tarafta zafer elde edilene kadar hazırlıklarını, gücünü ve kalabalıklarını arttırmaya girişti, Fransa, İngiltere, Rusya, Sırbistan ve Belçika'dan oluşan Müttefik ülkeler, merkez ise Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan önderliğinde birkaç ülke de katıldı ve her gün bir ülke bu ittifaka katılıyor ve bir ülke o ittifaka katılıyor. Dünya dizilişleri tamamlandı, Bu araştırmada bizi ilgilendiren, Osmanlı Devleti'nin Irak arenasını açısından bu savaştaki rolü ve savaştığı

³⁴⁰ İbrahim, Abd Rabbo Sakran, “*El-Etmae El-Ecnebiye Fi Şimal El-Irak Mn Moeahdet Erzom 1823 İla El-Harb El-Alemiye El-Ole*” , C. XIX, Tikrit Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi, S. VII, 2007, s. 378.

³⁴¹ Yasin, Namir Taha, *Tarih El-Areb El-Hadiz Ve El-Moasır*, Yay. Dar El-Fikr, I.Baskı , Amman , 2010, s. 110

³⁴² Yasin, a.g.e., s. 110.

³⁴³ Yasin, a.g.e., s.111.

muharebelerdir, her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin, en önemli deniz yollarını, yani Boğaz ve Çanakkale boğazlarını kontrol etmesi nedeniyle, hem savaşan taraflar, hem de Müttefikler ve merkez için çok önemli olduğunu bilmeliyiz. ³⁴⁴ Osmanlı Devleti, kuruluşundan bu yana savaşa müdahale etmemiş, ancak doğrudan ve dolaylı olarak müdahale eden birçok faktör nedeniyle, özellikle Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları, Almanlar tarafından uygulanan mali krediler ve demiryolu projeleri ile Osmanlı ordusunu Alman uzmanlığı ve silahlarıyla eğitmeleri nedeniyle müdahale etmek zorunda kalmıştır ve önemli nedenlerden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun rolünü azaltmak ve ona bağlı Arap ve İslam halklarını vurmak ve kısıtlamak için İngiliz ve Fransızların hırslarından dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun korku ve endişesidir. Balkanlar'daki olayların arka planında Osmanlılar ve Ruslar arasındaki gerginliğin artması. ³⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun önemi, İslam Halifeliği'nin merkezi olarak gelir ve genel bir alarmı andıran kutsal cihat ilan ederek güç dengesini değiştirebilir ve Müttefikleri en çok endişelendiren şey buydu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun katılımı, Merkez ülkeler için olumlu bir faktör olan Müttefikler üzerinde birkaç cephe açtı, böylece Almanya üzerindeki baskıyı hafifletti. ³⁴⁶ Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan açık ve dolaysız sebep, İngiliz filosuna ait iki geminin İstanbul Boğazı'na girmesi, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Karadeniz'deki su yolları da dahil olmak üzere bu boğazları İngiliz, Fransız ve Ruslara kapattığını ilan etmesiydi ve olan şey, Osmanlı ve Alman deniz birliklerinin Odessa ve Spastpol limanlarında Rus kuvvetlerini vurmasıdır. ³⁴⁷ Bu olay 29 Ekim 1914'te gerçekleşti ve böylece Osmanlı İmparatorluğu savaşa sahada gerçek bir şekilde girdi ve Rusya'nın buna tepkisi Osmanlı İmparatorluğu'na ve Almanya'ya savaş ilan etmesi, ardından bu olayın ertesi sabahı İngiltere ve Fransa geldi ³⁴⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisinin de bu savaşa dahil olması, kendisi ile bu savaşa katılan ülkeler arasında işlerin farklı yönere gitmesine neden olmuş, muhalifleri kâğıtlarını düzenlemeye ve hasta adam lakabını taktıkları topraklarını bölmek için planlar hazırlamaya başlamışlar ve çalışmanın konusu ve araştırmamızın konusu şuydu; Irak,

³⁴⁴ El-Nana'i, Abdül Aziz Nawar Ve Abdül Macid Na'ani, *Fransız Devrimi'nden II. Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa'nın Çağdaş Tarihi*, Yay.Dar El-Nahda El-Arabiya, Beyrut, 1972, s. 432-413.

³⁴⁵ Samad, a.g.e., s. 33.

³⁴⁶ Abdüllah, İnas Saadi, *Tarih El-Irak El-Hadiz 1258-1918*, Yay.Adnan Evi Ve Kütüphanesi, Bağdat, 1014, s. 584.

³⁴⁷ Rousfon, Piyer, *Tarih El-Karn El-İşriin*, (Çev.Nüreddin Hattom), Lübnan, 1965, S. 36-37.

³⁴⁸ Habib, Kazem, *Lemhat Mn Tarih El-Karn El-İşriin Bidayet El-Ehtilal El-Beritani Lliarak 1917*, (Çev. Muhammed Hasan Allavi Ve Hudair Ali Suaid), Beyrut, 2017, s. 21.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli tiyatrolarından biri olan Irak'tır, topraklarında kanlı muharebeler yaşandığı için, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Almanlar arasında Bir yandan İngiltere'nin mızrak başı ve müttefikleri olarak Iraklılar, sahadaki olayların gidişatına göre Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeye katıldılar. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdi, bu yüzden konumu varoluş fikrine dayanıyordu, çünkü müttefikler kazanırsa, kaçınılmaz olarak bölünmeye mahkum olacağını kesin olarak biliyordu, bu yüzden onu varoluştan çıkarmak isteyenlere karşı savaşmak zorunda kaldı ve savaştığı bir dizi savaş başladı ve başlangıç, ³⁴⁹ ve İngiltere'nin Hindistan'dan Bahreyn kıyılarına bir kuvvet yürüdüğü ve buna Mezopotamya'nın gücü adını verdiğidir. Osmanlı ve İngiliz partileri arasında olaylar gelişmeye başladı ve burada İngiltere'nin Irak'ta çok fazla hırsı olduğunu ve herhangi bir bölünmede İngiltere'nin her zaman Irak'tan payına düşeni almak için Irak'tan yararlandığını ve İngilizlerin taciz ve çatışmalarının Osmanlılara karşı onları Şattü'l-Arab'dan kovmak için başladığını ve İngiltere'nin o zamanki çıkarlarının bugün İran'daki İbadan (Abadan) rafinerisini korumaya odaklandığını belirtmek gerekir Dünyanın en önemli ve en büyük petrol rafinerilerinden biriydi, bu yüzden İngiltere, İngiliz yakıt filosunu mahrum etmekle tehdit eden herhangi bir saldırıdan korkuyordu ve bunun nedenlerinden biri, İngiltere'nin İngiliz vatandaşları ve Basra'da bulunan Hintliler için duyduğu endişeydi, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrıcalıkları ve konsolosluk hizmetlerini iptal etmesinden sonra, hepsi de Irak'taki İngiliz hırslarıydı. ³⁵⁰ İngiltere, FAO'ya yönelik saldırı hazırlıklarına başladı.

İngiliz kuvvetleri, General Delamin Emiri komutasında Hindistan'dan Basra Körfezi'ne taşındı, bu yüzden bu kampanyaya Tugay Emiri'nden sonra Kampanya (D) adı verildi. 14 Kasım 1914'te Faoufi'yi işgal ettikten sonra Şatt El-Arap'ın her iki tarafında bulunan Osmanlı garnizonlarını işgal etmeye devam eden. ³⁵¹ Basra'nın İngiliz işgali, aynı yılın Kasım ayında, İngiliz gemilerinin Osmanlılar tarafından Shatt al-Arab'ı engellemek için belirlenen engelleri kolayca geçtikten sonra geldiği ve ertesi gün İngiliz kara kuvvetlerinin öncülerinin gelmeye başladığı zamandı ³⁵² Sefer, ertesi

³⁴⁹ Kandler, Edmond, *Moşahdat Murasil Harbi Llceyş El-Beritany* 1917, (Çev. Muhammed Hasan Allavi Ve Hudair Ali Suaid), Beyrut, s. 20-11.

³⁵⁰ El-Haseni, Abdül Razzak, *El-Irak Fi Devrey El-İhtilal Ve El-İntidab* , Yay.El-Irfan , Sidon, Suriye, 1935, s. 10.

³⁵¹ Cilavi, a.g.e., s. 196.

³⁵² El-Bitar, Firas, *Siyasi Ve Askeri Ansiklopedi*, C. I, Yay.Dar Usame , I.Baskı, Amman, 2013, s. 1300.

gün General Barrett komutasında Basra şehrine resmen girdi. Sir John Nexon, 09 Nisan 1915'te Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin komutasını aldı ve Şuaybe'de Osmanlılara ve onları destekleyen Irak kabilelerine karşı, 12-14 Nisan 1915 tarihleri arasında süren, Osmanlıların yenilgisi ve kuvvetlerinin kuzeye doğru çekilmesiyle sonuçlanan önemli muharebelerden birini yaptı ve İngilizlerin Şuaiba pozisyonunda Osmanlılara karşı zaferi, Osmanlıların Basra şehrinde bulunan İngiliz kuvvetlerine yönelik tehdidini ortadan kaldırdı ve kuzeye doğru ilerlemelerinin yolunu açtı. Bu temelde, İngiliz kuvvetleri iki eksene ayrıldı:

Birinci eksen: Dicle Nehri'ne doğru yürüdü ve 09 Aralık 1915'te Qurna'yı işgal ederse Irak şehirlerini işgaline devam etti ve 03 Mayıs 1915'te Amara'yı işgal etti.³⁵³

İkinci eksen: Fırat Nehri'ne doğru yürüyüşünü sürdürdü ve Kut şehrine doğru geri çekilen ve orada savunma pozisyonları alan Osmanlı kuvvetlerinin şiddetli direnişi üzerine 24 Haziran 1915'te Nasiriye şehrini işgal etti. Öyle görünüyor ki, İngiliz kuvvetleri tarafından elde edilen zaferler, onları Irak şehirlerinin geri kalanını, özellikle de Bağdat şehrini mümkün olduğunca çabuk işgal etmeye teşvik etti, çünkü İngiliz kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini El-Sun (Setat) bölgesinde yenebildiler, ardından Osmanlılar Bağdat'ın güneyindeki Selman Pak'a geri çekildiler ve oradaki Osmanlı kuvvetlerine tekrar saldırmaya çalıştılar Ona karşı bazı zaferler kazanmayı başardı, ancak onu yenmeyi başaran Halil Paşa liderliğindeki yeni Osmanlı kuvvetinin gelişi olmasaydı neredeyse kazandı ³⁵⁴ Bu nedenle, Selman Pak olayı Osmanlı İmparatorluğu'nun en ünlü onurlu gerçeklerinden biri olarak kabul edilir, bu savaşta büyük olan İngiliz ordusu yok edildi, bu da onları Kut'ta ³⁵⁵ hapsedti.

Osmanlı kuvvetleri, Kut'taki İngiliz kuvvetlerini kuşattı ve 3 Aralık 1915'ten 29 Nisan³⁵⁶ 1916'ya kadar süren bir kuşatmadan sonra şehri ve içinde bulunan İngiliz kuvvetlerini bombalamaya devam etti ³⁵⁷ 481 subay ve 13.300 rütbeden oluşan İngiliz garnizonu, silah ve teçhizatını imha ettikten sonra teslim oldu ³⁵⁸Yakalandılar ve liderleri Tuzand ile birlikte Anadolu'ya gönderildiler. ³⁵⁹ Yakalandılar ve liderleri

³⁵³ El-Mosili, Muhammad Taher El-Omeri, *Tarih Mekdirat El-Irak El-Siyasiye* , C. I, Yay.El-Asriya Matbaası, Bağdat, 1925, s. 91.92.

³⁵⁴ Cilavi, a.g.e., s. 196.

³⁵⁵ Cilavi , a.g.e., s. 196.

³⁵⁶ Azzavi, *El-Irak* .C.VIII . s. 332.

³⁵⁷ Cilavi, a.g.e., s. 197.

³⁵⁸ El-Bitar, C.IV, a.g.e., s. 1306

³⁵⁹ Cilavi, a.g.e., s. 197.

Tuzand ile birlikte Anadolu'ya gönderildiler ³⁶⁰, 19 Mart'ta, bazıları "Biz geldik, zalimler veya düşmanlar değil, kurtarıcılar. ³⁶¹ Bundan sonra, İngilizler Irak şehirlerinin geri kalanını işgal etmeye devam ettiler, 1917'de Hanakin'i ve aynı yılın Eylül ayında Ramadi'yi işgal edebildiler ve kuzeye doğru ilerlemeye devam ettiler ³⁶² 30 Ekim 1918'de, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sırasında savaş alanlarında başaramadığını başardığı Mondros Antlaşması imzalandı, ³⁶³ Kuvvetleri Musul şehrinin eteklerindeydi ve ateşkesin ilanına rağmen, Irak şehirlerinin geri kalanını işgal etmeye devam ettikleri ve 10 Ocak 1918'de Musul şehrini işgal edebildikleri için şartlarına uymadılar ve böylece Irak, Osmanlı Halifeliği'nin takipçisi olduktan sonra kontrolü altına girdi. ³⁶⁴

³⁶⁰ Cilavi, a.g.e., s. 196.

³⁶¹ Zeydi, Müfid, *Ansiklopedisi Tarih El-Arabi Ve El-Hadiz*, Yay.Dar Usame, I.Baskı, Amman, 2004, s.29.28.

³⁶² Cilavi, a.g.e., s. 197.

³⁶³ El-Sabul, Halit, *El-Haşimiyon Mn Hokm El-İmare El-Osmaye İla Teasis El-Memalk El-Arabiye*, Yay. Dar El-Ahliya , I.Baskı , Amman, 2011, s. 69.

³⁶⁴ Cilavi, a.g.e., s. 197.

3. IRAK'TAKİ TÜRKMEN DEVLETLERİNİN DÖNEMLERİNDE KURULAN BİLİMSEL, DİNİ VE KÜLTÜREL YAPILAR

Irak'ı yöneten Türkmen devletlerinin dönemlerinde ülke birçok siyasi ve sosyal olaya tanıklık etmiştir. Türkmenler ayrıca Irak'ta kendileri için en iyi miras olarak kabul edilen bilimsel, mimarî ve sanatsal anıtlar bıraktılar, okul ve cami inşa etmekle ilgilenen devletlerin başında Selçuklular gelir. İslam inancının temel direğini oluşturduğu için eğitim ve bilgiyi teşvik etti. Kur'an-ı Kerim'i öğrenmeye ve anlamaya hizmet etti. (يرفع الله الذين أتوا العلم درجات)

3.1. Kurulan Medreseler

3.1.1. Nizami Medrese (H. 457 – M. 1565)

Nizami medresesi, İslam Halifeliğinin merkezi Bağdat'ta ilk inşa edilen, dünyaca ün kazanmış medresedir. Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk El-Tusî lakaplı Ebu Ali El-Hasan bin Ali bin İshak bin Abbas tarafından, Dicle'de bulunan Munis El-Mukteda'nın evinin bir kısmında ve El-Mustansi ile Halifelik Evi'nin arasındaki kurulmuştur. Yapımının başlangıcı H. 457 / M. 1065'te Aralık idi ve H. 459 / M. 1067 yılının Kasım ayı onuncu cumartesi günü yüksek devlet memurları ve alimlerin katıldığı büyük bir törenle öğretime açıldı.³⁶⁵ Sultan Melikşah'ın veziri Nizam El-Mülk Tusî'ye ve zamanına atfedilerek Nizamiye ismi verildi. Medreseye gelir için yanına pazar³⁶⁶ inşa edildi, hamamlar, dükkanlar satın aldı.³⁶⁷

Düzenli okulların kurulmasına yol açan en önemli nedenlerden biri devlet sistematığı içerisinde eğitim alan, resmi dinin inançlarını anlayan ve dersin müfredatı içinde itaat ve düzene alışan, devletin yasalarını dürüstlük ve samimiyetle uygulamak,

³⁶⁵ Nakib, Saeid, El-Medrese El-Nizamiye, Irak Bilim Akademisi Dergisi'nde Yayınlanan Araştırma, s. 1959.

³⁶⁶ Okul Pazarı, Mustansiriya Okulundan El-Hafafin Camii'ne Kadar Uzanan Pazardır Ve El-Hafahana Pazarı (Yerel Olarak Yemeniyat, "Yamani" Olarak Bilinen Kırmızı Pomza Üreticileri Olan Yarasaların Pazarı) Olarak Bilinir Ve Abbasi Döneminde Küçük Dinar İzi Veya Okul Pazarı Olarak Adlandırılırdı, Çünkü Normal Okul Oraya Bakmaktadır. Bkz. Raouf, Dr. İmad Abdül-Salam , *Mealim Bağdad Fi El-Kurun El-Moteekra* ,Yay. Divan El-vakıf El-sonni, II. Baskı , 1437 H, s. 314.

³⁶⁷ Maarouf, Naci, *Neşeat El-Medarıs El-Mustekile Fi El-İrak*, El-Azhar matbassı, Baghdad, H. 1375 - 1969, s. 19.

toplumu yabancı ve sapkın fikirlere karşı güçlendirmek ve toplumda geçerli bir bilimsel terbiye almış yargıçlar, işçiler ve memurlar yetiştirme ihtiyacıdır.³⁶⁸ Nizamiye medresesinin ilk hocalarından olan Ebu İshak Şirazi, Halife Mukteda, Horasan'a gönderdiği mesajda, Nizamiye medreselerinden yetişen talebelerin ülkesinin köylerine varıncaya kadar her yerinde bulduklarını bildirmiştir.³⁶⁹

3.1.2. Ebu Hanife El-Numan Medresesi (H. 459 – M. 1067)

Ebu Hanife³⁷⁰ veya Bab El-Tak Doğu Medresesi, Selçuklu Türkmenleri döneminde kurulmuş olan bilimsel çalışmalara öncülük eden ilk medreselerden biridir.

Bu medrese Sultan Alparslan'ın güvendiği devlet adamlarından Ebu Saad Muhammed bin Mansur El-Havarizmi tarafından kuruldu.³⁷¹ Ebu Hanife Camii ve mezarının yanında 18 Safer 459 / M. 1067 tarihinde yapımına başlandı, yaklaşık dört buçuk ay sonra, H. 459 / M. 27 Ocak 1068'de ileri gelenlerin katılımıyla büyük bir törenle açıldı. Hanefi medresesi Nizamiye medresesinden en az beş ay önce öğretime açılmıştır. Açılışı izleyen El-Bayadi mahlasıyla ünlü Mesud El-Şerif Abu Cafer şöyle tavr etmiştir.³⁷²

Bilimin dikkatinin dağıldığını görmediniz mi?

Yani bu münîb onu sınırda topladı

Bu topraklar da ölmüştü.

³⁶⁸ Tartuşi, Ebu Bekir Muhammed İbn El-Velid, *Siraj El-Muluk Vel-Hulafa*, Yay. Darül Sader, Beyrut, 2019, s. 128.

³⁶⁹ Hanbali, İmad, *Şezrat El-Zeheb Fi Akbar Min El-Zeheb*, C. III, (Çev: Abd El-Kadir El-Arnaout Mahmoud El-Arnaout), 1460, s. 350.

³⁷⁰ Bin Zoti, İmam Numan Bin Sabet, Babası İmam Seyyidna Ali Karam Allah Ve Onun Zamanında Kûfe'de Yaşamış, Ekmek Ticareti Yapmış Ve Bu Ticaret Oğlu Numan'a Taşınmış, İmam Ebu Hanife Kitaplardan Ve Sünnetten Hükümler Çıkarmak, Bunların Üzerine İnşa Etmek Ve Kanuna En Üst Ve En Yüksek Derecede Ulaşıncaya Kadar Seleflerin Etkilerini Takip Etmek İçin Fıkıh Mandasına Gitmiştir. Ve Bilimin Ufkunu Düzleştirdikten Sonra. Hukuk Varlığını Geliştirdi Ve Altmış Altı Yaşına Ulaştı Ve Tanrı MS 150 / 767 Yılında Vefat Etti. Bkz: Kevseroğlu, Necat, *El-Mealim El-Hazarıya*, Yay. Dar El-Hikma, Londra, 2020, s. 107.

³⁷¹ Havarizmi, Ö. H. 464 1072'de Kral Ebu Saad Bin Mansur'un Onuru. İbn Halhan, (Çev. Mustafi Bin Ebî Saad'ın) Merv Şehrinde Bir Okul Kurduğunu Ve Türbede Birkaç Bağlantı Ve Han Bulduğunu, Çok İyi Olduğunu Ve İyi Şeyler Yaptığını Söyledi. Bkz. Kevseroğlu, Necat, a.g.e., s. 107.

³⁷² Cevad, Mustafa, Ahmed Nassim Sousse, *Delil Haritat Bağdad Ve El-Mofesel Fi Hütet Bağdad Kadimen Ve Hadisen*, Yay. Dar Mizobutamiya, II. Baskı, Bağdat, s. 156.

Öyleyse yay, Ebu Said yaptı.³⁷³

Ebu Hanife medresesi, talebelerin eğitimi yanında barınma ihtiyaçları ve masraflarını da karşılıyordu. Talebelerine ayda kırk kuruş ödenmekteydi. Osmanlı hükümeti zamanında tahsil gören elli öğrenciye yüz mecdiye verilmiştir. Mütevelli, müderris, müd, danışment ve idari personelden oluşan güçlü bir kadrosu vardı. Dini bilgilerin yanında hukuk ve dil öğretimi verilmekteydi³⁷⁴

3.1.3. Sultan Melikşah Medresesi

Sultan Melikşah tarafından, H. 485 /M. 1092³⁷⁵ tarihinde, şehrin doğu tarafındaki "El-Ayvadiyah" bölgesinde, Sultan Melik Şah'ın bizzat katılımı ve inşaada bir müddet çalışmasıyla, Hanefi hukuku üzerine eğitim verilmesi amacıyla yaptırılmıştır. H. 524 / M. 1130 tarihinde yapılan tadilat Kadı Ebu Bekir Şahi tarafından denetlendi. İbn El-Cevzi'nin bildirdiğine göre Yezdi, Bağdadi'nin yerine Medreseye müderris olarak atanmıştır. Muhtemelen bu dönemde mütevellinin Behuz el-Hadim olduğu anlaşılmaktadır. Medrese, cami ve müctemilatı tamamlandıktan sonra buraya Sultan Melikşah Camii denmiştir.³⁷⁶

3.1.4. Şeyh Abdülkadir El-Geylani Medresesi

Kadiriye medresesi veya Hadra Kadiriyye olarak da adlandırılan bu medrese, başlangıçta Ebu Sa'd El-Mubarek ibn Ali ibn El-Hüseyin El-Mahrami (H. 446-513 / M. 1054-1119) tarafından kurulmuştur. Abdülkadir Camii'nin doğu tarafındaki Bab al-Azc'de³⁷⁷ Hanbeli mezhebine göre hukuk tahsil edilmesi için H. 500-505 / M. 1107-1112 arasında medresenin inşaa edildiği tahmin edilmektedir. Şeyh Abdülkadir El-Geylani, okulun kurucusu El-Kadi El-Mahrami ile bir araya geldi ve Geylani'nin tesirinde kalan Mahremi ona tabi oldu. Nitekim bu medrese Geylani'nin ölümünden sonra (H

³⁷³ İbnü'l-Esîr, 'İzzeddin Ebu El-Hasan 'Ali İbn Muhammed, *El-Kamil Fi El-Tarih*, C. VIII, (Çev. Ebu El-Fida Abdullah El-Kadı), V. Baskı, 2010, s. 380.

³⁷⁴ Cevad, Mustafa, *Delil Harita*, a.g.e., s. 156.

³⁷⁵ <https://M.Marefa.Org/%D9%85%D9%84%D9%83%D8%B4%D8%A7%D9%87>.

³⁷⁶ Cevad, Mustafa, *Evel Medrese Fi El-İrak*, yay.mecellet El-moalim El-Cediid Altıncı Yıl, S. I, Bağdat 1940, s. 38; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 475.

³⁷⁷ Mahrami, Ebu Saeid El-Mübarek Bin Ali El-Bağdadi, Ö. H. 254, Mezarı El-Harbiyye'de İmam Ahmed Bin Hanbel'in Toprağındadır, Bkz. El-Alusi, El-Seyyid Mahmud Şükri, *Tarih Mesacid Bağdad*, Tah. Muhammed Bahjaet El-Eseri, Yay.Dar El-Salam Matbaası, Bağdat, H. 1346, s. 177

513 / M. 1119) Kadiriye Medresesi veya Şeyh Abdülkadir Medresesi olarak adlandırıldı.³⁷⁸

Medresede dersiâm, mescid, talebe odaları, imam için ev bulunmaktaydı. Yabancı öğrencilerin de burada öğretim gördüğü bilinmektedir.³⁷⁹

3.1.5. Ebu El-Necib El-Sühreverdî Medresesi (H. 545 /M. 1150 yılından önce)

Şeyh El-Abid Ebu El-Nacib El-Sühreverdî tarafından kurulmuştur. Şeyh El-Abid El-Nacib El-Sühreverdî'nin gerçek adı Abdul Kaher bin Abdullah El-Bakri, El-Siddiki El-Şafi'i bin Saad bin Hussein bin El-Sühreverdî, en ünlü Müslüman ileri gelenlerden biri, 490 yılında İran, Sühreverd'de doğdu ve Bağdat'ta yaşadı³⁸⁰ ve 17 Ocak 1168'de³⁸¹ öldü ve okuluna gömüldü ve mezarı hala orada Bağdat'ta görülebilir. Okulunu Bağdat'ın doğu yakasında inşa eden Şafi'i mistiklerinden biridir ve bugün Subaylar Kulübü'nün önündeki yerdir.

İbn-i Neccar bundan şöyle bahseder: Dicle üzerinde kendisinin ve ashabının götürdüğü bir hirbeti vardı, onunla nefis, nefis ve topluluk ona bağlıydı, ta ki kendisi meşhur oluncaya kadar. Ortaya çıktı ve krallar tarafından kabul edildi, bunun üzerine padişah ve şehzadeler onu ziyaret etti. Halife ve padişah ardından sistemde öğretmenliği devraldı. Ondan sonra oğlu ve Bağdat alimlerinden başka bir talebesi bu okulda Şeyh Ebi el-Necib'in asistanları arasında, aslen Bağdadili olan, Şafii'de doğup büyüyen ve ölen fakih İmam Ebu'l-Kasım Mahmud bin el-Mübarek bin Ali el-Vasiti de bulunmaktadır. H. 592 / 1195 yılında⁷⁰

³⁷⁸ EL-Geylani, Miad Şaraf El-Din , *Kutb Baghdad Seyyidna Abdullkadir El-Geylani*, Yay. Dar El-Kutub El-İlmiyya, Beyrut, 2011, s. 25.

³⁷⁹ EL-Geylani, a.g.e, s. 21.

³⁸⁰ Kevseroğlu, a.g.e., s. 137

³⁸¹ El-Bağdadi, İsmail Başa , *Hediyetül-Arfiin*, C.I, Yay. Dar El-Ehyaa El-Turas El-Arabiye, Beyrut , 1951, 607.

3.1.6. Umm El-Malik El-Saleh Medresesi

İlmin gelişmesinde ve ilim evlerinin kurulmasında Atabeg hanedanı devrinin krallarının teşviklerinin büyük rolü olmuş,³⁸² Musul talebelerin ziyaret ettiği bir ilim merkezi haline gelmiş, onlar da oraya para saçmışlar ve en iyisini seçmişlerdir.³⁸³ Şerefli saraylar” inşasının güzelliği ve büyüklüğünden dolayı ilim öğrenmek için pek çok âlim akın etmiş, iyi kralın annesi tarafından vakfedilmiş bir medresedir.³⁸⁴

3.1.7. El-Aziye Medresesi (H. 576/ 589 / M. 1181-1192)

Musul Atabeyi İzz El-Din Ebu El-Fatih ve Ebu El-Muzaffar Mes'ud I ibn Kutb El-Din Mavdud ibn İmad al-Din Zengi ibn Ak Sancar tarafından inşa edilmiş ve H. 589 / M. 1192'de ölmüştür. Sarayın bitişiğindeki okul, Hanefi ve Şafi'i hukukçuları yetişmesi için yaptırılmıştı.³⁸⁵

İbn Halkan medrese hakkında; “Ben de en iyi medreselerden biri olan okulu ve toprağı ve oğlu Nureddin Arslan Şah'ın okulunu önünde ve aralarında büyük bir avluda gördüm³⁸⁶, ” Günümüzde mavi alabaster kakmalı bir mihrabın bulunduğu okuldan sadece bir oda kaldı, burada güzel bir kufi yazısı besmele ve İhlas Suresi'vardır.³⁸⁷

3.1.8. Mercan Medresesi (H. 758 – M. 1357)

Şafii ve Hanefi fikhını öğretmek için 758 AH 1357 yılında Şeyh Uwais al-Jalairi döneminde Amin al-Din Mercan tarafından yaptırılmıştır⁽⁷⁷⁾. Mercan Okulu, Bağdat'ın Rusafa tarafında, Al-Mustansiriya Okulu'nun yakınında ve ünlü eski Bağdat pazarlarından biri olan Shorja pazarının yanında yer almaktadır. Daha sonra bugün Mercan Camii olarak bilinen Jama Mescidi'ne. iki kattan oluşmaktadır ve ders

³⁸² İbn Cübeyr, Ebu El-Hasan Muhammed İbn Ahmed, Ed. Hüseyin El-Nassar, *El-Rihle*, Dar El-Sader Beirut, 1980, s. 138.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu El-Hasan, *El-Bahir Musul'daki Atabey Devletinin Tarihinde*, Ed: Abdul Kadir Tulaimat, Yay.Dar Asaad, (Kahire - M 1963), s. 77.

³⁸⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s. 138.

³⁸⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. X s. 288.

³⁸⁶ İbn Halkan, Abu El-Abbas Şams El-Din Ahmed Bin Muhammad Abi Bekir Bin Halkan El-Arbli, Muhammed Abdul Rahman El-Maraşlı Tarafından Sunulan, *Vefiyat El-Aeyan*, C.III, Yay. Dar Hayat El-Turaz El-Arabi, II. Baskı , Beyrut, Lebanon, Yay.Dar Yahya, Beyrut, 2009, s. 105.

³⁸⁷ Deveci, Saeid, *Tarih Musul*, C.I, Irak Bilim Akademisi, Bağdat, H. 1403 - M1982, s. 346.

çalışmak için büyük odalar ve öğrencilerin yaşaması için küçük odalar içermektedir.⁽⁷⁸⁾

3.2. Camiler

3.2.1. El-Nuri Camii veya El-Kebir Camii

Musul şehrinde Atabey devleti döneminde, kentleşme ve inşaatın genişlemesi ve aşiretlerin artan göçü nedeniyle çok sayıda ibadet edeni karşılamak için camiler inşa etmek acil ihtiyaç haline geldi. Bu nedenle Nureddin Mahmud (H. 566 / M. 1170) Nuri Camii'ni inşa etti ve Mücahid El-Din kaymaz (H. 572 / M. 1176) insanları Mücahitler Camii (bugünkü Bağdat) olarak bilinen araziye çıkarmak için aşağı şehirde başka bir cami inşa etti.³⁸⁸ Caminin (Emevi) ardından inşa edilen ikinci cami ve Atabey döneminde adını taşıyan ilk cami olup, Atabey devletinin kurucusu Atabey Kralı Nureddin Mahmud Zengi'nin adını taşıyan, en büyük ve en ünlü camidir.³⁸⁹

Sultan Nureddin Mahmud, yerine inşa edilmek üzere sahiplerinden satın aldığı dükkân ve evlerin arazisini, El-Nuri Camii'ni eklemeyi emretti böylece inşaatına başlanarak (H. 566 / M. 1170) ve (H. 568 / M. 1172) tamamlandı³⁹⁰, Kapasitesi ve yapımının büyüklüğü nedeniyle, (Ulu Cami) olarak adlandırıldı.³⁹¹ Nüreddin Mahmud, H. 568 / M. 1172 tarihinde açılışını yaptı.³⁹²

Musul'u ziyaret eden gezgin İbn Cübeyr, onu eski (Emevi) camiden ayırmak için ona "Yeni Camii" ismini vermiştir.³⁹³ Kardeşi Seyf el-Din Gazi II bin Kutub-i Din Mevdud (H. 565 / M. 1169) döneminde işlerini organize etmek ve halkı üzerindeki

³⁸⁸ Deveci, Saeid, *El-Musul Fi El-Ahd El-Atabey*, Yay. El-Şefik Matbaası, Bağdat, H. 1378 / M. 1958, s. 132.

³⁸⁹ El-Hamavi, Şihab El-Din Yakout, Ö. H. 626, *Mocem El-Boldan*, C. II, Yay. Dar El-Sadr, VIII. Baskı, Beyrut, 2010 A, S. 224; İbnü'l-Esîr, *El-Bahir*, a.g.e., s. 177.

³⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Bahir*, a.g.e., s. 170.

³⁹¹ Deveci, Saeid, *Musul Camileri*, Yay. El-Şafik matbaası, Bağdat, 1963, s.16; Selman, Issa: "El-cami' El-Nouri", Yay. El-Madina El-Arabiya Magazine, S. III, I. Baskı, 1989, s. 77.

³⁹² İbn Cübeyr, *El-Rihle*, a.g.e., s. 167-32.

³⁹³ İbnü'l-Esîr, a.g.e.s. 170; Ebu Şama, Şihab El-Din Abdüllrahman bin Ismail, Ö.665 H., *El-Ravdatain Fi Akbar El-Davlatain ve el-salahiye*, C. I, Yay. Dar Al-Kutub Al-İlmiyya, I.Baskı, Beyrut, Lübnan, 2002, s. 20; İbnü'l-Cevzi, Şams El-Din Ebi El-Muzaffer, *Miraat El-Zaman Fi Tarih El-Aeyan*, C. VIII, I.Baskı, Beyrut, 2013M., s. 293.

şikayetleri ve vergileri kaldırmak için Levant'tan Musul şehrine geldiğinde Nüreddin Mahmud camisinin inşasını emretti (H. 565 / M. 1169).³⁹⁴

3.2.2. Şeyh Maarouf El-Karhi Camii

Şeyh Maarouf El-Karhi Camii ve türbesi şimdi Bağdat'taki El-Karh'ın yanında bulunan ve eskiden "Bab al-Deir mezarlığı" olarak bilinen Maarouf El-Karhi mezarlığının ortasında duruyor. Abu Fairuz Fairuzan, İmam Ali bin Musa El-Ridha ve Halife Harun El-Reşid'in çağdaşı tarafından İslam'a dönüştürülen ve H. 200 / M. 815'te ölen Şeyh Maarouf El-Karhi Natrania'ydi³⁹⁵, H. 1100 / M. 1688 yılında, Bağdat Valisi Ömer Paşa, Şeyh Maarouf El-Karhi Camii'nin duvarlarının harap olduğunu gördüğü için onu yeniledi ve namazı mahallini genişletti.³⁹⁶ El-Aluşi bu camiden bahsetmiş ve "H. 1310 / M. 1892 yılında" Hasan Paşa binayı onarmıştır. Bağdat valisi mescidi süslemiş ve Şeyh Maarouf kubbesinin mezarı üzerine inşa edilmiştir ve türbenin doğusunda, kible tarafından tuğla ve sıva ile yapılmış mahzende mezar bulunmaktadır ve bu mahzen çok uzundur ve derinliği yaklaşık on iki metredir.³⁹⁷ Binanın tamir ve tadilatından sonra kubbenin etrafına Hafız ile karşılaştırılabilir hattatlardan birinin hattı bulunmaktadır. "Zekeriya mihraba girdiğinde ve mezar üzerine inşa edildiğinde bilinen kubbe ve dış kapıyı yenileyip üzerine koyduğunda Marmara Türkçe altı ayet içerir ve ikincisinin evi yenilenme ve yeniden inşa tarihlerini ve H. 1312 tarihini gösterir. Bundan sonra Sultan II. Abdülhamit tarafından H. 1312 / M. 1894 yıllarında yeniden yaptırılarak yenilenmiş, kubbe yapım ve tadilat tarihi bir şiir eseri ile sabitlenerek kapıya sabitlenmiştir ve bu onun metnidir.

شاهنشہ فاروق جاہ	حامی دین ظل اللہ
عبدالحمید خان دائما	خیر و شرفدر مقصدی
صادق قولی حاجی حسن	پاشا وزیر بن نظیر
جلب لب رضای پاکدہ	دستور عالی مرصدی

³⁹⁴ İbnü'l-Esîr , *El-Bahir*, a.g.e., s.170; İbn Abi 'Azaiba Şihab El-Din Ahmed İbn Muhammad İbn 'Umar El-Makdisi El-Şafî'i: *El-Tarih El-Kabir*, Musul Evkaf Kütüphanesi'nde Korunan El Yazması, Kayıt Numarası 4537.

³⁹⁵ Efendi, Nazmizadeh Murtaza, *Golşan Halifa*, Türkçeden Arapça'ya (Çev. Musa Kazem Navras), Yay. El-Adab matbassı, Baghdad, 1971, s. 102

³⁹⁶ Azzavi, a.g.e., C. V, s. 126.

³⁹⁷ El-Alusi, a.g.e., s. 356.

بقبة مینای ق ائم اقدم ایله بولدی ختام
398 اشته دیدی تاریخ تام معروف کرخی کنبدی 1312 هـ

Şeyh Maarouf'un etrafındaki mezarlık, yukarıda geldiği gibi "Bab El-Deir mezarlığı" olarak biliniyordu ve Şeyh Maarouf'un toprağının yakınında "cenaze camisi" adı verilen bir cami kuruldu ve ölümler içinde yıkılıyor ve onlar için dua ediyorlardı ve deniz feneri hala ayakta duruyor H. 612 / M. 1214 tarihli, dayanıklılık, büyüklük ve mukarnalardan herhangi biri olması için Türk İslam mimarisinin ayetlerinden herhangi biri. Deniz Feneri: Şeyh Maarouf Camii'nin deniz feneri, Irak'taki Selçuklu mimarisinin özelliklerini temsil eden ve 7.42 m'lik bir çevreye sahip olan Bağdat'ın en eski minarelerinden biridir ve ücretlerin karışımından inşa edilen Bağdat'ın en önemli anıtlarından biridir Fehmi en güzel ve parlak deniz fenerlerinden biridir Güçlü yapı sanatı Zamana ve kazalara direndik.³⁹⁹

3.2.3. El-Hasaki Camii

Bağdat'ta Ras Al-Qaria mevkiinde Al-Mustansir Caddesi ile Al-Rasheed Caddesi arasında yer alır. İçinde beş vakit namazın kılındığı bir mescid, iyi inşa edilmiş bir deniz feneri ve bir şadırvanı vardır. Caminin içinin sağında mektep⁹¹ Muhammed Paşa el-Hasaki tarafından H. 1094 / M. 1683⁹² yılında Bağdat'a yaptırılmıştır. Daha sonra H. 1309 / M. 1891'de mimarisi yenilenmiş ve H. 1343 / M. 1924'te mimarisi yenilendi. İslam sanatının en güzel abidelerinden biri olan güzel bir arkeolojik mihrabı vardı. Bu caminin ilim talebeleriyle dolu bir okulu var. Aklî ve edebî ilimler tahsil ederler ve bu ilimleri en son Memlûk olarak bilinen Şeyh Abdülmecid bin Abdülmelik, ondan sonra yeğeni Şeyh Abdülvahab el-Maluki, sonra bu okuldaki eğitim iptal edildi ve bu camide Şeyh Isa Al-Bandniji'nin Jami Al-Anwar (Biography of the Scholars of Bağdat) kitabında bahsettiği Şeyh Muhammed el-Ezher'in türbesi var. Kendisi hakkında: "Alim evliyalandır. Zamanında emsalsizdi ve babası Şeyh Abdülkadir El-Geylani'nin sahabesindendi. Bağdat'ta vefat etti ve El-Khasiki'deki ünlü camiye defnedildi. Bağdat'ın Ras Al-Qaria mevkiinde yer almaktadır." Ölüm tarihini belirtmemiştir.⁽⁹³⁾

³⁹⁸ Abdüsselam Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, s. 27.

³⁹⁹ Şerif Yusuf, *Tarih Fn El-İmaraa El-İrakiya Fi Muhtelef El-Esor*, Yay. Enformasyon Bakanlığı, Bağdat, 1982, s. 471.

3.3. İlhanlılar Döneminde Bazı Kentsel Eserler

Hülagu, İlhanlı İmparatorluğu'ndaki tüm İslami vakıfları alim Bedreddin el-Tusi'nin emrine ve denetimine verdi, böylece Halife'nin camisini yeniledi, okullar açtı ve Selçuklu mimarisi üslupları ve taş üzerine oyulmuş süslemeleriyle ilişkilendirdi. İlhanlı yapıları, taş üzerinde çeşitli Selçuklu oyma motifleri görülür.⁹⁴

Faslı gezgin İbn Battuta, İlhan döneminde, H. 727 / M. 1328 yılında Bağdat'ı ziyaret etmiş ve şöyle demiştir: Bağdat zamana ve sözlere meydan okuyan bir devdir. H. 670 / M. 1271, Divan'ın sahibi olarak bilinen Hulagu'nun Irak valisi olan Alâeddin Atta Melik el-Cüveyni, adı geçen Halife Camii'ndeki minare binasının yenilenmesini emretti ve Şihab al'dan bu yana vakıfların müdürüydü. -Din Ali bin Abdullah Bahsi geçen yılın Şaban'ı, halk teravih namazını kıldıktan sonra Ramazan ayına denk geldiğinden ve camide kimseye zarar gelmediğinden, bu güçlü ve her şeye gücü yeten binayı yeniden inşa etmeye karar verdi. H. 678 / 1278 yılında tamamlanincaya kadar devam etmiş, yani yapım süresi sekiz yıl olacaktır. Bunların arasında Şerefeddin Harun ibn Şemseddin Muhammed el-Cüveyni'nin hamamı da vardır... ve iki maraton anlamına gelen Dar al-Shifa, yani hastane anlamına gelir ve muhaliflerinin tanımladığı gibi en dini yükümlülüklerden birine bağlı olan Sufilerin bir mezhebi olan Dar al-Qalandariyya veya Khan al-Qalandariyyah'ı inşa etti. ve kafalarını ve sakallarını tıraş ederlerdi ve Kalenderiye Irak'ta H 7. yüzyılda İlhanlı devleti döneminde ortaya çıktı. kronolojik sıraya göre ⁽⁹⁵⁾, yeni köyde Şeyh Muhammed el-Şükran'ın türbesi H 667 / 1268. Bağdat Hilafet Camii'nin minaresi 678 H. / 1279, Babil vilayetinde Zülkifl Türbesi ve Minaresi 716 H. / 1316, Bağdat'ta Şeyh Ömer Sühreverdi'nin vasilığı 735 H. / 1335 · ⁽⁹⁶⁾ O dönemde Irak'ı yöneten Türkmen devletlerinin saltanatları sırasında, Irak birçok siyasi ve sosyal olaylara tanık olmuş ve Türkmenler, Irak'ta en iyi mirasları olan bilimsel, mimari ve sanatsal anıtlar bırakmışlardır. Gerçek İslam dini, eğitim ve ilim edinmeyi tesis etmiştir, çünkü o, İslam inancının temel direğidir ve Yüce Allah'ın buyurduğu gibi Kur'an-ı Kerim öğrenmeyi ve bilgiye ilgi duymayı teşvik etmiştir. (يرفع الله الذين أتوا العلم درجات ⁽⁹⁷⁾)

SONUÇ

Bilimsel metotlarla yapılan bu çalışma Irak toprağının, halkının ve tarihinin içerisinde çok önemli yere sahip olan Türklerin Irak'a yerleşmeleri ve yerleştikleri bölgeleri tespit etmekle ilgilidir. Bu çalışma Irak'ı etnik, kültürel, sosyal veya siyasi olarak bölme gayesi güden yapılanmalara karşı Irak'ın birliği, bütünlüğü ve devamını savunan anlayışta yapılmıştır. Tarihte Irak topraklarını ve siyasi yapısını kanlarının son damlasına kadar savunan Irak Türkleri günümüz Irak devletinin de her daim savunucusu olmuşlardır. Bu duygu ve düşüncelerler Türklerin soykütükleri, Türk halklarının ortaya çıkışı, din, dil, siyasi yapılanmaları ve Irak'a gelişleri ele alınmıştır.

Türkler, İslam devletlerine hizmet etmek için ilk defa 674'te Irak'ın kuzeybatısı ile güneybatı şeridine yerleştirildiler. Zamanla bütün bölgelere yayılan Türkler özellikle Ninova, Erbil, Kerkük, Salah El-Din, Diyala, Bağdat ve Vasit'te yoğunlaştılar. Irak tarihinde ve günümüzde Türkler, nüfus olarak Arap çoğunluğu geçmemiştir. Günümüzde Türkler, Araplar ve Kürtlerden sonra üçüncü uyruktur.

Türkler, ilk defa Irak'a Emeviler tarafından iskân edilmiş, Abbasiler tarafından bu iskân geliştirilerek devam etmiştir. Her iki devlette, ya yapacakları fetihlerde veya devletlerini korumak yani güvenlik amacıyla Türkleri paralı asker olarak kullanmıştır. Türkler de özellikle Abbasi halifeliğine sadık kalmışlardır. Gölgeye gelen Selçuklu devleti Irak'ta çok büyük ve önemli eserler bırakmıştır. Bunun yanında bölgenin siyasi istikrarını düzenleyerek güvenliği sağlamıştır. Moğolların halifeliğin başkenti Bağdat'ın kontrolünü ele geçirmeleri bölgede yıkıma neden olmuş ve eski önemini kaybetmesine neden olmuştur. Bölgede kurulan Atabeğ devletleri döneminde yer yer istikrarsızlık olsa da Türk etkisiyle güvenlik sağlanmıştır. Irak'a hâkim olan İran siyasi etkisi Irak'taki dini, kültürel, sosyal ve siyasi yapıyı bölmüş veya bölünmeyi artırmıştır. Bu nedenle bölgede ilmi, kültürel, sosyal gelişme gerilemiştir.

Osmanlı Halifeliği'nin ortaya çıkışından sonra Irak'taki durum tüm yönleriyle değişmiş, durum istikrara kavuşmuştur. Irak'ta yeniden yapılanma ve istikrar başlamış, halka huzur ve güven gelmiş böylece ilmî ve imar faaliyetleri hızla artmıştır. Osmanlı Halifeliği, Allah ve Resûlü'nün hoşnutluğuna yönelik muamelesi nedeniyle, Irak toplumunu korumayı, demografik, kültürel, sosyal, dinî yapıyı emperyalist devletlere ve güçlere karşı uzun süre korumayı başardı ve Irak'ın birliği, yeniden inşası ve korunması açısından büyük hizmetler yaptı. Osmanlı Halifeliği'nin yıkılmasından

sonra, Irak topraklarındaki Türkmenler, anavatanlarının sadık savunucuları ve bugüne kadar Irak hükümetlerinin destekçileri olarak kaldılar.

Türkler, Emevi devleti komutanlarından Ubeydullah bin Ziyad döneminde özellikle Buhara boylarından büyük kitleler halinde getirilerek Basra'ya yerleştirdiler. Böylece Türkmen boylarının Irak'a iskanı başlamış ve zamanla artarak devam etmiştir.

Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur, Belh, Buhara ve Suğd bölgesinde yerleşik olan Türklerden kalabalık bir topluluğu Bağdat'ın Rid al-Havarizmiya bölgesine yerleştirdi. Bu topluluğun önemli bir bölümünü Bayat ve Salur boyu oluşturmaktaydı. Bu iskân Abbasi halifeliği döneminde Selçuklu devleti ile artarak devam etmiş, Irak'ın pek çok yerinde yani Selahaddin vilayetinden, Kerkük, Diyala, Musul, Bağdat vilayetine ve Kifri'den Kerkük kadar yayılmıştır.

Moğollarla birlikte, Bağdat, Tattran bölgesine Kara Ulus, Qaytul, Kajini, Jaroud ve Kakah Vend dahil olmak üzere birçok Türk-Moğol aşireti Irak'a yerleşmiştir.

Bacalan aşireti ve kolları birçok bölgeye yayılmış olup, büyük bir kısmı Türkmen Şebek aşireti ile Musul'un köylerinde yaşamaktadır ve yaşadıkları köylerin isimleri Tobzava Sebek, Banar Halan, Rutah Kharab, Markan, Elelek, Tilyara, Qara Şhur, Bastli, Yarmjah, Tal Aqub ve Hesteh Abad'dır.

Celayiri devleti ile Celayiriyyin yönetimine giren aşiretler arasında bir Türkmen aşireti olan Saruliyya aşireti de bulunmakta ve başta El-Kuveyr bölgesi olmak üzere Erbil ile Musul arasındaki birçok köyde yaşamaktadırlar. Karakoyunlu'lar döneminde Musul livası Türklerle iskân edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bayat aşireti başta olmak üzere Kuzey Irak nüfusunun çok büyük bir kısmı Türk aşiretleriyle iskân edilmiştir. Günümüzde önemli bir bölümü Bağdat'ta yaşayan Karhul aşiretinin diğer bölümü Kerkük, Al-Askeri, Al-Khalidi Vasit, Musul, Tuz Hurmatu ve Kızlar Bat bölgesindedir. Kerkük'te yaşayan diğer bir Türk aşireti ise Sarı Kehye aşireti ve Yağcı aşiretdir.

Irak'ta Emeviler'den başlayarak Osmanlılara kadar gelen Türk aşiret ve boylarının iskanı sonucu önemli miktarda Türk bulunmaktadır. Zamanla bu boy ve aşiretlere Türkmen denmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdullah, İnas Saadi, *Tarih El-Irak El-Hadiz 1258-1918*, Yay.Adnan Evi Ve Kütüphanesi, Bağdat, 1014, S. 584.
- Abu Fares, Abdüllkadir, *El-Nizam El-Siyasi Fi El-İslam*, Yay.Dar El-Risalah, Amman, S. 43.
- Ak Kunüdz, Ahmed Said, *El-İmparatoriye El-Osmaniye El-Mechole*, Yay.Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 2008, S. 240-244.
- Akkabi, Ibtisam Abdul Zahra And Riush, *Devr El-Akeliyat El-Kavmiye Fi Kofet El-Devle Dirase An Dovel Yoğslaşfiya El-İtihadıye El-Sabike Llmode Mn 1945-2000* ", Yüksek Lisans Tezi, Kızlar İçin Eğitim Koleji, Bağdat Üniversitesi, 2001, S. 11, Yayınlanmamış.
- Ali, Ali Şakir, Devlet Akkoyunlu Fil Irak, Arap Tarihçisi Dergisi'nde Yayınlanmak Üzere Kabul Edilen Bir Araştırma), S. 7.
- Amin, Muhammed Kasim, *1/2/1414 Tarihinde Mekke Kültür Kulübü'nde Verilen Bir Konferans, Aşağıdakiler De Dahil Olmak Üzere Web Sitelerinde Mevcuttur: W-W- W/A1/K-A-S-L-M-Ht.*
- Ancan, Fereydon, *Kanuni Sultan Süleyman, Sultan El-Berrin Ve Bahreyn*, Yay.Darül Nil, 1. Baskı, 2014, S. 62.
- Anis, Muhammed, *El-İmparatoriye El-Osmaniye Ve El-Şark El-Arapi*, Yay.Darül Kutub El-İlmiyye , Kahire, 1962, S. 110.
- Ansiklopedi İşletme Vakfı, *El-Mevsoe El-Arabiye El-Alemiye*, I. Baskı, Riyad, 1990, S. 693.
- Asfirazi, Mu'in El-Din Muhammad Zamji , *Ravdat El-Cannat Fi Afsaf Medinet Herat*, C.İ., Islah Ve Dipnotlar: Seyyid Muhammed Kazem İmam, Yay. Daneşgah Tehran'ın Yayılımları, S. 282.
- Attiyatullah, Ahmed, *El-Kamos İslami*, C. I., Yay. Mısır Rönesans Kütüphanesi 1963, S. 18.
- Avcı, İsmail Ağa, *Evrak Min El-Zakire El-Türkman Fi El-Irak*, C. II., Yay.Avcı Matbaası, 2020, S. 127, 133.
- Azzavi, Abbas, *El-İrak Bein İhtlaleyn*, C. I, Bağdat, H. 1353- M. 1935, S. 48.

- Azzavi, Abbas, *Kabail El-Irak*, C. I., Bağdat Yayınevi'nin Yayıncısı, Bağdat, 1956, S. 82.
- Badawi ,Zaki , *A Dictionary Of The Social Sciences*, English-French_Arabic, Yay. Libraries Du Lübnan, 1977 , P 280 .
- Balazeri, Ahmed Bin Yahya Bin Caber, Ö. 279 H. , *Fotouh El-Buldan*, C. I., Yay. Mısır Rönesans Kütüphanesi, I. Baskı, 1956, S. 384.
- Bartold, Vasili, *Tarih El-Turk Fi Asya El-Vosta*, Çev. Ahmed Saeed Suleiman, Yay. Anclo Mısır Kütüphanesi 1958, S. 76.
- Başı Mincem, Ahmed İbn Latif Allah El-Mevlevi, Ö. 1117 H. / M. 1701, *Sehaef El-Ehber*, (Câmi' El-Devle Kitabının Arapça'dan Türkçe'ye Çevirisi), Şair Nadim Efendi Tarafından Çevrilmiştir, Yay. Amer Matbaası, Iıı.Baskı, 1285 H., S. 153.
- Bayani, Şirin, *Tarih El- Celayir*, Yay. Danşkah, Tehran, 1382, S. 1-4.
- Bayat, Fadel, *İmaret Kıfçak* , Yay. El-İka Dergisi, S. IX.-XII, 1977, S. 7.
- Bayati, Falah Mahmud Kider, Abde , Abdullkerim Hassan , *Siyaset El-İht Beritani Fi El-İrak Fi Menteket El-Frat El-Evset 1917-1920*, Temel Eğitim Fakültesi Dergisi, S.V1, Babil Üniversitesi, 2012, S. 418.
- Bayati, Mehdi, *Bidayet El Neşır Leda El-Türkman* , 1970, S. 6.
- Bir Grup Hoca Ve Tarihçi, *Irak Fi El-Tarih*, Yay. Dar El-Huriye Matbaası, Bağdat, 1983, S. 55.
- Cevad ,Mustafa, *Meccelet El-Delil*, 1946 Tarihli, S. Iı.
- Cevad, Mustafa , *Kerkük Fi El- Tarih* ,Ehl-İ Naft Dergisi, S. Iv. - Dördüncü yıl, Kerkük, 1954.
- Cevad, Mustafa, Ahmed Nassim Sousse, *Delil Haritat Bağdad Ve El-Mofesel Fi Hütet Bağdad Kadimen Ve Hadisen*, Yay. Dar Mizobutamiya, Iı. Baskı , Bağdat, S. 156.
- Cevad, Mustafa, *Safahat Mn Tarih El- Türkman*, Haz: İsmet Sarıkâhya, S. 67.
- Cihancir, Zeynel Oğlu, *Mohteser Tarih Azerbaycan* , Yay. Si Matbaası , İstanbul, 1924, S. 65-66.
- Cilavi, Inas Hamza, *El-Movesevon El-Britaniyon Fi El-İrak Hilal Fetртеi El-İhtilal Ve El-İntidab (1914-1932)*, Temel Eğitim Koleji, S. Vıı, Yay. University Of Babylon , Irak, 2012, S. 439.

- Con, Karlton, *El-Kafile Kiset El-Şark El-Efset*, Yay.Dar El-Zakafa Yayım Ve Dağıtım Evi, 1959, S.211.
- Cuma'a, Badie Ve Ahmed El-Holi, *Tarih El- Safeviyon Ve Hezaretehom*, C. I, S. 29.
- Derobi, Ibrahim Abdul Ğani, *El-Bağdadiyon Ahbarehom Ve Mcalsehom*, Yay. El-Rabta Matbaıssı, Baghdad, 1958, S. 292.
- Deveci, Saeid , Musul Camileri, Yay. El-Şafik Matbaası, Bağdad, 1963, S.16.
- Deveci, Saeid,*El- Musul Fi El-Ahd El- Atabey*, Yay. El-Şefik Matbaası , Bağdat, H. 1378 / M. 1958, S. 132.
- Deveci, Saeid, *Tarih Musul*, C.I, Irak Bilim Akademisi,Bağdat, H. 1403 - M1982,S. 346.
- Devletşah, 'Alaa Ed-Devlet Behtşah, *Tazkiret El-Şoeraa*, Ed: Bahmat Mohammad Ramazani, Tehran, H. 1338, S. 262.
- Dukini, Hunların, *Türklerin Moğolların Ve Diğer Tatarların Genel Tarihi*, C.Iv Türkçe Tercüme, Yay.Tannin Matbaası, İstanbul, 1924, S. 238.
- E.L./ Iı, S. V., Kara Koyunlular, S. Iv., S. 588.
- Ebu Şama, Şihab El-Din Abdüllrahman Bin Ismail, Ö.665 H., *El-Ravdatain Fi Akba El-Davlatain Ve El-Salahiye*, C. I , I.Baskı,Yay. Dar Al-Kutub Al-İlmiyya, Beyrut, Lübnan, 2002, , S. 20.
- Edmonds, C.J, *Kurds Turks Arabs*, London, P.265
- Efendi, Nazmizadeh Murtaza, *Golşan Halifa*, Türkçeden Arapça'ya (Çev. Musa Kazem Navras), Yay. El-Adab Matbassı, Baghdad, 1971, S. 102
- El-Alusi, El-Seyyid Mahmud Şükri, *Tarih Mesacıd Bağdad*, Tah. Muhammed Bahjaet El-Eseri, Yay.Dar El-Salam Matbaası , Bağdat, H. 1346, S. 177.
- El-Ani, Nuri Abdülhamid , *El-Irak Fi El-Ahd El-Celâyiri*, Yay. Dar El-Sakafa Halkla İlişkiler Kültür Yayınevi, Bağdat,1986, S. 50.
- El-Arzi, Abu El-Vefa İbn 'Omer, *Maadın El-Zeheb Fi El-Aayan El-Moşrife Bihm Fi Halab*,Yay.Dar El-Ma'ali, S. 470.
- El-Azari, Alaa Habib, Şeyh Ahmed Bin Fahd El-Hilli, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Babil Üniversitesi, 2007), S. 15.
- El-Baalbaki, Munir Ve Diğerleri, *Delil El-Menşorat Dar-Ül İlm Llmelayiin*, Xv. Baskı Beyrut , 2002, C. V. , S. 188.

- El-Bağdadi, İsmail Başa , Hediyetül-Arfiin, C.I, Yay. Dar El-Ehyaa El-Turas El-Arabiye, Beyrut , 1951, 607.
- El-Bahravi, Muhammed Abdül Latif, *Feth El-Osmaniin Aden Ve İntkal El-Tevazın El-Dıveli Mn El-Ber İla El-Behr*, Yay. Dar El-Turas, I.Baskı, 1399 H / 1979m, Kahire, S. 84.
- El-Bedlisi, *Şaraf Nama (Risalat Al-Badlisi)*, Ö. 1012 H. / 1603 M., C , (Çev. Muhammed Ali Avni), Dar İhya El-Kutub El-Arabiye, İsa El-Bab El-Halabi Kahire, M. 1962, S. 28, 104, 121.
- El-Beyzavi, Nasır Ed-Din Abdullah Bin Ömer,, *Nizam El-Tavarih*, Bahman Mirza Kerimi Tarafından Düzeltilmiş, (Farhumand Matbassı, Tahran, 1313 H.), S. 150.
- El-Bitar, Firas, *Siyasi Ve Askeri Ansiklopedi*, C. I, Yay. Dar Usame , I.Baskı, Amman 2013, S. 1300.
- El-Ceberti, Abdurrahman İbn Hasan Burhan El-Din El-Cabarti, Ö. M. 1825, *Tarih Acaib El-Asar Fi El-Teracım Ve Akbar*, C.I, (Haz. Abdurrahim Abdurrahim, Abdulezim Ramazan), Yay. Dar El-Kutub El-Masriya, Kahire, 1998, S. 213.
- El-Cemil, Sayyar, *Tekven El-Arab El-Hadiz*, Yay. Dar El-Şorouk, Amman, 1997, S. 487.
- El-Cuveyni, Abi El-Maali, *Ğayaz El-Ummem*, (Çev. Mustafa Alami Ve Fouad Abdellmoneim Ahmed) ,Yay. El-Rabban Matbaası, 2007, S. 230.
- El-Dib, Muhamed Mahmud Ibrahim, *El-Coğrafiye El-Siyasiye Menzor Moasır*, Yay. Anglo-Egyptian , I. Baskı, Kahire, 2008, S. 484.
- El-Fassi , Muhammed Bin Ahmed Bin Ali El- Hüseyini , *El-Oked El-Semin Fi Tarih El-Beled El-Emin*, C . Iıı., Muhammed Abdul Kadir Ahmed Atta Tarafından Araştırıldı, Yay. Dar El-Kutub El-İlmiye Matbaası, Beyrut, M. 1998, S. 30/24.
- El-Geylani, Miad Şaraf El-Din , *Kutb Baghdad Seyyidna Abdullkadir El-Geylani*, Yay. Dar El-Kutub El-İlmiyya, Beyrut, 2011, S. 25.
- El-Ğaffari, Yargıç Ahmat Bin Muhammed Abdül-Gafur, H. 975 / Ms 1567'de Öldü, *Tarih Cihan Ara*, Keta Bafroşi, Hafız, Tahran, S.250.
- El-Ğayazi, Abdullah Bin Fathallah El-Baghdadi, *Tarih El-Ğayazi*, (Ed. Tarık Nafi' Al-Hamzani), Yay. Asaad Matbassı, Baghdad, 1975, S. 77.
- El-Ğevil, Suleiman Saleh, *El-Devle Ve El-Kavmiye Ve Dirase Tahliliye Mokarene*, Yay. Dar El-Kotob El-Vetaniye , Vıı. Baskı, Binğazi, Menşorat Camiet Karinos, Libya 2002, S. 17.

- El-Hallak, Ahmed El-Bediri, *Havadis Dimeşk El-Yeomiye* , (Haz.Ahmed Ezzat Abdül-Karim) , Kahire, 1959, S. 101-107
- El-Hamavi, Şihab El-Din Yakout, Ö. H. 626, *Mocem El-Boldan*, C. Iı, Yay .Dar El-Sadr , VIII. Baskı, Beyrut, 2010 A, S. 224 ; İbnü'l-Esîr, *El-Bahir*, A.G.E., S. 177.
- El-Hamzani, İbn Fakih Ebu 'Abdullah Ahmed İbn Muhammed İbn İshak, *Muhtasar El-Buldan*, (Ed. Yusuf El-Hadi) , Yay.Darül Kutub El-İlmiyye, Beyrut, S. 230.
- El-Hanefi, İbn Ayet Muhammed İbn Ahmed, *Bedâ'i El-Zuhur Fi Vekaei El-Dhoor*, C. Iv, (Çev. Muhammed Mustafa) , Yay.Mısır Genel Kitap Teşkilatı,I.Baskı, S. 123.
- El-Haridi, Muhammed Abdülllatif, *El-Hrob El-Osmaniye Ve Eseroha Fi İnhsar El-Med El-İslamiye Ala Evropa*,Yay.Dar El-Sahva, I.Baskı , Kahire, H. 1408 / M. 1987, S. 46-49.
- El-Haseni, Abdül Razzak, *El-Irak Fi Devrey El-İhtilal Ve El-İntidab* , Yay.El-Irfan , Sidon, Suriye, 1935, S. 10.
- El-Helö, Ali Nima, *Ahvaz Kabileleri Ve Aileleri*, C. Iv, Yay.Modern El-Ura Yayınları, Necef, 1970, S. 176.
- El-Kalakşandi, Abu El-Abbas Ahmed İbn 'Ali, *Maaser El-Enake Fi Maalim El-Kilafe*, C.Iı., Ed: 'Abdüllsattar Ahmed Farraj, Kuveyt, 1964).
- El-Kalkaşendi, Abu El-‘Abbas Ahmet Bin Ali, H. 821 'De Öldü, *Subh El-‘Aşa Fi Sina’at El-İnşa*, Muhammed Hüseyin Şemsettin Tarafından Araştırıldı, Yay. Dar El- Kutub El-İlmiye , Beyrut, C. VII. , S. 279.
- El-Kasap ,Hasro Birbal,*Muzaffer Name Muzaffer Gökboru*, I. Baskı, Irak-Erbil ,2020 S.56-58-59-60-61-62.
- El-Makrizi, Ebu El-Abbas Ahmed Bin Ali Bin Abdülkadir, *El-Slok Lmârifet Dovel El-Mülök*, C. Iıı., Muhammed Abdülkadir Atta Tarafından Araştırıldı, Dar El-Kutub El-Alamia Matbaası, Beyrut, M. 1997, S. 118.
- El-Mavirdi, Ebu El-Hasan Ali Bin Muhammed Bin Muhammed Bin Habib El-Bağdadi, Ö.H. 450, *El-Ahkam El-Sultaniye Ve El-Vilayat El-Diniye* , (Haz.Dr. Muhammed Jassim El-Hadini'nin) , Yay. Bilim Akademisi, Bağdat, 2001, S. 200.
- El-Mesudî, Ali İbn-İ Hüseyin, Ö. 958, *Murûc El-Deheb*,C. Iı., Kahire, Yay.Harika Mısır Matbaası, 1927, S. 570-561.
- El-Mohebi, Muhammed Emin Bin Fadl Bin Moheb Allah El-Mohebi, Ö. H. 1111, *Holaset El-Eser* , C. 1,Yay. Dar El-Kutub El-İlmiyya,I.Baskı, S. 432.

- El-Mosili, Muhammad Taher El-Omeri, *Tarih Mekdirat El-Irak El-Siyasiye*, C. I, Yay.El-Asriya Matbaası, Bağdat, 1925, S. 91.92.
- El-Nacar, Rağad Abdul Karim Ahmed, *El-Iraq Fi Ehd El- Celâyir*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, 2005), S. 40.
- El-Nana'i, Abdül Aziz Nawar Ve Abdül Macid Na'ani, *Fransız Devrimi'nden İ. Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa'nın Çağdaş Tarihi*, Yay.Dar El-Nahda El-Arabiya, Beyrut, 1972, S. 432-413.
- El-Sabul, Halit,*El-Haşimiyon Mn Hokm El-İmare El-Osmaiye İla Teasis El-Memalk El-Arabiye*, Yay. Dar El-Ahliya , I.Baskı , Amman, 2011, S. 69.
- El-Saiğ, Süleyman, *Tarih Musul*, C. 1, Yay.Selefi Yayınevi, Mısır, 1932, S. 176.
- El-Sakâfi, Yusuf Bin Ali, *Mevkıf Evropa Mn El-Devle El-Osmaniye*, Basım Ve Yayıncılık İçin Dar El-Harzi, 1417 H,I.Baskı, S. 46.
- El-Salhi, Issam Khalil Muhammad Ibrahim, " *El-Siyase El-Beritaniye Fi El-Halic El-Arabi El-Ehdav Ve El-Netaec 1600-1793* ", Yay.Medad El-Adab Magazine, S. Iv, (D.T), S. 439.
- El-Sarraf, Ahmad Hamid, *El-Şebek Mn El-Frek El-Ğole Fi El-İrak*, Yay.El-Maaref Matbassı, Bağdat, 1954, S. 222.
- El-Sercani, Râğib, *Kıset El-Tetar Mn El-Bidaye İla Ayn Calot*, Yay.Ikraa, I. Baskı, H. 1427/M. 2006 , S. 16.
- El-Seyyid, Muhammed Mahmud, *Tarih El-İmparatoriye El-Osmaniye*, C. Iıı, Yay.Dar-I Adab, Kahire, S. 32.
- El-Seyyid, Radvan, *El-Ome Ve El-Cemae Ve El- Solte*, Yay. Dar Iqra, I. Baskı, Beyrut, 1984, S. 43-44.
- El-Tahrani, Abu Bekir, (Bu Kitap 875 H. / 1470 Yılında Basılmıştır), *Diyarbakriye*, C. Iı., Düzeltme Ve Ta: Necati Luğal Ve Faruk Sümer, Ankara, 1962, S.438.
- El-Ülimi, Mücir El-Din, Ö. H. 927, *El-Enes El-Celil Btarih El-Kudüs Ve El- Halil*, C. Iı, (Çev. Mahmud Odeh El-Kaabneh) , Yay.Dennis Kütüphanesi, S. 308-309.
- El-Vard, Bakır Amin, *Hevadz Bağdad Fi 12 Kern*, Yay.El-Nahda Kütüphanesi, I. Baskı, Bağdat, 1989, S. 156.
- El-Verdi, Ali, *Lamahat İctmaiye Mn Tarih El-İrak El-Hadiz*, C.I,Yay. El-Haydariye Kütüphanesi, I.Baskı, S. 55.
- El-Zarkeli, Hayrüddin, Ö.H.1396, *Medya Ansiklopedisi*, C.Iı , Yay.El-Maaref Network, S. 21.

- Emin, Hüseyin, *Tarih El-İrak Fi El-Asr El-Sel*, Yay.El-Ahliye Kütüphanesi, Bağdat, 1965, S. 56-71.
- Enalcık, Halil, *Tarih El-Devle El-Osmaniye Mn El-Nşooe İla El-İnhidar*, C, I , (Haz:Muhammed El-Arnaout) , Yay.Dar El-Madar El-Islami, I.Baskı, Beyrut, 2002, S. 32.
- Esterabadi, Seyyid Hasan İbn Murtaza Hüseyin, *From Şayh El-Saffi , From Şayh El-Saffi To Şah El-Saffi (Az Şayh Safi Ta Şah Safi)*, Tahran, İran, H.1366, Iı.Baskı , S. 14-15.
- Farahidi, Hüseyin İbdal, *Sılslet El-Neseb El-Safevi*,Yay. Dar-I Alaalemi, S. 6.
- Ferit Bey, Muhammed, Ö.H. 1338, *Tarih El-Devle El-İliye El-Osmaniye*, (Haz.İhsan Haki) ,Yay. Dar El-Nafais, I.Baskı, Beyrut, Lübnan, 1941, , S. 176.
- Glubb, J.B.A. *Short History The Arab People*, P. 129.
- Grigorn ,Papas , *Zayli Urfalı Mateo's (952-1136), Vakay-I Namesi ,(1136-1162)* Ankara,1962, S. 231-232.
- Ğanima, Yusuf Razzakallah, *Ticaret El-İrak Kadimen Ve Hadizen-Bahs Tarihi İktisadi*, Yay. Irak, I.Baskı, Bağdat, 1922, S. 62.
- Habib, Kazem,*Lemehat Mn Tarih El-Karn El-İşriin Bidayet El-Ehtilal El-Beritani Llirak 1917*, (Çev. Muhammed Hasan Allavi Ve Hudai Suaid),Beyrut,2017,S.21.
- Hanbali, İmad,*Şezrat El-Zeheb Fi Akbar Min El-Zeheb* , C. Iıı, (Çev: Abd El-Kadir El-Arnaout Mahmoud El-Arnaout), 1460, S. 350.
- Hatir, Nasri Diab, *El-Coğrafiye El-Siyasiye Ve El-Cipolitika*,Baskı I., Canadriyah , Amman, 2010, S. 241.
- Havandemir, Ğayaz El-Din İbn Hammam Ve Havandemir, Abat El-Din El-Hüseyni, *Tarih Habib El-Sir Fi Akbar Efrad El-Beşer*, C.Iıı., Yay. Hayyam Matbaası, Tehran, (1333 H.) , S. 226.
- Hoşenk , Abdolreza Mehdi, *Tarih El-İlakat El-Karciye L-İran* , S.13.
- <https://İslamstory.Com/Ar/Artical/3407815/>.
- <https://M.Marefa.Org/%D9%85%D9%84%D9%83%D8%B4%D8%A7%D9%87>.
- <https://Malomaatcom.Blogspot.Com/24/04/2018.Html?M>
- Hürmüzlü, Erşed, *Irak'ta Türkmen Gerçeği*, Iı.Baskı , İstanbul, 2021, S.97.

- Hüseyin, Mohsen Muhammad, *Erbil Fi El-Ahd El- Atabeyi*, Yay,Tefsir Kütüphanesi, Erbil, 2014, S. 27.
- I.A, *Kara Koyunlular*, Maade Si, C.V1., S, 303.
- Irak Ve Türkiye'nin Sınırları Konusundaki Referandum Raporu (Arapça Versiyonu) S. 55-56.
- İbn Abi 'Azaiba ,Şihab El-Din Ahmed İbn Muhammad İbn 'Umar El-Makdisi Elşafi'i: *El-Tarih El-Kabir*, Musul Evkaf Kütüphanesi'nde Korunan El Yazması, Kayıt Numarası 4537.
- İbn Bazzaz, Tevekoli Bin Hacib El-Erdebili, *Safwa El-Safa*,A.G.E., S.2 .
- İbn Cübeyr, Ebu El-Hasan Muhammed İbn Ahmed, Ed. Hüseyin El-Nassar, *El-Rihle*, Dar El-Sader Beirut, 1980, S. 138.
- İbn Enbe, *Cemalü-Din Ahmet Bin Ali*, 'Ümdet El-Talib,Ta.Muhammed Bin Hasen El-Talkani,Yay.El-Hayderiye,El-Necef , Iıı.Baskı,1961, S.145.
- İbn Haldun, Abdülrahman İbn Muhammed, *El-İber Ve Divan El-Mubtede Ve El-Heber*, C. V., Arap Mirasının Dar Canlanması Yayınları, Iv. Baskı, Beyrut, S. 551.
- İbn Halkan, Abu El-Abbas Şams El-Din, *Vefiyat El-Aeyan*, C.Iıı, Yay. Dar Hayat El-Turaz El-Arabi, Iı. Baskı , Beyrut, Lebanon, Yay.Dar Yahya, Beyrut, 2009, S. 105.
- İbn Manzur, Muhammed Bin Mukkerem Bin Ali, Ö. 711, *Lisan El-Arab*, C.Xıı, Beyrut, Yay. Dar Sader, 2010, S. 26.
- İbn Şedkem, Damen El- Hüseyini El-Madani, *Tohfet El-Ezhar Ve Zolal El-Enhar*, Ed. Kamel Suleiman El-Cubori, Yay.Kültür Bakanlığı Matbaa Ve Yayın Kurumu Basın Ve İslami Rehberlik , Kum, 1999, S. 485.
- İbn Tağri Bardi, Yusuf Bin Tağri Bin Abdullah El-Zahiri El-Hanefi, *El-Ncom El-Zahire Fi Akbar Mısır Ve El-Kahira*, C. I, Yay.Dar-I Kitab El-Arabi , I.Baskı , S. 325.
- İbni Hacer El-‘Askalani, Şahab Ed-Din Abu'l-Fazl Ahmet Bin Ali, *Eldurer Elkamine Fi Ayan Elmaat Elsamine*, Abdu'l-Varis Muhammed Ali Tarafından Araştırıldı, (Dar'ül-Kütub El-İlmiye Yayıncılık, Beyrut, 1997),C. Iı.,Yay.Dar El-Kutub El-Alamia, Beyrut, 1997, S. 96.
- İbnü'l Futi, Muhammed Reda El-Şebibi, *Bahs Fi Edvar El- Tarih El-İraki Fi Mstehel El-Asr El-Abbasi İla Evaker El-Asr El-Meğoli* , C. I., Yay.El-Naft Matbassı , Bağdat, H. 1270 – M. 1950, S. 87.

- İbnü'l-Cevzi, Şams El-Din Ebi El-Muzaffer ,*Miraat El-Zaman Fi Tarih El-Aeyan*, C. VIII,I.Baskı , Beyrut, 2013m. ,S. 293.
- İbnü'l-Esîr, *El-Kamil Fi El-Tarih* ,C. VIII, (Çev. Ebu El-Fida Abdullah El-Kadı), V. Baskı , Beyrut, Lübnan, 2010, S. 380.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu El-Hasan, *El-Bahir Musul'daki Atabey Devletinin Tarihinde*, Ed: Abdul Kadir Tulaimat, Yay.Dar Asaad, (Kahire - M 1963), S. 77.
- İbnü'l-Futi, Kemal El-Din Abi El-Fadıl Abdül-Razzak, *El-Havadz Elcamiee V Eltecarb Elnafiee Fi Elmaee Elsabiee*, Arap Kütüphanesi Baskısının Yayıncısı, I. Baskı, Bağdat H.1351 – M. 1932, S. 337.
- İbrahim Mustefe Ve Diğerleri, *Mocem Vesit*, C. I ,Bakri Matbassı, Moceme El-Loğe El-Arabiye,Yay. El-İdare El-Ame El-Ahyaa El-Toraz, II. Baskı, İran,1427 H, S.798.
- İbrahim, Abd Rabbo Sakran, “*El-Etmae El-Ecnebiye Fi Şimal El-Irak Mn Moeahdet Erzom 1823 İla El-Harb El-Alemiye El-Ole* ” , C. XIX,Tikrit Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi, S. V11, 2007, S. 378.
- İhsanoğlu, Ekmel El-Din, *El-Devle El-Osmaniye* , C. II, Yay. Darül Arabiye, S. 432.
- İskender, Şahir Saad, *Meselet El-Ekliyat Ve Sobl Tahfiş El-Tevetoratel-Diniye Ve El-Eseniye Fi El-Şark El-Evset –Kazaya İstiraticiyeye* S. LXVIII,Yay. Arap Stratejik Araştırmalar Merkezi , Şam, Suriye, Mart 2009, S. 29.
- Kaddavi, Alaa Mahmoud, *Tarih El- Irak Fi Ehdey El- Kara Koyunlu Ve El-Ak Koyunlu* , Yay. Dar El-Gayda, I. Baskı, H. 1433 / M. 2012,S. 150.
- Kafesoğlu , İbrahim ,*Selçuklu Tarihi* , İstanbul ,1972,S. 64-68.
- Kafesoğlu ,İbrahim , *Selcuklular, İ.A.*, C. X., İstanbul,1966, S. 399.
- Kafesoğlu ,*Nizam-Ul Mülk*, İ.A., C. IX., İstanbul, 1964, S. 329-333.
- Kandler, Edmond, *Moşahdat Murasil Harbi Llceyš El-Beritany* 1917, (Çev. Muhammed Hasan Allavi Ve Hudair Ali Suaid), Beyrut, S. 20-11.
- Kaşığri, Mahmud Bin El-Hüseyin, *Divan Loğat El-Turk*, C. I, Yay. Dar El-Kilafa El-İliyah, Amer Matbaası , I. Baskı,1333 H.,S. 3-75
- Kazvini, Ebu Yahya Zakariya El-Kazvini, Ö.682 , *Asar El-Bilad Ve Ekbar El-İbad*, Yay.Dar El-Risalah, Kahire, Mısır, S. 7.
- Kevseroğlu, Necat , *El-Mealim El-Hazarıya* ,Yay. Dar El-Hikma, Londra, 2020, S. 107.

- Kevseroğlu, *Safahat Mn Tarih Kerkük Mnzo Fecr El-Tarih İla 1958*, Yay. Dar El-Hikme, Londra,2015,S. 123.
- Keyyali, Abdel Vehab, *Mevsoee El- Siyase*, C. XXIII, Yay.Arap Vakfi, III. Baskı, Beyrut, 1990, S. 305.
- Kur'an-I Kerim, *Enfal Suresi*, A. 61.
- Kur'an-I Kerim, *Zuğrof*, Suresi A. 57.
- Kur'an-I Kerim,*Mücadele Suresi*,A.11.
- Langer ,William, *Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, C. Iı, (Çev, Muhammed Mustafa Ziada), Ed. Mısır Rönesans Kütüphanesi, Kahire, S. 707.
- Longrigg, Stephen Hemsley, *El-İrak-İl Hadis 1900 -1950*, C. I, S. 22-23.
- Maarouf, Naci, *Neşeat El-Medarıs El-Mustekile Fi El-İrak*, El-Azhar Matbassı, Baghdad, H. 1375 - 1969, S. 19.
- Makiya, Muhammed, *Bağdat*, Yay. Dar El-Varrak Company, I. Baskı, Londra, 2005,S. 72.
- Menorsky , *Tebriz Tarihi*,(Çev. Abdül-Ali, Yay. Karınk ,Tahran, 1337, S.43.
- Minorsky, *Qara Koyunlu Ve Qutb Shahs*, P. 69.
- Mirhavend, Muhammad İbn Seyyid Burhan El-Din Havar Şandeh, *Tarih Ravdat El-Safa*, C. V., (Yay.Peruz Matbaası, Tahran, 1339 H.), S. 170.
- Modiriyet El-Asar El-Kadime,*Sömer Dergisi*, C. Iı, 1949, S. 225.
- Muhammed, Salih Kıder, *El-Diplomasiye El-Beritaniye Fi El-İrak –Dirase Tarihiye(1831-1914)*,Yay. Dar El-Zaman, Şam, 2008,I.Baskı, S. 15-16.
- Mustafa Cevad, *Evel Medrese Fi El-İrak* , Yay.Mecelet El-Moalım El-Cediid Altıncı Yıl, S. I, Bağdat 1940, S. 38,
- Mustafa ,Nadia, *Osmanlı Döneminde İslam Tarihinde Uluslararası İlişkiler Güç Ve Prestijden Doğu Sorununun Başlangıcına*, C. Xı, Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü, Kahire, 1417 H / 1996, S. 123.
- Nakib, Saeid, El-Medrese El-Nizamiye, Irak Bilim Akademisi Dergisi'nde Yayınlanan Araştırma, S. 1959.
- Nawar, Suleiman Abdullaziz, *Tarih El-Şoeob El-İslamiye Fi El-Asr El-Hadiz* , C.I, Yay. Dar El-Nahda El-Arabiya, Beyrut, 1971 M., S. 26-27.
- Oğlu, Ahmet Cafer, *Türkmenler (Türkmen)*, Yay.Türkkul Kültür Dergisi, S. Xx, Haziran, 1946, S. 24.

- Okday ,Aslan, *Fnon El-Türk Ve Amaeirhom*, (Çev. Ahmed Muhammed İsa), Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi (Ircıca), İstanbul, H. 1407 – M. 1978, S. 144.
- Ömerî, Muhammed Emin, *Manhal El-Evliyye Ve Meşrab El-Velis*, C. I, S. 125.
- Paşa, Ahmed Taymour, *Zabt El-Aelam*, Yayıncı Yayıncılık Ve Dağıtım İçin Düşünce Dehaları, 2012, S. 17.
- Rağib Esfahani, Ali Bin El- Hüseyin, Ö. 356 H., *Mukatil El-Talbiyin*, Kahire, Yay. Arapça Kitapların Dar Revival'ı,1368 -1949, S. 141.
- Rağib Esfahani, *Irak Ve Horasan Selçuklular*, (Çev. Kivamettin Burslan), İstanbul,1943, S. 164.
- Rağib Esfehani, Hüseyin İbn Muhammad, Ö. 1108 Ad, *Müfredat Elvaz El Kuran* , Ed: Safvan Adnan Davoodi, Yay.Işığın Öncüsü, I. Baskı, Beyrut, H. 1426 – M.2006, S. 86.
- Raouf, Dr. İmad Abdül-Salam , *Mealim Bağdad Fi El-Kurun El- Moteekra* ,Yay. Divan El-Vakıf El-Sonni, Iı. Baskı , 1437 H, S. 314.
- Rousfon, Piyer, *Tarih El-Karn El-İşriin* , (Çev.Nüreddin Hattom) , Lübnan, 1965, S. 36-37.
- Saatçi, Sobhi, *El-Keyan El-Türkmani Fi El-İrak*, (Çev. Habib Hürmüzlü), I. Baskı, İstanbul 2014, S. 27-28-29.
- Saatçi, Sobhi,*El- Kabaal Ve El- Aşair El-Türkmenaniyefi El- Irak Ve Menatik Soknahom* , (Çev: Erşed Hürmüzlü), Yay.Kerkük Vakıf Evi, Iı. Baskı, İstanbul, 2022, S. 15-16-16-18-19.
- Safevi, Rahimzadeh, *Şerh Hrob Ve Tarih Ve Heyat El-Şah İsmail El-Safevi*, S. 26.
- Sahilioğlu, Halil, *Osmanlı Döneminde Arap Ülkelerinin Tarihinden - Araştırma – Belgeler Ve Yasalar*, İslam Konferansı Teşkilatı, İstanbul, 2000, S. 532-533.
- Sallabi, Ali Muhammed, *Devle El- Zengiye*, Yay.Dar El-Marefa Yayım Ve Dağıtım Evi, I. Baskı, Beyrut, 1428 H. –M. 2007, S. 23.
- Sallabi, Ali Muhammed, *El-Devle El-Osmaniye(Avamil El-Nhoz Ve Esbab El-Skot)*, Yay.Dar El-Amal, 2001, I.Baskı, S. 243.
- Samad, Riyaz, *El-İlakat El-Diveliye Fi El-Karn El-İşriin*, C. I, Beyrut, 1938, S. 24
- Samanci, Aziz Kadir, *Tarih El Siyasi Ltürkman El-Irak*, Yay. Dar El-Saki, I.Baskı, 1999, S.25.

- Savory,R.M:The Sruggle For Supermcy In Parsia After The Death Of Tiur “Der Islam , Band 40,Heft,1,Mai,1964, Berline, S. 52.
- Selman, Issa: "El-Cami' El-Nouri", Yay. El-Madina El-Arabiya Magazine, S. III, I. Baskı ,1989 , S. 77.
- Seyüti, Celal El-Din Abdülrahman, Ö.911 H., *Tarih El-Kolfaa*, (Haz: Vael Mahmoud El - Şarki), Yay. Darül Kutub El-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2022, S. 102.
- State", www.Britannica.Com ,Retrieved 21-5-2018.
- Süer ,Mesud İbn Muhammed Tabar Faruk, *İ.A.*, C.VIII., İstanbul ,1971, S. 135-141
- Sümer ,Faruk, (*Aaşlangıçtan Cihan – Şah Akader*) *Karakoyunlular* , C.I., Ankara,1967 , S. 57.
- Sümer, Faruk, *Oğuzler-Türkmenler Türkçesi (Oğuz Ve Türkmençe)*, Yay.Ankara Matbaası, 1967, S. 1.
- Şantnavi, Ahmad Ve Meslektaşları, *İa.*, C. V , S. XLVI. Koberlizadeh, Türk Tarihi, İstanbul, 1923, S. 147.
- Şerif Yusuf, *Mn El-Emare El-Irakiye*, Yay.Arap Araştırmalar Ve Yayıncılık Enstitüsü, 2014, S. 516.
- Şeybanî, Nizamüddin Mücri Şeybanî, *Teşkil El-İmparatoriye El-Safeviye* , Tahran,H.Ş.1993, S. 89.
- Şeyho, Muhammed Emin ,*Hakiket Teymorlenk El-Azim* , C. Iı, (Çev. Abdülkadir Yahya El-Dirani'nin) , Yay. Dar Nour El-Başir Basım Ve Yayıncılık İçin 2011, Kahire, Mısır, S. 10.
- Taberî, Muhammed Bin Cerir, Ö. H. 310,*Tarih El-Tabari El-Omem Ve El-Mülök*, C. Iv,Yay. Dar-El İstikame Matbaası, El-Kahire, 1939, S. 221.
- Takkoş, Muhammad Suhail,*Tarih El-Osmaniin Mn Kıyam El-Devele İla El-İnkılab Ala El-Kılafa*, Yay.Dar-I Nafais, Iıı.Baskı, Beyrut, 2013, S. 154
- Takkoş, Muhammad Suheil, *Tarih El-Zengiyyn Fi El-Musul Ve Bilad El-Şam* , Yay.Dar El-Nafais Dağıtım, Yayıncılık Ve Dağıtım İçin, 2010, S. 253.
- Tarabin, Ahmed, *Kitab El-Meşrik El-Arebi El-Moasir*, C.I, Yay.Yeni Basın Evi, I.Baskı, Şam, 1986/1985, S. 35.
- Tartur, Şa'ban, *El-Devle El-Celâriye* , Yay. Dar El-Hidaya Tarafından Basılmış Ve Yayımlanmıştır, Mısır, 1407-1987, S. 9.
- Tartuşî, Ebu Bekir Muhammed İbn El-Velid, *Siraj El-Muluk Vel-Hulafa*,Yay.Darül Sader, Beyrut, 2019, S. 128.

- Tulaimat, Abdüllkadir Ahmed, *Muzaffer El-Din Kokpuri Amir Erbel*, Yay. Mısır Genel Şirketi, S. 10-11-12.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi Ve Turk İslam Medeniyeti*, Ankara, 1965, S.86.
- Turan, Osman, , *Selçuklar Ve Türk İslam Madaniti(Türkçe)*, (Tarih El-Selaçike El-İslamiya) Yay.Türk Kültür Enstitüsü, Ankara, 1955, S. 72.
- Uluçam, Abdüsselam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, S . 27.
- Uztuna, *Tarih El-Devle El-Osmaniye*, C. I, S. 354, C. II, (Çev.Adnan Mahmod Salman), İstanbul, S. 466.
- Uztuna, Yılmaz, *Ansiklopediye El- Müziği El-Türkiye*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969, S. 7.
- Uztuna, Yılmaz, *Türk Tarihine Giriş*, (Çev: Erşed Hürmüzlü), Yay.Ansiklopediler İçin Eddar El-Arabiye, S.I., H. 1426/ M 2005, S. 251-252.
- Uztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi, Türkçe*, C. II, İstanbul, 1963, S. 10.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969, S. 180.
- Velidi, Zaki, *Omümi Türk Tarihi Krişi (Genel Türk Tarihine Giriş)*, C. I, Yay.Incon, İstanbul 1946, S. 178.
- Yağı, İsmail Ahmed, *El-Devle El-Osmaniye Fi El-Tarih El-İslami El-Hadiz*, Yay. Dar El-Obeikan, I.Baskı, H.1416 / M.1996, S. 56.
- Yasin, Namir Taha, *Tarih El-Areb El-Hadiz Ve El-Moasır*, Yay. Dar El-Fikr, I.Baskı, Amman, , 2010, S. 110.
- Yinanc, Mukrimin Halil, *İslam Ansiklopedis ; " Akkoyunlular*, C. 1, İstanbul 1965, S. 259.
- Yusuf, Şerif, *Tarih Fn El-İmaraa El-İrakiya Fi Muhtelef El-Esor*, Yay. Enformasyon Bakanlığı, Bağdat, 1982, S. 471.
- Zabit, Şakir Kılıç, *Bahız Tarihi Heol Aşiret El-Beyat*,(Çev. Necat Kevseroğlu), Yay. Türkmen Konseyi, II. Baskı, Kerkük, 2004, S. 18.
- Zabit, Şakir Saber, *Tarih El-Sedake Bein El-İrak Ve Türkye*, Yay. Dar El-Maarifa'nın Yayınevi, I. Baskı, Bağdat, S. 30.
- Zabit, Şakir Sabir, *Mücez Tarih Türkman Fi El-Irak*, Bağdat 1962, S. 31.

Zahir, Yassin Taha, *Dar L-İtimad El-Beritani Ve Tekvin El-Hokm El-Vetani Fi El-İrak (1920-1932)*, Yay.Baghdad Matbaası, Bağdat, 2011, S. 8.

Zeydi, Müfid, *Ansiklopedisi Tarih El-Arabi Ve El-Hadiz*, Yay.Dar Usame, I.Baskı, Amman, 2004, S.29.28.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Türk boyları tablosu	23
--	----

ÖZGEÇMİŞ

Abdurrahman Kadir ALBAYATİ 2009 yılında kayıt olduğu Iraki Üniversitesi Tarih bölümünden 2014 yılında mezun olmuştur. 2021 yılından bu yana Irak'ta öğretmen olarak görevini sürdürmektedir 2020 yılından itibaren Karabük Üniversitesi Tarih Bölümünde yüksek lisansını yapmaktadır.